

Лілія Чайковська

НАРОДНИЙ ОДЯГ ВОЛИН'ЯН

другої половини ХІХ — початку ХХ століття

Національна академія наук України
Інститут народознавства

Лілія Чайковська

**НАРОДНИЙ ОДЯГ ВОЛИНЯН
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Львів 2012

УДК 391(477.82)“18/19”

ББК 63.521-426

Ч-15

Ч-15 Чайковська Лілія

Народний одяг волинян другої половини XIX — початку XX століття. — Київ :
ПП «Р.К. Майстер-принт», друкарня «Huss», 2012.— 152 с. : іл.

ISBN 978-966-1568-60-9

Монографія написана на підставі вивчення фондкових колекцій різних музеїв та матеріалів польових експедицій, а також здобутків вітчизняних та зарубіжних етнологів. У дослідженні відтворена цілісна картина виготовлення полотна і одягових комплексів Західного, Центрального і Східного регіонів Волині, окреслено одяг як синтез матеріальної та духовної культури волинян другої половини XIX – початку XX століття, залучено до наукового обігу маловідомі джерела і нову інформацію, визначено проблематику подальших наукових студій етнічних процесів на Волині.

Монографія написана на основі вивчення фондкових колекцій музеїв, матеріалів польових експедицій і критического обобщення публікацій отечественных и зарубежных этнологов. В издании воссоздана цельная картина изготовления полотна и одежды населения Западного, Центрального и Восточного регионов Волыни второй половины XIX – начала XX столетия как синтез материальной и духовной культуры волянян.

Based on analytical and critical studying of various museum pieces and materials of field researches as well as the achievements of Ukrainian and foreign ethnologists, integral pattern of textile manufacturing and outfit creating in the western, central and eastern regions of Volhynia are presented in the thesis. The clothes are interpreted as a fusion of material and spiritual culture of the Volhynians in the second part of the 19th – early 20th centuries. New information and little-known resources have been introduced into scientific practice. Issues to be further studied in the sphere of Volhynian ethnical processes are defined.

Рецензенти :

Ю. Ю. Сливка, д-р іст. наук, проф.; Г. Г. Стельмашук, д-р мистецтвознавства, проф.; А. М. Салюк, директор Волинського краєзнавчого музею, ст. викладач Волинського національного ун-ту ім. Лесі Українки, заслужений працівник культури України.

Затверджено до друку вченою радою ІН НАН України

На обкладинці використано малюнок О. Кульчицької з альбому .. Народний одяг західних областей УРСР” (Київ, 1959)

Дизайн и макетування - Х. Маліновська, Т. Петрів

Підписано до друку 28.02.2012

Формат 60x84 1/8. Гарнітура Book Antiqua, Times New Roman

Тираж 500 прим.

Віддруковано у друкарні ПП «Р.К. Майстер-принт», друкарня «Huss» м. Київ, вул. Шахтарська, 5, тел. 430-34-22

УДК 391(477.82)“18/19”

ББК 63.521-426

ISBN 978-966-1568-60-9

© Чайковська Л., 2012

© Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. Історіографія проблеми, джерела та методика дослідження	8
РОЗДІЛ II. Складові одягових комплексів	13
Полотно : знаряддя і техніка виготовлення	13
Сорочки	16
Чоловічий поясний одяг	38
Жіночий поясний одяг	42
Верхній одяг	59
Головні убори	76
Взуття	83
Пояси, крайки, прикраси	85
РОЗДІЛ III. Одягові комплекси: функціональні та локальні особливості	94
Західні райони Волині	94
Центральні райони	101
Східні райони	105
РОЗДІЛ IV. Синтез матеріальної та духовної культури в народному одязі волинян	107
Ритуальні та магічні дії, які проводили з окремими компонентами вбрання	107
Семантика орнаментальних мотивів на одязі	117
ВИСНОВКИ	120
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	122
ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ	131
ДОДАТОК	137

ПЕРЕДМОВА

Розглядаючи українське народне вбрання, неважко помітити його дивовижну подібність на всій території України: від Карпат — до Криму, від Полісся — до Українського Причорномор'я і Приазов'я. Все це засвідчує спорідненість, особливу єдність народу, який населяє цей земний простір. Спільні риси традиційного вбрання відкривають фундаментальні основи в господарській діяльності українців. Це, перш за все, матеріали, з яких виготовлявся одяг в Україні. Основні матеріали були продуктом землеробства і скотарства. Ця ниточка тягнеться упродовж тисячоліть від Трипільської культури — першого вогнища землеробства не тільки України, а й Східної Європи. Спільність охоплювала й знаряддя праці та трудові процеси. Пряслиця, веретена, коловоротки, ткацькі верстати — неспростовний доказ широко розповсюдженого прядіння і ткацтва на всіх теренах України. Спільність виявлена і в самих предметах ноші. Показовими можуть бути довга полотняна сорочка, основа українського традиційного строю на всій території України, незшиті поясне жіноче вбрання, жіночий головний убір — хустка, намітка, чоловіча шапка з овечого хутра, кожух й інші компоненти народного строю. На всіх теренах України панував єдиний вироблений віками технологічний принцип раціонального застосування матеріалів. Ткання на верстаті було одночасно і виготовленням одягу (виткані намітки, хустки, плаhti, запаски), де крою намагалися застосовувати якнайменше. Сформованим упродовж віків і спільним для всієї України став комплекс вбрання, що складався з багатьох компонентів, окремих предметів ноші, які поєднувалися в розвинутий і гармонійно зорганізований ансамбль — національний стрій — вершина розвитку й формування українського традиційного вбрання, і одночасно — апофеоз єдності, етнічної генетичної спорідненості українського народу. Єдиним є і принцип побудови ансамблю. Художня система українського строю на всіх теренах України також опирається на принцип ієрархічності, канонічності стійкості і підпорядковує ансамблевій цілості всі елементи творення образу: об'єм, конструкцію, ритм, колорит, мотиви орнаменту. На тлі такої стійкої єдності, утвореної спільними рисами, прослідковуються яскраві особливості, притаманні українській традиційній культурі лише на певній місцевості, які ніде більше не повторюються. Склалися вони під дією кліматичних, географічних, виробничих факторів. Спостерігають-

ся локальні риси і у вбранні, зокрема, в орнаментуванні, крої, способах ношення окремих складових частин, тощо. Тому дослідження вбрання у кожному окремому регіоні становить цінний внесок у вивчення національної культури нашого народу. Кожен етнографічний регіон України становить перлинку, яка свідчить про давність його буття і єдність українського етносу.

Ліля Чайковська обрала темою свого дослідження народне вбрання ХІХ— початку ХХ ст., яке побутувало на Волині. Дослідниця робить екскурси і у більш віддалені історичні періоди задля глибшого розкриття теми. Авторка монографії опрацювала архівні та літературні дані, музейні колекції одягу в обласних і районних містах Волині, зібрала цінний польовий матеріал під час етнографічних експедицій. В її праці знайдемо аналіз компонентів вбрання, характеристику костюмних комплексів окремих районів Волині, цікаві матеріали, що стосуються весільного, поховального обрядів, ритуальних і магічних дій, які проводили з одягом наші діди і прадіди. Видання гарно ілюстроване. Матеріали дослідження стануть корисними для етнологів, істориків, мистецтвознавців, студентів художніх спеціальностей, викладачів, усіх, хто цікавиться традиційною культурою українців.

Галина Стельмашук,
*доктор мистецтвознавства, професор,
завідувачка кафедри історії і теорії мистецтв
Львівської Національної академії мистецтв,
член-кореспондент Національної академії мистецтв України*

ВСТУП

Вітчизняні та зарубіжні етнологи глибоко досліджують матеріальну і духовну культуру українського народу, звичаї, обряди та традиції й таким чином відтворюють його багатовікову історію, внесок у європейську та світову цивілізацію. Складовим елементом цих наукових пошуків є осмислення матеріальної та духовної культури окремих етнографічних груп, зокрема, волинян. Адже етнологічні дослідження Волині, своєю чергою яскраво відтворюють багатовікову історію не тільки населення цього краю, але й усієї української етнопільноти загалом.

У цьому контексті особливий науковий інтерес становить вивчення одягу волинян, як з точки зору реконструкції його окремих елементів у цілісному ансамблі, так і стосовно характеристики техніки виготовлення матеріалів, крою, декору та орнаментування і способів ношення, а також для виявлення загальних і відмінних рис у різних етнографічних групах українців та східнослов'янських етносів загалом.

Наявність значної кількості збережених та виявлених під час етнографічних експедицій на Поліссі й Волині матеріалів дають можливість докладніше з'ясувати генезу та етапи розвитку матеріальної і духовної культури українців, їх окремих етнографічних груп. Власне все це і зумовлює актуальність вивчення традиційного одягу волинян другої половини ХІХ — початку ХХ століття, зокрема для з'ясування перспективи розвитку та використання мистецьких здобутків у сучасній практиці виготовлення тканин та створення вишуканих костюмів, насамперед специфічних для фольклорних ансамблів, хорових і танцювальних колективів.

Виходячи з вищесказаного та враховуючи стан вивчення цієї теми автор ставила перед собою завдання дослідити такі головні аспекти традиційного одягу волинян другої половини ХІХ — початку ХХ століття:

- полотно — знаряддя і техніку виготовлення;
- складові одягових комплексів;
- функціональні та локальні відмінності одягу Західного, Центрального та Східного регіонів Волині;
- одяг, як синтез матеріальної і духовної культури волинян;
- ритуальні та магічні дії, які проводили з окремими компонентами вбрання.

Об'єкт дослідження — народне вбрання волинян другої половини XIX — початку XX століття (матеріали, з яких виготовляли одяг, окремі компоненти, одягові комплекси, головні убори, взуття, прикраси) як складова української традиційної культури.

Предмет дослідження — типологія, художні особливості вбрання, функціонування його у народних звичаях, обрядах, ритуальних діях, з'ясування місцевих та загальноукраїнських особливостей, що стосуються термінології, способів виготовлення і носіння окремих предметів народного строю.

Територіальні межі дослідження — історична Волинь: південні райони сучасних Волинської, Рівненської та Житомирської областей (нижче лінії Рівне — Луцьк — Житомир), а також північні — Тернопільської (до Вишневеця) і Хмельницької (до Славути) областей.

Хронологічні рамки: нижня межа — середина XIX століття, час різких соціально-економічних змін внаслідок скасування кріпосного права, початок національного відродження та перші спроби етнографічних досліджень, а верхня — встановлення радянської влади в Україні та включення Волині до складу Польської держави.

Наукова новизна результатів монографії. На підставі аналітичного, критичного осмислення експонатів різних музеїв та матеріалів польових експедицій, а також здобутків вітчизняних та зарубіжних етнологів відтворена цілісна картина виготовлення полотна і одягових комплексів Західного, Центрального і Східного регіонів Волині, окреслено одяг, як синтез матеріальної та духовної культури волинян другої половини XIX — початку XX століття, залучено до наукового обігу маловідомі джерела та нову інформацію, визначено проблематику подальших наукових студій етнічних процесів на Волині.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає, насамперед у цілісному відтворенні традиційного одягу волинян упродовж століть, як синтез їх матеріальної та духовної культури, що дає можливість докладніше охарактеризувати етнічні процеси не тільки в цьому регіоні, але й України загалом. Окрім того, ретельний аналіз одягових комплексів у різних регіонах Волині прислужиться для виготовлення вишуканих сучасних костюмів для професійних та самодіяльних фольклорних ансамблів, хорових і танцювальних колективів, загалом для збереження і подальшого розвитку народного одягу, звичаїв та обрядів.

Результати дослідження апробовано на наукових конференціях у містах Миколаєві, Луцьку, Львові, а також у тринадцяти публікаціях на сторінках фахових видань.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДИКА ДО- СЛІДЖЕННЯ

Етнографічні студії Волині загалом й одягу волинян, зокрема, можна умовно поділити на три основні етапи. Перший — припадає на час, коли Волинь була у складі Російської імперії аж до окупації її на початку 20-х років ХХ століття Польщею; другий — радянська доба, а третій — після відновлення державної незалежності України.

У хронологічному аспекті початковим етапом досліджень є рукописний альбом військового лікаря французької армії часів Наполеона етнографа-збирача Д. П. Делафліза [47], в якому вміщені описи і замальовки одягу селян Житомирщини та Київщини. На початку ХІХ століття львівський художник Юрій Глоговський створив колекцію — понад 700 акварелей і рисунків, в яких відтворив костюми та етнографічно-побутові сцени з життя українців, поляків, білорусів та євреїв. Є чимало зарисовок стародавнього одягу селян, міщан та представників можних прошарків Західного Поділля та Покуття. У рисунках чітко передано матеріал, колорит, крій, прикраси і доповнення до одягових комплексів [176].

Початок національного відродження всередині ХІХ століття стимулював зацікавлення народними звичаями, обрядами та традиціями. Члени заснованого 1845 року Російського географічного товариства, серед яких було й чимало громадсько-політичних і культурних діячів України, глибоко усвідомлювали значимість народних традицій як об'єкта наукових досліджень і почали збирати матеріали з різних етнографічних

регіонів України, зокрема і Волині. Першою серйозною науковою працею стосовно вивчення матеріальної і духовної культури українців були „Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край...” [105] та праці відомого етнографа другої половини ХІХ ст. Павла Чубинського, автора слів національного гімну України. Павло Чубинський охарактеризував народний український одяг, опублікував з цього приводу свідчення населення Волині та Полісся, зокрема про назви одягу, особливості матеріалу, крою сорочки, свит, кожухів, жіночий головний убір намітку, чоловічу шапку — „ярмулку”, „шоломок”, дівочі вінки Овруччини.

Заслужують уваги статті та спогади про одяг волинян, опубліковані в „Этнографическом сборнике Императорского Российского географического общества” [164], „Вольнских губернских ведомостях” [195] і „Черниговских губернских ведомостях” [1]. Деякі свідчення інформативного характеру знаходимо в журналах „Живая старина” [135] та у „Працях Товариства дослідників Волині” [140], зокрема описи одягу, загалом оригінального народного вбрання, його — складових частин: свити, чемерки, чемліти, сорочки і постолі.

Чимало цікавого знаходимо у працях польських учених. Фольклорист та етнограф О. Кольберг [232] описав чоловічий та жіночий одяг волинян: „сукмани” по краях оздоблені червоним орнаментом, а чоловіки носили високу шапку з овечої шкіри, прикрашену червоними стрічками („лентами”). У монографії К. Мошинського „Kultura Ludowa slowian, kultura materialna” [235] охарактеризовано одяг слов'янських народів, а у праці Т. Стецького [238] — матеріальну і духовну культуру українців Полісся та Волині.

Польський етнограф першої половини ХІХ ст. Ю. І. Крашевський у праці „Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy” [233] описав основні компоненти жіночого і чоловічого одягу. З жіночого — білу свиту („сукман”), запаску („нависку”), намітку, головний убір намітку — обов'язковий компонент святкового одягу жінок, а з чоловічого — сорочку, сукман та взуття — чоботи

і лапті (личаки), головні убори — сукняну шапку, прикрашену кольоровим галуном, і зимову овечу [233, с. 108].

Наприкінці XIX ст. польський етнолог Б.Сокальський [237] досліджував звичаї та обряди населення окремих повітів, а В. Білецька — українські сорочки, їх типи, еволюцію і орнаментацию [4].

Винятково важливе значення для етнографічних досліджень мала концептуальна праця відомого українського етnologа, одного із керівників етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка у Львові Федора Вовка. У розділі „Одяг” монографії „Украинский народ в его прошлом и настоящем” [215], докладно охарактеризовано народний одяг кінця XIX — початку XX ст. різних регіонів України, зокрема і Волині. Він описав жіночий та чоловічий одяг верхньої і нижньої половини тіла, зачіски, головні убори та взуття. Федір Вовк співставив український народний одяг з одягом народів Європи та Азії і таким чином розширив погляд на загальні риси українського, російського і білоруського вбрання.

За радянської доби етнографічні дослідження набули досить широкого масштабу. Однак ідеологічна зашореність та диктат партійних структур істотно впливали на характер вивчення матеріальної та духовної культури, що зокрема позначувалося на настирливих домаганнях нівелювати особливості тих чи інших етносів заради утвердження спільних рис, насамперед з російським народом. Все ж і за цих обставин було опубліковано чимало оригінальних праць стосовно одягу українців упродовж століть. Йдеться у першу чергу про дослідження Катерини Матейко („Украинский народный одяг”, „Головні убори українських селян” та інші) [61 — 66], Галини Маслової („Историко-культурные связи русских и украинцев по данным народной одежды”, „Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX вв.” та інші) [177 — 182], Неоніли Здоровеги („Нариси народної весільної обрядовості на Україні”; „Краса народного вбрання”) [31 — 32], Т. Косміни та З. Васіна („Українське весільне вбрання”) [45], В. Наулко („Общие и локальные черты в народной одежде”) [187] та ін.

Упродовж тривалого часу одяг волинян ґрунтовно досліджує Галина Стельмашук. Підсумком цих студій є кілька її публікацій, зокрема монографія „Давне вбрання на Волині”, в якій охарактеризовано етапи та особливості вбрання волинян різних соціальних груп, чоловіків та жінок, одяг як художню систему. Автор систематизувала та узагальнила різноманітну інформацію з музеїв та архівів, а також із власних експедицій і таким чином залучила до наукового обігу нові матеріали та зробила оригінальні науково обґрунтовані висновки [106 — 107].

Окремі аспекти одягу волинян XIX — XX століть охарактеризовано у працях Вікторії Маланчук („Некоторые особенности крестьянской одежды вышивки и художественного ткачества Сокальщины”) [174], О. Нестер („Народное ткачество украинского Полесья”) [188], А. Соколовської („Полесские названия одежды и обуви”) [212] та інші.

За умов державної незалежності одяг населення різних етнографічних регіонів України продовжує інтенсивно досліджуватися. Окрім праць про український одяг загалом: М. С. Білан, Г. Г. Стельмашук „Український стрій” [3]; Г. Врочинська „Прикраси в декоративно-образній структурі народного жіночого вбрання XIX — початку XX століття” [14]; Ю. Гошко, Р. Сілецький „Народний одяг” [22]; Т. О. Ніколаєва „Історія українського костюма” та „Різновиди традиційного одягу” [79, 81], було опубліковано цікаві дослідження про волинський одяг: Л. Булгакової — „Деякі конструктивні та художні особливості традиційних сорочок Полісся першої половини XX століття” [8], В. Винничука — „Орнаменти у вишивці та ткацтві Волині” [10], Н. Гатальської — „Волинське народне вбрання” та „Поетика волинського вбрання: науково-художня реконструкція” [16, 17], І. Ігнатюка „Народний одяг українців Холмщини і Підляшшя” [34], Т. Шпараги — „Про релігійні особливості жіночого вбрання Волині” [126] та інші.

Всі ці публікації засвідчують, що дослідження одягу — важливого компонента духовної та матеріальної культури продовжує залишатися актуальною проблемою, наукове осмислення якої дозволяє докладніше до-

слідити історію українського народу, його неповторну мистецьку спадщину.

Основними джерелами для дослідження традиційного одягу волинян другої половини ХІХ — початку ХХ століття є, насамперед, колекції архівів та музеїв а також експедиційні матеріали. У хронологічному аспекті йдеться, в першу чергу, про рукописи Російського географічного товариства, які зберігаються в архіві колишнього Всесоюзного географічного товариства в Москві. Тут є докладні описи головних уборів, взуття, плечового та інших компонентів народного одягу волинян східних районів Житомирської, Київської та Чернігівської областей.

Значну цінність становлять також колекції народного одягу у Російському етнографічному музеї (РЕМ) у Санкт-Петербурзі — колишньому музеї народів СРСР. Маємо на увазі збірку одягу Волині та Полісся. У колекції музею є всі складові костюма: головні убори, взуття, прикраси Західних, Центральних та Східних регіонів українського Полісся та Волині.

У Центральному державному архіві України, фонд 2205, переданий з Житомирського обласного державного архіву, окрім описів церков і приходів Волинської губернії є описи народного побуту та традиційного одягу, його назви та використання в обрядах (2).

У фондах музею архітектури і побуту НАН України (м. Київ) зберігаються чоловічі та жіночі сорочки з Волинської та Житомирської областей, спідниці, запаски і пояси з Волинської, Рівненської та Житомирської областей. У фондах Державного музею народного і декоративного мистецтва України (м. Київ) теж є запаски з фондів Волинської, Рівненської та Житомирської областей, а в Національному музеї у Львові, Музеї етнографії та художніх промислів Інституту народознавства НАН України є значно більше предметів одягу. Всі вони належним чином опрацьовані і залучаються до наукового обігу. Зокрема там зберігаються жіночі та чоловічі сорочки, спідниці та запаски з Волинської, Рівненської, Львівської (Сокальщина) областей, свити — з Волинської, Рівненської, Тернопільської, Львівської об-

ластей, а у Літературно-меморіальному музеї ім. М.Грушевського — спідниці та камізельки з Холмщини. У Музеї народної архітектури і побуту (м. Львів) зберігаються чоловічі штани з Рівненщини та камізелька зі Сокальщини, а у Музеї фундації ім. Андрея Шептицького — жіночі сорочки та спідниці з Волинської області.

У дисертації використані також матеріали обласних музеїв Луцька, Рівного та Житомира, в яких експонується найхарактерніший народний одяг цих локальних регіонів. Зокрема, у фондах Волинського краєзнавчого музею зосереджена значна кількість чоловічих і жіночих сорочок, спідниць, запасок, поясів, свит, куцанів з Волинської області, кожухів з Холмщини. Колекція Рівненського краєзнавчого музею містить натільне і верхнє вбрання, а Тернопільського краєзнавчого музею — свити-бекеші.

Зразки народного одягу є й у краєзнавчих музеях районних центрів. Ці колекції, зібрані ентузіастами переважно на території свого району, цікаві тим, що саме в них можна знайти вузько локальні риси традиційного одягу. Зокрема, в районному краєзнавчому музеї м. Острога Рівненської області — зберігаються сорочки, намітки, постолі, шнуркові черевики; в колекції одягу Дубнівського краєзнавчого музею Рівненської області показаний верхній чоловічий плечовий одяг міщан; а у Володимир-Волинському краєзнавчому музеї — колекція сорочок.

1976 — 1981 рр. цікаві матеріали були одержані під час експедиційних досліджень науковими співробітниками Н. І. Здровогою (обряди), Р. В. Чугай (вишивка), Г. Г. Стельмашук (одяг) у Житомирській, Волинській і Рівненській областях.

За результатами експедиції 1976 року в Житомирській області матеріали Г. Стельмашук зберігаються у рукописних фондах Львівського відділення ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України — ф. 1, оп. 2, од. зб. 234 а — 43 с.; двох експедицій 1979 р. у Волинській і Рівненській областях — ф. 1, оп. 2, од. зб. 251 а-б — 73 с.; експедиції 1981 р. у Київській і Чернігівській областях — ф. 1, оп. 2, од. зб. 259 — 141. Ці матеріали містять інформацію про тканини для виготовлення одягу, способи обробки сировини, вибілю-

вання і малювання полотна, виробництва шкіри, народну технологію і знаряддя праці, малюнки крою складових частин костюма: сорочок, верхнього плечового одягу, головних уборів, поясного одягу, взуття, елементів орнаменту.

Автор теж проводила експедиційні дослідження у селі Чишки біля Львова, куди після Другої світової війни були переселені селяни з Холмщини. Цікаву інформацію про побут селян Холмщини та їх одяг одержано від Л. Левицького, Г. Чури, К. Яцусек, Н. Жук, Є. Климчик. Вони й досі зберігають одяг своїх бабусь та дідусів, а частину — передали Літературно-меморіальному музею ім. М. Грушевського у Львові.

Для вивчення одягу волинян важливе пізнавальне значення мають етнографічні малюнки, виконані відомою художницею Оленою Кульчицькою. Працюючи у Музеї етнографії та художнього промислу (тут і далі МЕХП ІН НАНУ), художниця виконала великий цикл акварелей документальної вартості, значна частина яких опублікована в альбомі „Народний одяг Західних областей УРСР” [49]. Кілька фотографій подано в альбомі „Українське народне мистецтво. Вбрання” [118].

Про волинське вбрання значна інформація міститься у складеному Іваном Гончаром вісімнадцятитомного альбому фотоматеріалів „Україна й українці” з фондової збірки Українського центру народної культури „Музей Івана Гончара”. Обсяг неопублікованого матеріалу, зібраного І. Гончаром у 1950–80-х рр. ХХ ст., становить понад 1300 аркушів формату А-3, на кожному з яких є кілька фотографій.

Виконані луцькою художницею Галиною Івашків малюнки були опубліковані у Луцьку видавництвом „Ініціал” [17]. Майстриня достовірно відтворила компоненти чоловічого і жіночого вбрання Володимир-Волинського, Іваничівського, Горохівського, Локачинського, Рожищенського, Млинівського і Луцького районів, переважно без верхнього одягу, хоча на листівці № 18 бачимо й малюнки верхнього одягу. Короткополий кусан і довгопола свита подані з Горохівського і Локачинського районів. На листівці № 17 відтворено весільний стрій

з Володимир-Волинського району. На нареченому як верхній одяг — кожух, а на нареченій — майстерно вишитий короткий червоний кошушок. У роботі використано фототеку Інституту народознавства НАН України.

У процесі дослідження волинського вбрання важливими стали міжнародні виставки та виставки під час наукових конференцій у Польщі (м. Радом, 1994) та у Львові, де експонувався одяг з Холмщини переважно з приватних збірок мешканців Львова і Львівської області, переселенців Холмщини та Підляшшя.

Отже для написання дисертаційної роботи були використані найрізноманітніші джерела, які дають можливість повною мірою з'ясувати характер одягу волинян упродовж другої половини ХІХ — початку ХХ століть.

У процесі дослідження використовувалася система взаємодоповнюючих методів: загальнотеоретичних (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація зібраного емпіричного матеріалу), історичного (аналіз передумов і тенденцій розвитку волинського одягу, способів його виготовлення), конвент-аналізу (опрацювання приватних і державних архівів, обстеження матеріалів періодичних видань, спецкаталогів, колекцій музеїв), компаративного (порівняльний аналіз особливостей волинського вбрання як у межах досліджуваного регіону, так і за його межами).

На емпіричному рівні наукового дослідження, під час накопичення фактів, збору та систематизації матеріалів, застосовувалися методи спостереження, картографування, порівняння розвитку вбрання з відповідними процесами на різних хронологічних зрізах; простежувалася тяглість і спадковість окремих форм, орнаменту та декору. Для порівняльного аналізу залучалися лише ті об'єкти і явища, в яких виявлялися об'єктивні тотожні характеристики у тканині, крої, декорі, термінології.

На теоретичному рівні дослідження дисертантка послуговувалася наступними методами: абстрагування, виокремлення найсуттєвіших рис волинського одягу, ототожнювання функцій, форм та особли-

востей орнаментики; аналізом та синтезом для з'ясування причин, наслідків та взаємозв'язків різних явищ духовної культури. Для пізнання загальних явищ та окремих фактів застосовувалися індуктивний та дедуктивний методи. Ці взаємопротилежні методи пізнання дають змогу об'єктивно розглянути побутування волинського вбрання на тлі культурно-історичних подій. Їх метод використовувався і для визначення художніх особливостей волинського вбрання, закономірностей його формування та розвитку.

Для виявлення витоків традицій та поступального розвитку волинського вбрання застосовувався історико-хронологічний метод. Тому одяг волинян характеризується з позицій процесу його створення. Поява костюма розглядається як складова частина народної матеріальної культури. Поняття «народний костюм» охоплює не тільки складові частини зі всіма їх якостями і художніми характеристиками, а й матеріально-виробничі процеси та способи пізнання, які в кінцевому наслідку визначають його особливості, характер і якості. Окрім того, способи виготовлення знаряддя та одягу, технологічні прийоми й організаційні форми його створення є визначальною основою, яка характеризує історичний розвиток кожного народу, тому не відокремлена від розуміння народного костюму, якщо йдеться, зокрема, про етнографічні й національні риси. Це ще одна важлива обставина, яка зобов'язує брати до уваги природнокліматичні, соціально-економічні та історичні чинники.

У дослідженні волинського одягу використано структурно-типологічний аналіз. Українська наука має пріоритети в розробці цього методу завдяки працям таких видатних учених, як Олександр Потебня. За методикою дослідження він засновник семіотики, провісником структуралізму у гуманітарних науках. У межах нашого дослідження проаналізовано волинський одяг за типологічними ознаками: крій, матеріали, з яких виготовляли одяг, способи декорування, семантика орнаментальних мотивів. Така структурна схема всебічно відтворює одяг волинян як явище національної куль-

тури, уможливорює охопити всі аспекти його функціонування у побуті та обрядах. Саме тому у дисертації охарактеризовано місцевий фольклор, традиційну народну обрядовість, беручи до уваги навіть рудименти народного світосприйняття, звичаї та обряди, бо саме вони іноді можуть бути ключем до розгадки таємниць народного орнаменту й інших аспектів народної творчості.

Порівняльний метод послідовно застосовували Михайло Драгоманов, Іван Франко та Михайло Грушевський, який залишається актуальним і для виявлення взаємовпливів та відмінностей одягу як явища культури і місцевих особливостей.

Різноманітні методи дали змогу трактувати народну культуру діалектично. Адже кожен етнос творить свою оригінальну культуру, схожу і не схожу на інші, а всі разом утворюють загальнолюдську, яка стає досягненням загалу. Саме така методика є підставою визнати волинський стрій самобутнім явищем української культури.

алу входила і Волинь. Деякі види верхнього одягу трипільців наочно ілюструють виконані розписом людські постаті на ліпних горщиках і амфорах [218, с. 18; 293, 217] та антропоморфні фігурки з теракоти [210, с. 120–126] (рис. 1), а в наступні періоди давньої історії України, зокрема скіфському VII – IV ст. до н. е., – окремі гончарні та

РОЗДІЛ II

СКЛАДОВІ ОДЯГОВИХ КОМПЛЕКСІВ

Полотно : знаряддя і техніка виготовлення

Український одяг, зокрема волинський, має глибокі історичні корені. Техніка виготовлення полотна – прядіння і ткацтво – виникли ще за доби неоліту [47, с. 178]. На Волині їх започаткували прийшли зі Середнього Подунав'я общини культури лінійно-стрічкової кераміки, які існували тут упродовж другої половини V–IV тис. до н. е. [179, с. 20–22]. Саме вони передали навички цих домашніх ремесел місцевому населенню волинської неолітичної культури і тоді на цих землях з'явився одяг зі шерсті овець і дикоростучих культур – льону й коноплі [13, с. 285–287]. Предки східних слов'ян використовувати льняні тканини значно раніше, ніж населення Західної Європи [172, с. 465]. Конопляні тканини поширювались із Середньої Азії та Китаю. В оповіді про фракійців Геродот пише про „сукні, дуже подібні до лляних, так що недостатньо досвідчена людина не зможе розпізнати, зроблена ця суконка з конопель чи льону, а хто ніколи не бачив конопляного матеріалу, той прийме таку суконку за льняну”.

Перші матеріальні рештки одягу дійшли до нас з розкопок поховань дніпровсько-донецької культури, спорідненої з уже згаданою волинською, племена якої частково заселяли в IV тис. до н.е. басейн Правобережної Прип'яті [171, с. 70]. На денцях посудин, які належать до культур Трипільської та Лійчастого посуду, засвідчені відбитки тканин того часу [171, с. 70–91]. До їх аре-

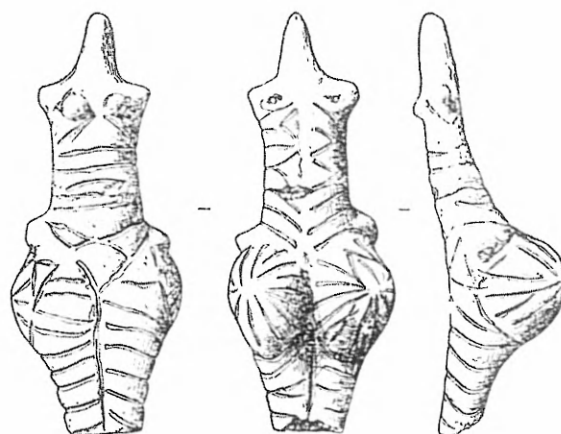

Рис. 1. Глиняні статуетки із ранньотрипільського поселення

ювелірні вироби (перстені, сережки, шпильки) [36, с. 132–133]. Скіфський одяг на вазі з Куль-Оби, археологічних знахідках із курганів Чортотлик, Солоха, а також на всесвітньо відомій пекторалі з Товстої могили [71, с. 150–163] має різний силует та декорування – сітчастий орнамент: „розводи”, „ромби”, „кола”, „хрести” [30, с. 25] (рис. 2).

На Збруцькому ідолі (IX–X ст.) поблизу Гусятина на Тернопільщині та окремих деталях срібних бляшок

Рис. 2. Скіфська ваза

з Мартинівського скарбу (VI ст. н. е.), знайдених на Київщині [205, с. 75–78] (рис. 3) зображено людей у довгому вбранні, яке нагадує тунікоподібні сорочки, підперезані на талії, із вишитою вставкою на грудях [142, с. 34] (рис. 4). Жіноча сорочка була довшою за чоловічу та багатше прикрашеною [3, с. 38]. Жіночі постаті у просторому одязі, який розширюється донизу, зображені на скульптурах і фібулах Давньої Русі [146, с. 21] (рис. 5; рис. 6), а також на срібних браслетах XII ст. з Києва (рис. 7).

У давньоруський період одяг виготовляли з льону і конопель, про що свідчить Статут Ярослава Мудрого (XI ст.) [172, с. 466–468]. У літописах X–XII століть також зустрічаємо чимало свідчень про виробництво тканин із льону та конопель [202, с. 42].

Речові пам'ятки з городищ Давньої Русі, в тому числі і Волинського князівства, вказують на широкий розвиток ткацтва — овруцький пірофілітовий сланець, пряслиця для веретен. На давніх згарищах завжди знаходили клубуки з перепалених ниток, залишки одягу з лляної, конопляної або вовняної тканини [192, с. 442]. Серед знахідок є фрагменти гудзиків, на які заціпали одяг [208, с. 259]. Біконічні глиняні пряслиця знаходять і на давньокиївських капищах [142, с. 43]. На північ від Волині поширені пряслиця з коричневого овруцького сланцю [95, с. 38]. Очевидно, що вони поширювались і на терени самої Волині.

Як у домашньому, так і в ремісничому виробництві, тканину виготовляли за допомогою ткацького верстата, залишки одного з яких знайдено на городищі Райковецьке (Житомирщина) [18, с. 345]. Первісний верстат мав прямокутну вертикальну раму [3, с. 13]. Його прототипи були відомі ще в період первісного ладу [212, с. 133]. Прядильно-ткацьке ремесло розвивалося також на території Волині у давньоруський період [53, с. 197]. Горизонтальний ткацький верстат у лісовій зоні Східної Європи загалом з'явився у X–XI ст. [209, с. 32]. На Волинській землі його використовували одночасно із примітивними вертикальними кроснами в половині XIII ст. [91, с. 41]. Про це свідчать знахідки фрагментів ткацького верстата під час розкопок городища в с. Райках Жито-

Рис. 3. Збруський ідол

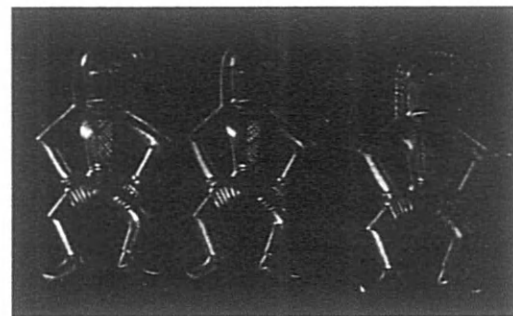
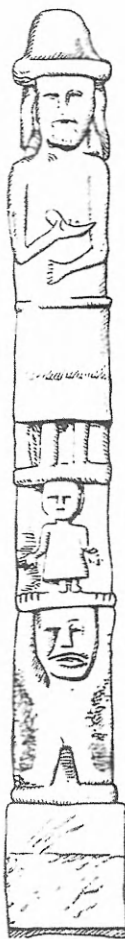

Рис. 4. Бляшки Мартинівського скарбу

Рис. 5. Срібна антропоморфна фібула. Київ

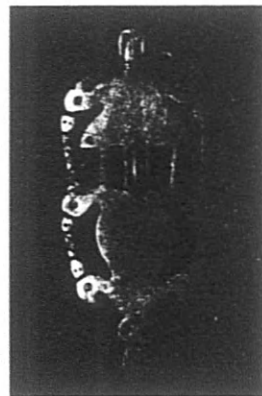

Рис. 6. Бронзова фібула. VII ст.

Рис. 7. Срібні браслети XII ст. Київ

мирської області [92, с. 14]. Практична доцільність форми його бедра збереглася до XX ст. [53, с. 150–152].

Прядіння льону та вовни у ранньому середньовіччі в Україні не було відокремленою галуззю ремесла, майже в кожній родині в обов'язки жінки входило виготовлення полотна. Лише у великих містах вовняні тканини з різнокольоровими набивними узорами виготовлялись, очевидно, спеціальними ремісниками — ткачами [44, с. 164]. Поступово ткацтво виділяється як ремесло, відокремлюється із середовища сільського домашнього ткацтва [91, с. 43]. На Волині ткацькі цехи починають діяти, перетворюючись у мануфактури [40, с. 36; 202, с. 50]. Однак ще тривалий час аж до початку XX ст. паралельно зберігається і виготовлення одягу в домашніх умовах [91, с. 58].

Для святкового та урочистого вбрання заможних верств населення — князів, феодалів — використовували привізні шовк і парчу із Візантії та країн Арабського Сходу [138, с. 252]. З Візантії у середньовіччі імпортували дорогі тканини [97, с. 70]. Волинські міста Луцьк і Кременець були складськими (перевалочними) пунктами [111, с. 71].

Ткацький верстат, на якому ткали полотно, обумовлював ширину полотна. Як правило, широкий ткацький верстат був у тих народів, які знаходилися на вищому шаблі розвитку. Як вважав відомий дослідник Б. Познанський, чим культурніший народ, тим у нього ширший ткацький верстат (ідеться лише про народне домашнє, а не фабричне виробництво тканин) [196, с. 191]. В Україні другої половини ХІХ — початку ХХ ст. полотно домашнього виробництва зазвичай було 43—45 см завширшки. На Волині воно сягало 75 см, а в південно-західних районах — близько 60 см [79, с. 57]. Для порівняння згадаємо, що в сусідній Болгарії сорочки шили з полотен завширшки 35 см, а в туркменів ширина тканини сягала 27—37 см [149, с. 63; 88, с. 14].

Про успішний розвиток ткацтва на Волині у другій половині ХІХ — початку ХХ ст. свідчать такі дані: у Житомирському, Новоград-Волинському, Острозькому, Заславському, Старокостянтинівському, Рівненському та Дубнівському повітах працювали 4793 майстри, 161 робітник та 177 учнів [193]. Ткали полотно з льону й конопель.

В Україні виготовлення вбрання з льону і конопель пов'язано з освоєнням рільництва (виготовлення сорочки починається з обробітку ґрунту під льон та коноплі) [2, с. 10]. У другій половині ХІХ — початку ХХ ст. на Волині — Дубнівський район — для ефективного обробітку ґрунту застосовували плуги Ошмянця [20, с. 152]. Найкращі сорти льону-довгунцю вирощували в Рівненській, Волинській і Львівській областях, конопель — у Тернопільській області [30, с. 50]. Отже, на Волині вирощування культури льону поширюється з північного заходу на південний схід.

Льон та коноплі обробляли за певною технологією, причому коноплі — це дводомна культура: чоловіча рослина („плоскінь“)

та жіноча („матірка“) [161, с. 178]. Тому спочатку вибирали плоскінь і мочили, а з дозріванням насіння вибирали „матірку“. Зібраний льон в'язали джгутиками у снопики. У різних регіонах Волині кількість жмень у снопах була неоднакова [189, с. 91—94]. Подальший важливий етап обробітку льону — м'яття на билах. В Україні м'ялки відомі вже з ІХ — ХІV ст. [170, с. 23]. На Волині вони були найпоширеніші у другій половині ХІХ — ХХ ст. М'ялки вмонтовували на двох або чотирьох ніжках з одногранними білами. На чотирьох ніжках відомі давніші, а першопочатково їх виготовляли з кореня дерева і призначали для первинного ламання стебел. Такі м'ялки відомі на території лісостепової Волині (Південно-Західна Волинь) [189, с. 95]. Аналогічне знаряддя для ламання костри було поширене й у Білорусі (південно-східна частина), і називалось „бітка“, „ламаха“ [170, с. 25], а також й на Гуцульщині, де такі м'ялки відомі під назвою „ламанка“ [129, с. 147].

На Волині опрацьоване на м'ялці і зв'язане у джгути волокно називалося повісом. Часом так називали лише джгути конопляної пряжі, як, наприклад, на півдні Ковельського району Волинської області [189, с. 95]. Після м'яття льон чи коноплі відчищали від дрібних соломинок на тріпалі. Тіпання на Волині робили тріпачкою — дощечкою, виготовленою із кленового дерева [6, с. 28]. На Холмщині ще у ХVІ ст. очищенням льону від полови займались осідлі заробітчани [231, с. 97].

Подальший етап — розм'якшення волокна: коноплі мочили, товкли у ступі без м'ялки. На Волині були поширені ніжні ступи [172, с. 477]. Згодом волокно обдирали (чесали) залізними щітками з металевими зубцями. Основний район поширення круглої щітки („дьоргавки“, „деружки“) — межиріччя Західного Бугу — Турви — Стохода. Прямокутна щітка-дряпачка поширена на межі Волині з Поліссям (Ковельський район Волинської області), а також у басейні річки Горині і лівобережжі Західного Бугу [189, с. 96]. Вичесане круглими щітками волокно, певним способом скручували в мотки (приблизно 20 жмень у кожному), які локально по-різному називалися. У Новоград-

Волинському районі Житомирської області вони мали назву „вінок“. Відходи після обробки на круглій щітці тут називали „клоччям“ [189, с. 98].

Наступним етапом обробки льону чи конопель було прядіння: технологічний процес, коли волокна скручують й утворюють неперервну нитку [95, с. 223]. Гребенеподібні прялки були поширені у східних слов'ян майже повсюдно [161, с. 184]. На Волині відомий варіант прялки-коловоротки [2, с. 9–22]. Наприкінці XIX ст. — початку XX ст. тут інколи ще використовувалися веретена з прясельцями. Форма перших трохи змінилась — вони поступово донизу потовщувалися [6, с. 29]. Застосування веретена для сукання ниток прогресивніше порівняно з грубим сукання їх руками [213, с. 59]. Одним з завершальних етапів підготовки нитки до ткання було снування.

Після обробки волокна виготовлені нитки потрапляли на ткацький верстат [6, с. 124]. Загальною ж назвою тканини, виготовленої з конопляної або льняної пряжі, було „полотно“ [21, с. 54].

З початку XX ст. виготовленням тканин та полотна на Волині займалося 17677 ремісників [51, с. 11]. Обробка льону та конопель була такою ж, як і в сусідніх східнослов'янських народів. За особливостями ткацтва і прядіння (прялки, круглі гребені, закладна техніка ткання) виокремлюється культурний ареал, який охоплює українців та білорусів, котрі мають однакові, характерні для Правобережної і Південно-Західної України, в тому числі й Прикарпаття і Південно-Західної Білорусі особливості, які деякі дослідники пов'язують із розселенням племінної групи волинян, що увійшла згодом до складу білорусів та українців [172, с. 537].

Використання льону й конопель як важливих матеріалів для виготовлення одягу, було зумовлено також і тим, що їх основний колір білий або (за недостатнього вибілення) сірий [209, с. 31]. Серед дослідників народного одягу побутує думка, що саме не зовсім вибілене полотно використовували селяни Волині [4, с. 49], хоча деякі вважають, що жіночі сорочки виготовляли з білого льняного полотна [74, с. 53]. На заході Волині і Холмщині побутував звичай підсинюва-

ти всю білизну — як чоловічу, так і жіночу [186, с. 497].

Сорочки

У давнину традиційна полотняна сорочка була майже однакова для чоловіків і жінок. Це натільний одяг без розрізу спереду [3, с. 6]. Сорочка не мала ні окремих рукавів, ні коміра [118, с. 17].

За свідченням лінгвістичних джерел, вже у давні часи слов'яни носили сукні з льняного, конопляного чи вовняного полотна [209, с. 31]. У писемних джерелах старовинна чоловіча сорочка зустрічається як „лудина“ (саме ж слово *lud* уявляється як покриття) [199, с. 313]. Слово „сорочка“ похідне від праслов'янського кореня *soṛk*. У найдавніших пам'ятках писемності релігійного змісту вживалося церковнослов'янська форма „срачища“, однак у текстах світського характеру (передусім у літописах) повсюдно засвідчено повноголосні форми „сорочка“, „сорочеца“ [12, с. 211]. У римський період в Європі сорочка відома, як „*tunica interior sive interula*“, а в середньовіччі під назвами, похідними від „*casula*“ [11, с. 146]. В Україні, окрім „сорочка“, „сорочеца“, вживали й старовинну слов'янську назву „руб“ чи „руб'я“, але вона закріпилася тільки за зношеним одягом. У X ст. персидський географ Гардізі згадує про „рубахи“ слов'ян [172, с. 466–468]. Панує думка, що і в балтійських народів найменування конопель є запозиченням від слов'ян, а не споріднене з їхньою назвою слово [76, с. 123–124].

Після прийняття християнства сорочку використовували як ритуальний одяг, а саме як церковне облачення або ж урочистий одяг знаті. Назва такого одягу відома, як „ризи“ [202, с. 42]. 1073 року риза згадується в Ізборнику князя Святослава Ярославовича у коментарі до Євангелії від Матвія словами: „хвалити Господа в чистих ризах“ [165, с. 73]. „Риза“ входить і до комплексу традиційного костюма болгар та належить, зокрема, до натільного одягу [187, с. 233]. Можливо, термін „риза“ стосується всього вбрання.

Докладні відомості про сорочку доби давньоукраїнської держави маємо з опису

візантійського історика X ст. Лева Диякона, який подає інформацію про вбрання князя Святослава. Він зазначає, що княжий одяг був білий та не вирізнявся від інших, окрім як чистотою [155, с. 242]. А з літопису, де йдеться про осліплення князя Василька, довідуємося про нижню сорочку — „срачище“, сорочку, яка у князя, на відміну від „рубї“ смерда, була з тонкого льняного полотна. Іноді нижню сорочку називали „котогою“.

У княжому урочистому вбранні верхня сорочка була довга і не завжди біла. Такі сорочки мали назви „дивитисій“, „далматинка“. Їх можемо розглянути на малюнку з „Ізборника“ Святослава (рис. 8). На князеві синій дивитисій, а на синах пурпурові довгі сорочки (1073) [138, с. 242].

Селяни різних градацій, зокрема — смерди носили коротку підперезану сорочку-косоворотку; лінія розрізу на ній йде вниз від коміра з лівого боку (рис. 9). У церковному псковському рукописі XII ст. зображено Колір одягу невідомий, позаяк малюнок не розфарбований [138, с. 234].

На мініатюрах Кенігсберзького літопису повсталі смерди зображені у коротких підперезаних сорочках (рис. 10). Русини но-

сили коротке вбрання порівняно з довгим у хазар і болгар [138, с. 235]. На фресках періоду України-Руси зображено сорочку-туніку — сорочку, орнаментовану розетками, вишитими золотими нитками. Поділок сорочки, опліччя оздоблені коштовним камінням. На рукавах вишито два кола, у центрі кожного з них прикріплено срібну пластину з синіми камінчиками [38, с. 6—7].

Русини носили одяг, прикрашений вишивкою. Це видно на ранніх бронзових виробках, де зображено жіночі постаті в одязі [171, с. 238]. З літописів довідуємося, що в Андріївському монастирі, зведеному київським князем Всеволодом Ярославичем, дочка великого київського князя Анна — Янка створила школу, де вона та молоді дівчата навчалися вишивати золотом і сріблом. Вишивала і Анна — дружина Рюрика Ростиславича для своєї сім'ї і церкви [38, с. 56].

Про те, що у давньоруський період вишивка була відома й на Волині свідчать знахідки в Дубнівському повіті. Лінії геоме-

Рис. 8. Малюнок Святославового Ізборника (1073 р.)

Рис. 9. Зображення селян XII–XIV ст.

Рис. 10. Мініатюра Кенігсберзького літопису

тричного орнаменту на лунниці — „трикутники“, „ромби“, „зигзаги“, „круги“, „ламані лінії“, „смужки“ відтворюють вишивку [146, с. 130—133]. Саме ці мотиви й у наступні періоди зустрічаємо у волинській вишивці на рукавах, пазусі і манжетах сорочок.

Сорочку як складову частину одягу українців вже у давні часи, за твердженням відомого етнографа Федора Вовка, можна вважати за доведений факт [11, с. 148]. У давньоруський період сорочки були тунікоподібні, викроєні з одного перегнутого навпіл полотнища (клиноподібні вставки розширювали її до подолу, а ромбічні ластовиці — під пахвою). Виріз коміра був круглий або чотирикутний. Посередині грудей йшов „прямий“ розріз, а часом „косий“ — на лівому чи правому боках [202, с. 43]. Чоловіча сорочка була довга до колін, іноді нижча. Носили її навипуск, поверх штанів, підперізуючи вузьким ремінцем або тканим шнурком. Комір, поділ, краї рукавів прикрашали вишивкою [202, с. 43—44]. У IX—XIII століттях жіночу сорочку виготовляли дуже довгою, до ступнів, або ж вона могла бути і значно коротша — до ікор. Довгі рукави збирали у складки на зап'ястях і підтримували обручами (у спущеному вигляді були довші за руку). Одяг ремісників майже не відрізнявся від одягу селян, міщан та феодалів. Тоді ж одяг носили майже з однакової тканини [202, с. 42].

Наприкінці XIX — початку XX ст. натільний плечовий одяг волинян називали „сорочкою“. З давніх часів сорочка була основним компонентом одягу. У теплу пору вона іноді була єдиним прикриттям тіла. Лише згодом стали носити дві сорочки: нижню як білизну та верхню]. Цей поділ уже добре знаний за Середньовіччя [201, с. 138, коли і в Україні-Русі, і в Західній Європі існували суворі приписи, хто і як мав одягатися за певних обставин. Верхню сорочку завжди вишивали. Елементи вишивки або навіть тканина, складові частини вбрання мали символічне значення, які вказували, ким є носій вбрання [201, с. 139]. Цим позначалась стать, вік, соціальна приналежність. Центрами гаптування були міста, Луцьк, Корець, Броди, Дубно, Острог та ін. [30, с. 29].

Нижню сорочку шили з грубшого полотна. На Волині, як по всій Україні, селяни виготовляли сорочки з домашнього білого конопляного або льняного полотна. Заможні використовували тонке „кельнське“ полотно. Верхні сорочки знаті шили з дорогих тканин: шовку, оксамиту, атласу та ін.

Для виготовлення повсякденних сорочок використовували товсте грубіше полотно, позаяк така тканина міцніша і погано призбирується, рясуванню (рисуванню), зшиванню, вишиванню, мереженню. Селяни тонке льняне полотно використовували для пошиття святкових і весільних сорочок [3, с. 66].

З домотканого полотна пошити сорочку могла кожна жінка. Виткане полотно перемірювали й розкроювали. Для вимірювання полотна застосовували народні міри довжини: лікоть, п'ядь, чисниця тощо. Лікоть — це міра довжини від ліктьового суглоба до кінчиків пальців [203, с. 66].

У другій половині XIX — початку XX сорочки шили з полотна, загальна довжина якого була 20 аршинів [196, с. 121]. Аршин — це позначення міри довжини, яка виникла внаслідок переносу назви вимірювача, це те саме поняття, що й лікоть, хоч сам термін запозичений з часів торговельних зв'язків з іншими народами і, очевидно, є виміром, що означав розмір руки від ліктьового суглоба до кінчиків пальців [203, с. 66]. Щоб пошити сорочку потрібно було близько 7 ліктів полотна [34, с. 342], хоч для жіночої сорочки, яка була довша — 9 ліктів [там само, с. 343].

Розклавши полотно за розміром, його кроїли. Порівняно із сучасним, у народному крої обережно використовували ножиці і допускали мінімальне різання [3, с. 74]. У різних місцевостях Волині жінки мали свої секрети шиття сорочок. Приміром, на Здолбунівщині полотно кроїли ножем [230, с. 444], виготовленим ковалем в селі. Іноді ніж робили з уламка коси. У селах ножиці були рідкістю. Сорочку шили вручну. Деякі жінки купували наперстки [3, с. 75]. У селах швейні машинки з'явилися наприкінці XIX — на початку XX ст. і були великою рідкістю [там само].

Волинську сорочку можна характеризувати за певною методикою, основні засади

якої розробив відомий український етнолог В. Кравченко (16).

Першоосною полотняної сорочки старовинного крою без уставки із суцільно кроєними рукавами була полотняна безрукавна-одяганка — накидка-ряса [3, с. 96—97]. Водночас було й полотно, яке огортало тіло людини з дитинства — пелюшки. Досить часто виготовляли дитячі сорочки з вишитих рукавів старих жіночих сорочок, від чого вони у верхній частині були „цяцьковані“ [4, с. 71].

У досліджуваний період українська сорочка мала такі типи крою: „у перекидку“, „з поликами“, „на підплічці“. Такий поділ був відомий з XVI—XVIII ст. Їх дослідила Н. М. Калашникова [166, с. 114]. Не будемо докладно характеризувати цей процес, позаяк виготовлення таких сорочок описано вітчизняними дослідниками і вони відповідають основним способам пошиття волинських сорочок другої половини XIX — на початку XX ст.

Білі полотняні сорочки домашнього виробу носили й козаки. Крій був традиційно народний: розріз-пазуха, призбирана по горловині (горловину оздоблювали руликом, часом червоним), комірець — невисока стійка або відкладний [3, с. 42]. Б. Познанський стверджує, що українці, які йшли на Дике Поле, низини Дніпра, перейняли у татар сорочку з низьким коміром [196, с. 181]. Окрім білих полотняних сорочок, козацька ж старшина носила шовкові різних кольорів. Загалом шовкову сорочку носив кожен козак [3, с. 42—49]. Одяг козаків репрезентує усю українську спільноту [22, с. 240].

Чоловічі сорочки на Волині виготовляли щоденні (робочі), святкові та ритуальні. Волинську традиційну сорочку вивчаємо в контексті українського одягу XIX — початку XX ст. Дослідниця народного одягу Г. С. Маслової поділяє сорочки на чотири типи: а) тунікоподібний; б) з прямими поликами; в) з вузькими нашивками на плечах; г) на кокетці [180, с. 581]. Такі типи чоловічих і жіночих сорочок були і у волинян досліджуваного періоду, які зберігаються у збірках музеїв України та Росії.

Тунікоподібна чоловіча сорочка з Рівненської області (с. Бегень) зберігається

у фондах МНАП. Вона пошита в перекид, без плечового шва. Ця сорочка без оздоб (рис. 11). Вишивкою оздоблена чоловіча тунікоподібна сорочка з Любомльського району (село Хворости) Волинської області, пошита з домотканого полотна. Зберігається у фондах МАП НАНУ. Комір-стійку та манжети прикрашено галузкою з квітів (рис. 12). Широку манишку тунікоподібної сорочки з підплічкою вишито рослинним орнаментом червоно-чорними нитками (Ківецький район Волині). Зберігається у ВКМ (рис. 13). Тунікоподібна довга чоловіча сорочка з Новоград-Волинська поповнює збірку РЕМ. Комір-стійку, манишка оздоблена вишивкою геометричним орнаментом. Рукави з'єднували до станка широкою ажурною мережкою (рис. 14).

Аналогічні сорочки дослідниця народного вбрання Галина Стельмашук називає не тунікоподібними, а перекидними [104, с. 64]. Такі сорочки шили з двох полотнищ, з коміром-стійкою (завширшки 7 см) або невеликим відкладним коміром. Пазушний розріз робили посередині грудей. По боках пришивали прямі рукави. Тунікоподібний крой чоловічої сорочки, вочевидь, був відомий східнослов'янським народам із глибокої давнини [178, с. 52]. Але досі точиться дискусія стосовно запозичення прямої тунікоподібної сорочки від східних народів. Порівнюючи волинську чоловічу тунікоподібну сорочку та тунікоподібну з домотканого полотна, яку носили гуцули, знайдемо багато спільного [65, с. 190].

Уставкові чоловічі сорочки шили переважно „прямими“ (прямокутної форми) [215, с. 71—77]. Такою є чоловіча сорочка із Горохівського району Волинської області (рис. 15) та села Крилова Корецького району на Рівненщині (рис. 16). Манишку сорочки вишивали великими квітами-трояндами з галузками по боках. На сорочці широка манишка, що захищається на бік, вишита галузкою з квітами, нагадує „дерево життя“. Вони зберігаються у Волинському краєзнавчому (11, Р2-438) та Рівненському краєзнавчому музеях (Т 3791). Уставкові сорочки, які зберігаються у МАП у Львові, оздоблені геометричним та рослинно-геометризованим орнаментом (рис. 17). На

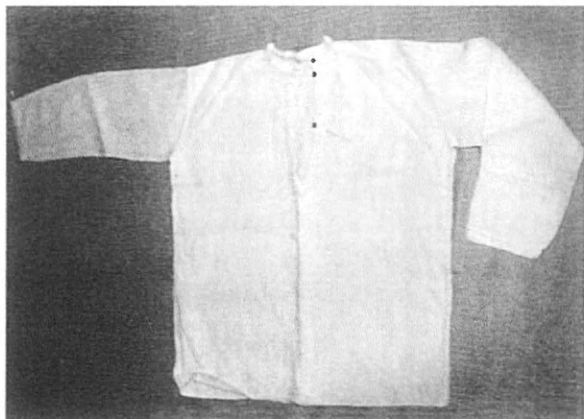

Рис. 11. Сорочка чоловіча
с. Легень, Рівненська обл.;
друга пол. XIX - поч. XX ст.; МАГ АП 5685

Рис. 12. Сорочка чоловіча
с. Хворостів, Любомильський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX - поч. XX ст.; МАГ АНУ НД 11436

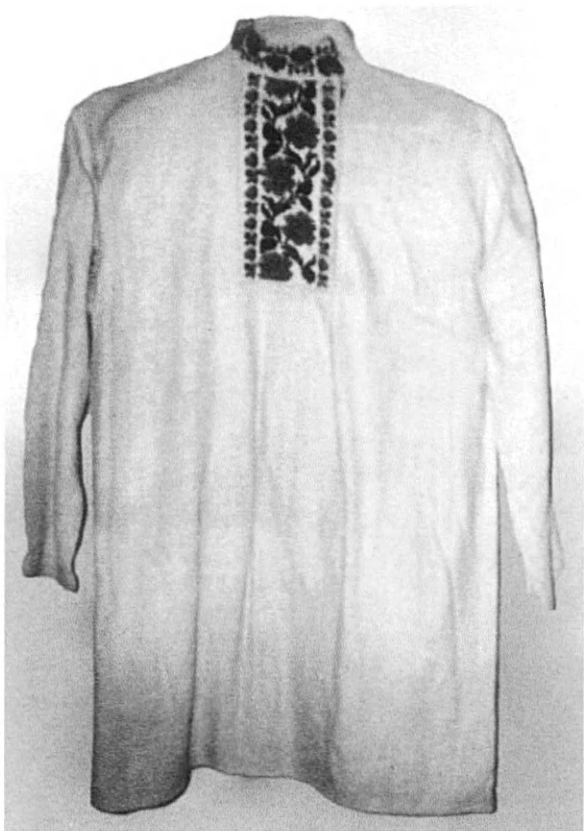

Рис. 13. Сорочка чоловіча
с. Тростянець, Ківерцівський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX - поч. XX ст.; ВКМ-Р2 328

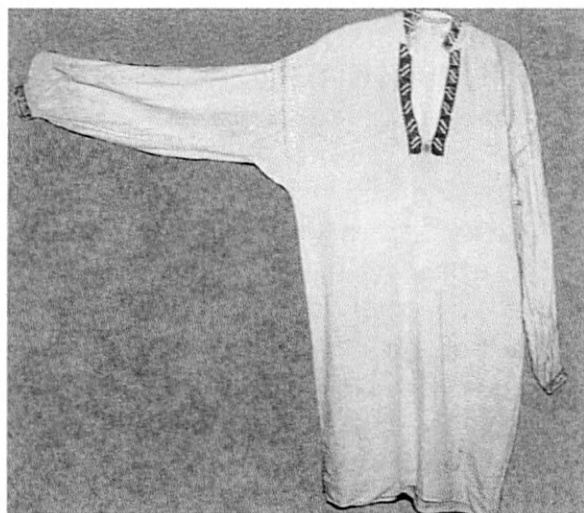

Рис. 14. Сорочка чоловіча
Новоград-Волинський, Житомирська обл.;
друга пол. XIX - поч. XX ст.; РЕМ 2110-75

Волині сорочку з уставками (поликами) шили з коміром-стійкою, хоча переважали з відкладним коміром [180, с. 747]. Рукав призбирували на зап'ясті. Вгорі він примрежувався до станка. Манишка защіпалась на гудзики (рис. 18).

Ще одним різновидом чоловічих сорочок волинян були з кокеткою „підоплічкою“. Вони поширювалися на північному заході Волинської області у селах Ковбань Горохівського (рис. 19; див. рис. 1, Додаток),

Комарів (рис. 20) та Свиначи Турійського району (рис. 21). Кокетка буває трохи довша ззаду, ніж спереду (3, Р2-307). Ці сорочки мали широкі прямі манишки або ж защіпались збоку (косоворотки). В селі Секунь Старовижецького району такі чоловічі сорочки по-боках мали вставки-„бочки“ (див. рис. 2, Додаток). Їх орнаментували рослинним та геометричним орнаментом, який йшов по прямій або скісній лінії. Спереду застрочені смуги оздоблені геометричним орнамен-

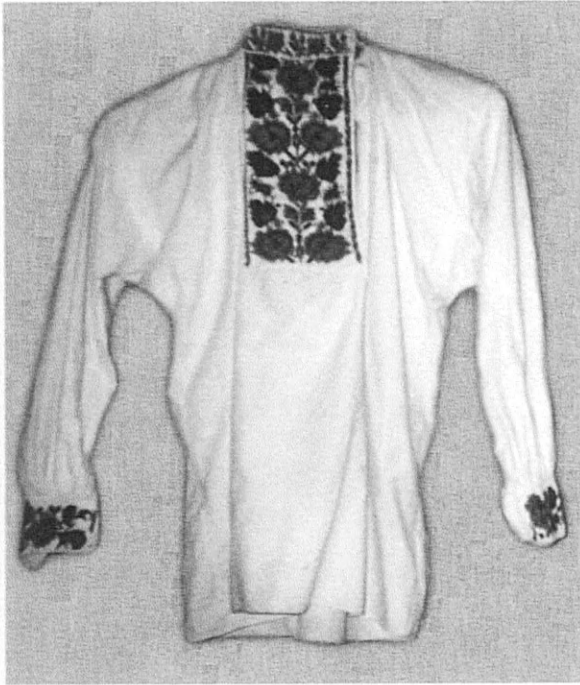

Рис. 15. Сорочка чоловіча
Горохівський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст. ; ВКМ Р2 438

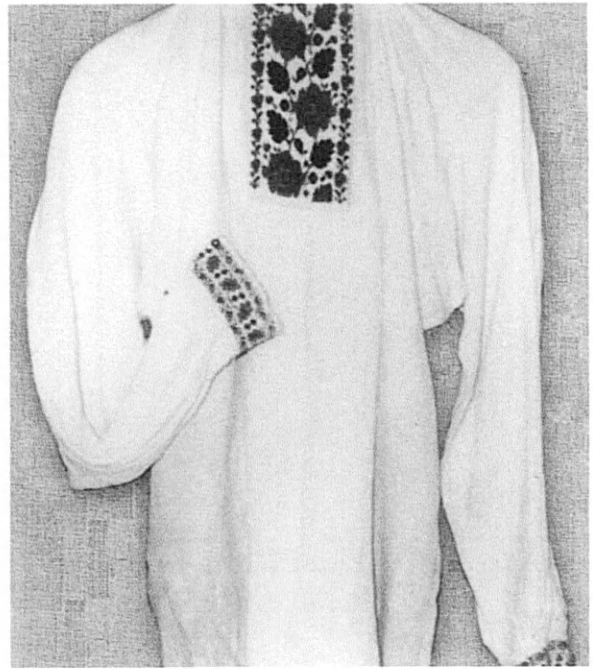

Рис. 16. Сорочка чоловіча
с. Крилів, Корецький р-н, Рівненська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст. ; РКМ Т 3791

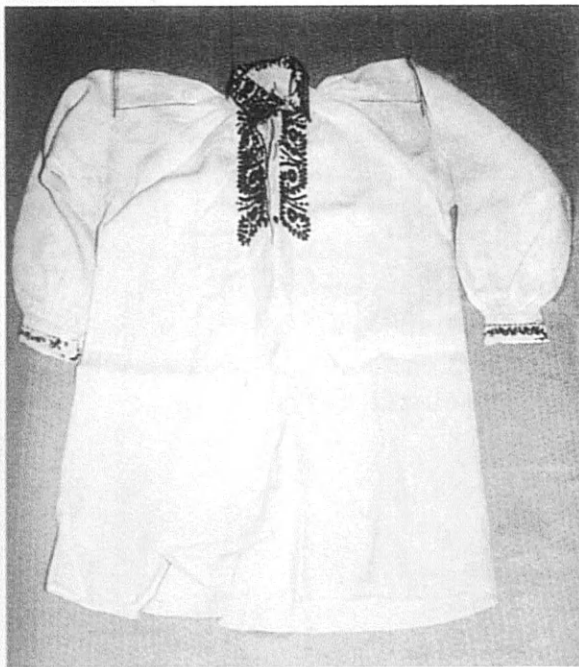

Рис. 17. Сорочка чоловіча
Брідщина;
друга пол. XIX – поч. XX ст. ; МНАП 19661

том. Такі сорочки відомі і на сході Волині [106, с. 77–78].

Досліджуючи аналогічні за покроєм поліські сорочки, Л.П.Булгакова вказує на їх подібність у розгорнутому вигляді до тунікоподібних, позаяк у них були відсутні плечові шви і рукави пришивали під прямим кутом [8, с. 104]. Подібні чоловічі сорочки носили і на Вітебщині (Білорусь). Там для міцності і тепла сорочки із внутрішнього

Рис. 18. Сорочка чоловіча
Броди, Львівська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст. ; МНАП 19662

боку робили з „підшиви“, які ледве доходили до половини грудей та спини [191, с. 104].

У східних районах Волині були поширені сорочки з прирамками (с. Жолобне Новоград-Волинського району на Житомирщині) (8, О-6627). Аналогічні були відомі і в поліському регіоні [8, с. 102–109]. Станок у таких сорочках зшивали з двох шматків (у півтори ширини), які з'єднували на плечах вставками – „прирамками“ (рис.

Рис. 19. Сорочка чоловіча
с. Ковбашь, Горохівський р-н, Волинська обл.;
друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст. ; ВКМ Д-1713

Рис. 20. Сорочка чоловіча
с. Комарів, Турійський р-н, Волинська обл.;
друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст. ; ВКМ Д-1272

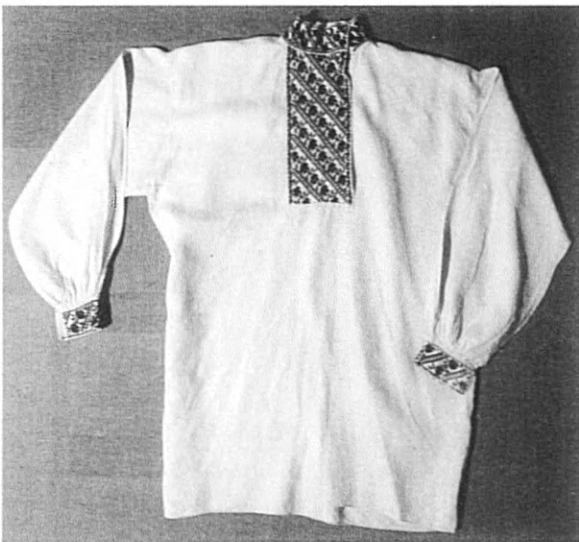

Рис. 21. Сорочка чоловіча
с. Свиначи, Турійський р-н, Волинська обл.;
друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст. ; ВКМ Д-1673

22). Вставку у формі трикутника ширшою стороною у морщеному вигляді пришивали до коміра, а кутик вшивали у другу частину трапецієподібної форми, що з'єднувалася з рукавом. Отже, на ширину прирамків збільшувався виріз горловини, що давало змогу морщити полотнище станка довкола шиї як на жіночих сорочках з уставками [8, с. 104]. Сорочку з прирамками можна вважати вторинною формою від сорочки з уставками [там само]. Як стверджує В. Білецька, старовинні чоловічі сорочки з уставками були поширені майже в усій Україні.

Сорочки волинян були завдовжки 70–80 см. Така довжина (до половини стегна) властива і мешканцям Білорусі [191, с. 103].

На Волині верх рукава, біля плеча призбирували. Цей елемент шиття використовували в Україні загалом, та й в інших країнах [86, с. 36]. Низ рукава припасовували до манжета, що його збирали у брижі („банкети“, „минтяги“) [16, с. 104]. В інших місцевостях України манжет рукава називали „дуди“ (Гуцульщина) [127, с. 146]. Защіпали такі сорочки біля шиї защіпкою-шпонкою [11, с. 156]. Комір – зазвичай стійка (хоча відомі й відкладні). Такі сорочки носили всі прошарки населення, навіть військові [229, с. 15–19]. Чоловіки комір-стійку оздоблювали вишивкою й зав'язували червоною стрічкою [3, с. 171–173]. Назагал крій укра-

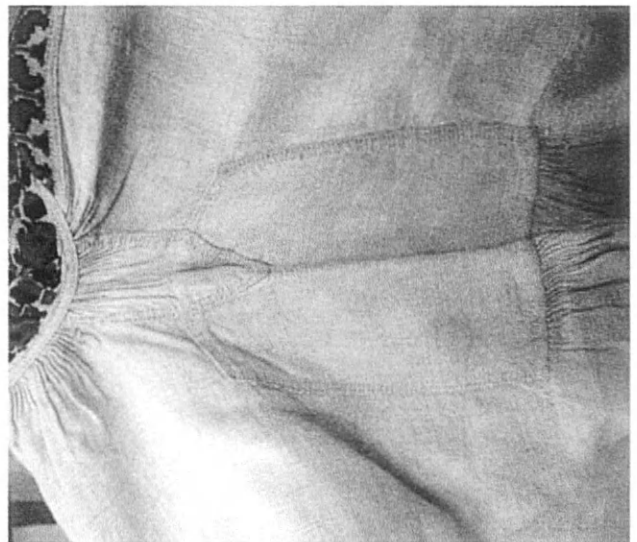

Рис. 22. Сорочка чоловіча (фрагмент)
с. Жолобня, Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл.; друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст. ; МАП АНУ О-6627

їнських сорочок тісно пов'язаний із кроєм сорочок інших слов'ян.

На Волині, у районах, які межували з Поліссям, а також на пограниччі з Прикарпаттям та Опіллям, сорочки носили переважно „на випуск“ [120, с. 500; 222, с. 416]. При цьому неодмінно підперезували поясами. Багатоколірні ткани пояси були з „кутасами“ [76, 20 листівок]. У районах, що межували з Поділлям, низ білої сорочки заправляли в штани [120, с. 500].

Отже, у другій половині XIX — початку XX ст. на Волині одним із типів чоловічих сорочок була полотняна біла з розрізом на грудях і вузьким коміром-стійкою. Назагал ці широкі сорочки на манишку збоку. При цьому завжди підперезували поясами. Багатоколірні ткани пояси були з „кутасами“. Якийсь час такі сорочки почали називати „косоворотками“ і відносили до національного вбрання росіян [3, с. 99]. Однак на Волині, як і в інших етнографічних регіонах України (Полісся, Поділля, Причорномор'я та Приазов'я), такі сорочки побутували здавна і були винаходом українських жінок.

Щоб зберегти вишивку на манишці із зношеної сорочки її, як окрему деталь пришивали до нової [там само]. Саме такої думки дотримується відомий мистецтвознавець Галина Стельмашук. Протилежною є думка А. Арциховського, який вважає, що „косоворотка“ — загальноруський одяг [138, с. 53]. Це питання дискусійне для багатьох учених. Зокрема, Г. С. Маслова, Н. І. Лебедева, В. Білецька та Л. А. Молчанова стверджують, що „косоворотки“ поширювалися таки від великорусів. А відомий етнолог Федір Вовк вважає, що найдавніші сорочки не мали асиметричного розрізу [11, с. 165]. Російський етнограф Д. К. Зеленін стверджує, що „косоворотка“ з'явилася у XV ст. і поширилася зі Сходу, хоч татарського її походження він не підтримує. Учений зауважує, що і в попередньо існуючій слов'янській сорочці розріз робили не обов'язково посередині грудей [161, с. 224]. Принагідно зауважимо, що на жіночих сорочках волинянок другої половини XIX — початку XX ст. також є поширений розріз на манишці зліва.

На Волині переважали сорочки з широкими виложистими комірами [4, с. 70]. Не-

широкий відкладний комір тут був відомий ще у XVI—XVIII ст. [166, с. 114]. Є свідчення, що білі полотняні (у свята — лляні) сорочки з пазухою досередини живота та відкладними комірами носили селяни в Новорград-Волинському повіті [184, с. 298]. Отже, наприкінці XIX — початку XX ст. на Волині побутували чоловічі сорочки двох підтипів: з коміром-стійкою та виложистими комірами.

Стосовно жіночих сорочок, то за давнім східнослов'янським звичаєм дівчата ще у XIX ст. до 15-річного віку ходили в сорочці, без поясного вбрання і до самого весілля сорочку лише підперезували [113, с. 95—96]. На півдні України дівчата цього віку почали обгортати стегна (поверх сорочки) дергою, поневою [163, с. 238]. Жіночі сорочки за кроєм не різнилися від дівочих.

Про розмаїті способи пошиття та декорування жіночих сорочок волинянок дізнаємося зі зразків одягу другої половини XIX — початку XX ст., які збереглися у збірках музеїв Центральної і Західної України, а також Росії. Серед них розрізняють сорочки додільні (див. рис. 3, *Додаток*), пошиті до підточки (рис. 23), а також такі, що мають кокетку (рис. 24).

Додільні та підточкові сорочки на плечах мали уставки (приблизно 19 на 20 см) (рис. 25). Вони часто оздоблювались вишивкою. Такі плечові уставки відомі майже в усіх етнографічних регіонах України [28, с. 51]. Різновиди таких жіночих відомі на Україні. Додільні сорочки шили з двох трьох пілок домотканого матеріалу, переважно вручну. На початку XX ст. сорочки почали шити з фабричного полотна (рис. 4, *Додаток*). Вони були короткі, середньої довжини і довгі. Короткі жіночі сорочки переважно були щоденні і відомі з XVI—XVIII ст. [166, с. 120]. Наприкінці XIX — початку XX ст. основні елементи крою збереглися ті ж самі (рис. 26—27). Декорували їх геометричним і рослинним орнаментом (рис. 27—28). Волинські додільні жіночі сорочки середньої довжини (до 1 м) носили в селах Володимир-Волинського (рис. 29), Козлів Локачинського (рис. 30), Тростянець Ківерцівського районів (рис. 31) та Федорівка Рівненської області (див. рис. 5, *Додаток*).

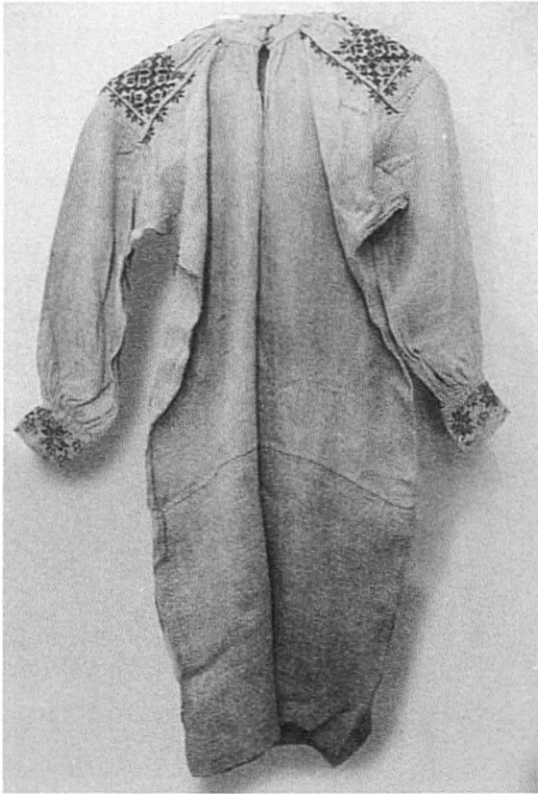

Рис. 23. Сорочка жіноча
с. Штупи, Любомльський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ Е-27

Додільні довгі сорочки побутували й на Холмщині (рис. 32), в селах Хворости Любомльського (рис. 33), Дуліби Гоцанського районів Рівненської області (див. рис. 6, *Додаток*), Сумці Барановського району на Житомирщині (рис. 34), Дібрівці Новоград-Волинського району Житомирської області (рис. 35).

На значній території Волині були поширені сорочки, пошиті до підточки. Стан сорочки (основна частина сорочки без рукавів) і рукави шили з полотна кращої якості [212, с. 313]. Жіночі сорочки з підточками, як правило, були з грубого конопляного або невідбіленого льняного полотна [4, с. 59].

У фондах музеїв зберігаються сорочки з льняного та конопляного полотна (пошиті переважно вручну), підточка яких з грубого полотна. Вони із Волинської області Ковельського району – села Довгоноси (див. рис. 7, *Додаток*), Доротище (рис. 36) та Воля (рис. 37), а також з Сокальщини на Львівщині (див. рис. 8, *Додаток*). Загальне уявлення про жіночі сорочки „до підточки“ доповнюють сорочки з Томашівщини, які збереглися у приватних збірках Л. Левицької (рис. 38). Підточка в цих сорочках була різної довжини. В середньому від 33 см і до

Рис. 24. Сорочка жіноча
Любомльський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ О-5532

87 см. Пришивали її по утку (7, ЕП 20435) або ж по основі (7, ЕП 68122).

Сорочки на кокетку становлять третю групу (рис. 39). Їх декорували традиційним волинським орнаментом – червоночорними нитками (рис. 40). Сорочки

Рис. 25. Сорочка жіноча
Ковельський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 2294

Рис. 26. Сорочка жіноча
с. Юзів, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 327

„додільні” та „до підточки” вгорі мали комір-стійку висотою 5 см (рис. 41), відкладний комір шириною 4–5 см (рис. 42). На Заході Волині характерні великі відкладні коміри „матроска” шириною 9–16 см (рис. 43). Відоме й давнє призбирування тканини біля ший на обшивку (рис. 44). У селі Городище Ківерцівського району жіночі сорочки мали пришиті до коміра оборки (див. рис. 9, *Додаток*).

Високі коміри-стійки почали поширюватися лише наприкінці XVII ст. [166, с. 121]. Деякі дослідники народного одягу (серед них — Савченко І.) стверджують, що комір-стійка залишився у сорочках старшого покоління, а молоді чоловіки та жінки носили сорочки, пошиті з виложистими комірцями [206, с. 109]. Панує думка, що в Україні, зокрема на Волині, відкладний комір поширюється із заходу [161, с. 228]. Про польське походження відкладного коміра висловлювались Н. І. Лебедева, Д. К. Зеленин і Н. Я. Никифоровський [185, с. 129]. Виложисті коміри широко розповсюджені на Сході Волині; вони були ширші за подільські [4, с. 59]. Сорочки Південно-Західної Волині відносяться до прикарпатського або ж опільського типу, їх шили з великим коміром [100, с. 112]. Сорочки з коміром-оборкою побуту-

Рис. 27. Сорочка жіноча
м. Рожище, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 135

вали на заході Волині. У цьому спостерігаємо певний вплив польської моди, як прояв західноєвропейських течій [4, с. 59]. Комір жіночої сорочки зав'язували шнурочками з китицями або ж защіпали на гудзички (рис. 45). Спереду сорочки мали глибокі „пазухи” (до 30 см) (див. рис. 30) або ж зверху нашивали „манишку” (див. рис. 29).

Волинські жіночі сорочки з саморобного полотна здебільшого шили із вставками (поликами). Переважали сорочки з вставками (вуставками), пришитими по пітканню (але це властиве для північно-західного ареалу) [202, с. 15]. Прямі полики, пришиті по пітканню, були поширені і на північно-східній території російської Півночі у другій половині XIX — початку XX ст. Зокрема, Б. Куфтин пояснює їх походження з новгородської землі [157, с. 168]. Вузька плечова вставка поширена на Київщині під назвою „полик” і „плічка” [82, 2 лист.]. Відомі вони і в українців, що проживають у Воронезькій, Курській, Орловській областях [178, с. 56–57]. Сорочки з прямими поликами, які збирали у складки біля шийного вкочу, поширені серед болгар [187, с. 238]. У болгар такі вставки трикутної форми мають назву „халтіца” [134, с. 9]. Пошиття сорочок з уставками (прямими чи косими)

Рис. 28. Сорочка жіноча
Волинська обл; друга пол. XIX – поч. XX ст. ; Фонди
ЛНМ ім. А. Шептицького 36687 НМТ-1214

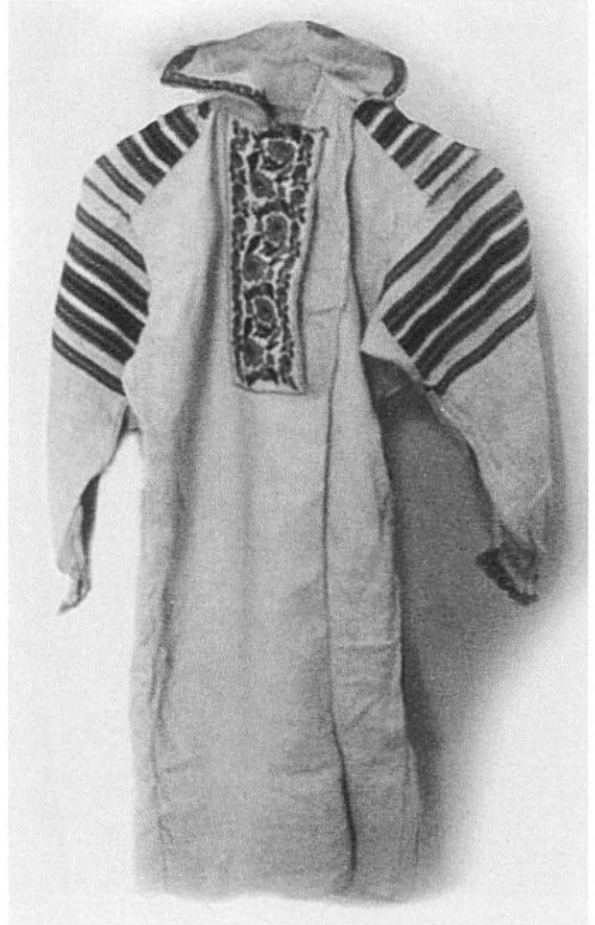

Рис. 29. Сорочка жіноча
м. Жовтневе, Володимир-Волинський р-н, Волинська
обл; друга пол. XIX – поч. XX ст. ; МНАП АНУ О-4885

Рис. 30. Сорочка жіноча
с. Козлюв, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга
пол. XIX – поч. XX ст. ; МХП ІН НАНУ БП 78219

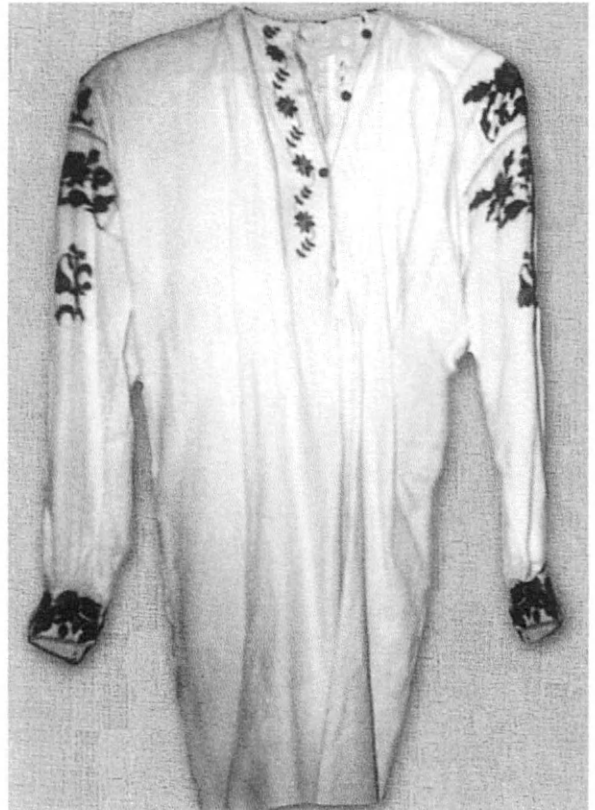

Рис. 31. Сорочка жіноча
с. Тростянець, Ківерцівський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст. ; ВКМ Р2 154

Рис. 32. Сорочка жіноча
Томашівщина; друга пол. XIX – поч. XX ст. ;
Приватна збірка Л. Левицької

Рис. 33. Сорочка жіноча
с. Хворостків, Любомльський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст. ; МНАП АНУ НД 11441

Рис. 34. Сорочка жіноча
с. Суємці, Баранівський р-н., Житомирська обл.; дру-
га пол. XIX – поч. XX ст. ; МНАП АНУ О-3717

Рис. 35. Сорочка жіноча
с. Суємці, Баранівський р-н., Житомирська обл.; дру-
га пол. XIX – поч. XX ст. ; МНАП АНУ НД 5044

Рис. 36. Сорочка жіноча
с. Доротище, Ковельський р-н., Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 20433

було відоме і серед інших народів. Мещерська жіноча сорочка з косими поликами — це варіант тунікоподібної сорочки з наплічною вишивкою, яку згодом замінюють кумачевими вставками [149, с. 65]. Назагал крій сорочок з поликами властивий усім східнослов'янським сорочкам [180, с. 600]. Наявність поликів (установок) і зібраного коміра, який щільно облягає шию, є особливістю східнослов'янських сорочок і вирізняє їх від сорочок поволзьких народів [там само].

На спині сорочка призбирувалася до коміра (рис. 46). Довжина рукава в середньому була 50 см, а ширина — приблизно 30 см. Рукав волинської жіночої сорочки з установкою з'єднується ручним, а пізніше машинним швом. Часом рукав примережували до установки (див. рис. 10, Додаток). У святкових сорочках рукав пришивали до установки морщенням, яке чергується через рівні проміжки (рис. 47). Рукави пришивали по основі чи по пітканню (по утку) [79, с. 122]. По пітканню пришивали частіше на півночі Волині (7, ЕП 20433). Під пахвою до рукава пришивали „ластовицю” розміром 11 x 12 або 15 x 15 см (рис. 48). Поширеними були варіанти

Рис. 37. Сорочка жіноча
с. Воля, Ковельський р-н., Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Фонди ЛНМ ім. А. Шептицького 41055 НМТ 1599

Рис. 38. Сорочка жіноча
Томашівщина; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Приватна збірка Л. Левницької

Рис. 39. Сорочка жіноча
Рожищенський р-н., Волинська
обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст. ;
ВКМ Р2 326

Рис. 40. Сорочка жіноча
Любомльський р-н., Волинська
обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст. ;
МНАП АНУ О 5532

Рис. 41. Сорочка жіноча
с. Федорівка, Рівненська обл. ;
друга пол. XIX – поч. XX ст. ;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 70379

Рис. 42. Сорочка жіноча
с. Воля, Ковельський р-н., Волинська
обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст. ;
Фонди ЛНМ ім.А. Шептицького
41061 НМТ 160

Рис. 43. Сорочка жіноча
с. Ковбань, Горохівський р-н., Во-
линська обл. ;
друга пол. XIX – поч. XX ст. ;
ВКМ Д 1716 КВ 82655

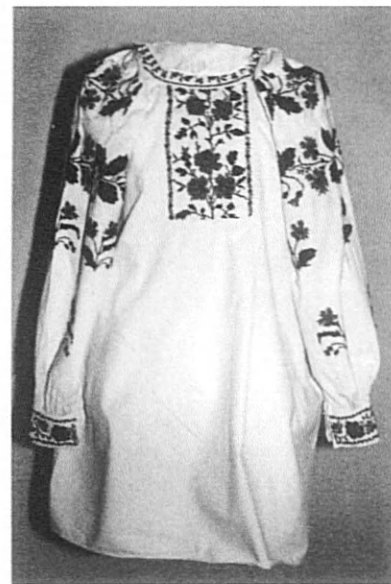

Рис. 44. Сорочка жіноча
с. Рожище, Волинська обл. ;
друга пол. XIX – поч. XX ст. ;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 72996

пришивання суцільно кроеного рукава разом із ластовицею (рис. 49). „Ластівка“, зазвичай, була з такого ж полотна, що й сорочка, хоча зустрічаються і випадки, коли ластовицю кроїли з купованого перкалю. Цей трикутний або ромбоподібний шматок матерії, вишитий у сорочку, щоби вільніше рухалася рука, на Волині має назву „цвікел“ чи „цвікел“ [152, с. 397]. Ця ж назва зустрічається й на Поліссі [84, с. 11].

Часом на розглянутих музейних зразках волинських жіночих сорочок періоду, про який мовиться, трапляється пришита по низу рукава прямокутна вставка з такого ж полотна, як і рукав завширшки 10 см, яка проходить із внутрішнього боку рукава від верху до манжета (7, ЕП 20433, ЕП 20435). Таке саме розширення рукава, тільки вставкою ззовні, зустрічається і в сорочках 20-х років у чувашів Поволжя [149, с. 43]. Внизу

сорочку призбирували в манжет (див. рис. 48) на фальбанку, яка часом завершувалася пришивним мереживом (рис. 49; рис. 50), або рукав був прямий (рис. 51).

Жіночі сорочки на кокетку походять із півдня Любомльського (див. рис. 39) та Рожищенського районів Волині (див. рис. 40). Жіноча сорочка з Любомльського району, виготовлена з домотканого полотна ручного пошиття, має кокетку, довжина якої 16 см з двох боків (без плечового шва), манишку (завдовжки 30 см), спереду заціпається на чотири гудзики. Рукав має прямокутну ластку (13×10 см), а по нижньому краю його призбирують у манжет. З другої половини XIX — початку XX ст. сорочки на кокетках з'являються з поширенням фабричних тканин, а також під впливом міської моди [3, с. 79].

Федір Вовк вважав, що старовинна слов'янська довга сорочка, яка збереглася й до наших днів у вигляді довгої дитячої сорочки, яку носять із штанами, була, мабуть, без будь-якої вишивки. Можливо, разом із степовим типом сорочки [11, с. 148], на Волині ще й нині кажуть „Сорочка вишита, як намальована“ [30, с. 55]. Особливим винятком є жіноча сорочка з Волині, вишита зористим візерунком на грудях [11, с. 148]. Зірки вишивали на манишках холмщаків (рис. 52), а також на рукавах (див. рис. 11, *Додаток*; рис. 53). Традиційно його розміщували на верхній частині рукавів, зап'ясті, комірі й подолі.

На Волині вишивають уставки, коміри, рукави й пазухи жіночих сорочок, іноді і в полах: (у чоловічих сорочках — пазухи, комір і рукави) [4, с. 83]. Таке розміщення декору відоме ще з давньоруських часів [202, с. 43]. Вишивка, як основне оздоблення, має свої відмінності в жіночих та чоловічих сорочках, хоч вони й близькі за кроєм. Тут мало значення відтінки ниток, багатство орнаменту. Використовуючи вишивку, враховували вік жінки та її родинний стан [130, с. 72].

На волинських сорочках є „одскочки“, які творять лише один ряд (рис. 54). Це окремі мотиви уставочного узора, квадрати, ромби, свастика в ромбах [4, с. 84]. Мотиви „одскочок“ можуть повторюватися у кілька

рядів, утворюючи повздовжні або поперечні смуги, або по скісній сітці [там само, с. 100]. Дуже цікавою видається та обставина, що саме в Західній Волині основна увага приділяється оздобленню уставки [76, с. 126]. На цій території орнамент розташовувався, окрім вставок, і на долішній частині рукава (зарукавниках) [79, с. 122–124]. Так декорували сорочки в Рівненській області (рис. 55). На сході Волині від долішньої частини вставок широкими або вузькими смугами орнамент спадає уздовж верхнього боку рукавів [там само]. В окремих районах західної Волині також зустрічається поперечне та поздовжнє розміщення орнаменту (рис. 56). Стрічкове розміщення геометричних мотивів у червоно-чорних прямокутних площинах має прямі аналогії з вишивкою на уставках сорочок Холмщини [30, с. 114].

Вишиті відкладні коміри характерні для всієї Волині [11, с. 148]. У північно-західних районах на межі з Поліссям (Костопільський район) комір сорочок вишивали білими нитками [3, с. 171–173]. В інших регіонах переважали червоний та чорний кольори.

Оздаба рукавів з'явилася згодом внаслідок перенесення на них окремих мотивів узору уставки, які розташовані під нею, творять „одскочки“ [11, с. 100]. Рукав примережували до наплічника за допомогою ажурної вишивки-бігунки [3, с. 171–173] (див. рис. 10, *Додатки*). Для волинських сорочок притаманний поперечносмугастий орнамент по всьому полю рукава (див. рис. 56). Аналогічне орнаментування смугами (до восьми смуг) рушників зустрічається у сусідніх народів (Росії, Тверська губернія) [224, с. 160]. Для традиційного декору надбужанських сорочок притаманні орнаментальні смуги ткацтва — перебори [34, с. 179]. У Рівненській та Волинській областях відоме й орнаментування широкою та декількома вузькими смугами рукава вгорі та внизу, середина залишилася гладкою. Таке орнаментування зустрічається й на сусідньому Поліссі та у Польщі. Навіть весь одяг центральних регіонів Волині не дуже відрізнявся від Північної Волині або Південного Полісся [114, с. 7]. У Литві вишивали лише нижню частину рукава, а верх „полик“ — у Клайпеді (поликова Клайпеда) [76,

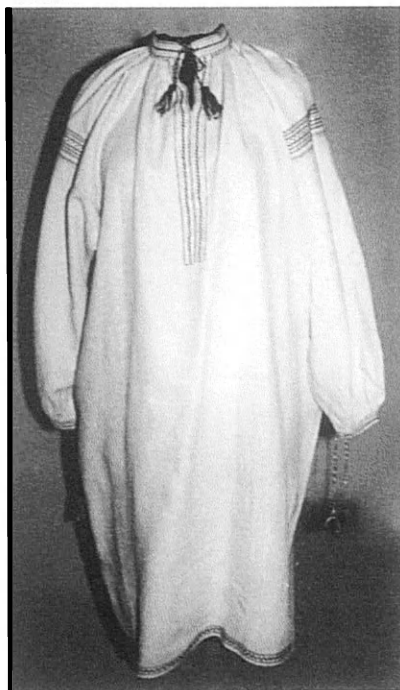

Рис. 45. Сорочка жіноча
с. Терники, Томашівський р-н
(тепер Польща);
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
Приватна власниця Чура Ганна

Рис. 46. Сорочка жіноча
с. Дуліби, Гощанський р-н, Рів-
ненська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 70131

Рис. 47. Сорочка жіноча
с. Жалобне, Новоград-
Волинський р-н, Житомирська
обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.;
МНАП АНУ О 6626

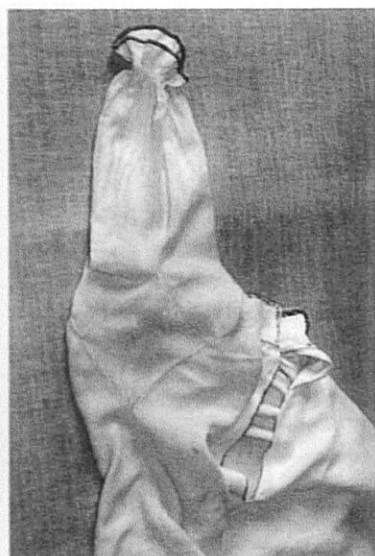

Рис. 48. Сорочка жіноча
(ластовиця)
с. Козлів, Локачинський
р-н, Волинська обл.; друга
пол. XIX – поч. XX ст.;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 78220

Рис. 49. Сорочка жіноча
(рукав): Сокальський р-н,
Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст. ;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 68122

Рис. 50. Сорочка жіноча
Волинь; 30-ті рр. XX ст.;
ВКМ Д-1530 КВ 73230

Рис. 51. Сорочка жіноча
с. Ботин, Луцький р-н,
Волинська обл.;
поч. XX ст. ;
ВКМ Р-292 КВ 8408

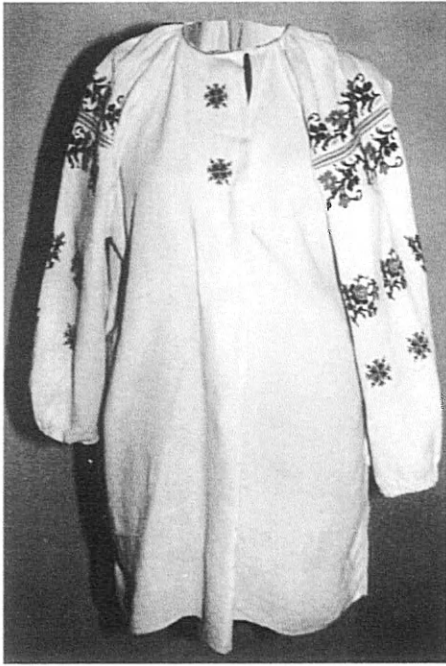

Рис. 52. Сорочка жіноча
с. Жулічі, Томашівський р-н
(тепер Польща);
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
Приватна власниця Ялушек Ксенія

Рис. 53. Сорочка жіноча
с. Пісочне, Ковельський р-н,
Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 20443

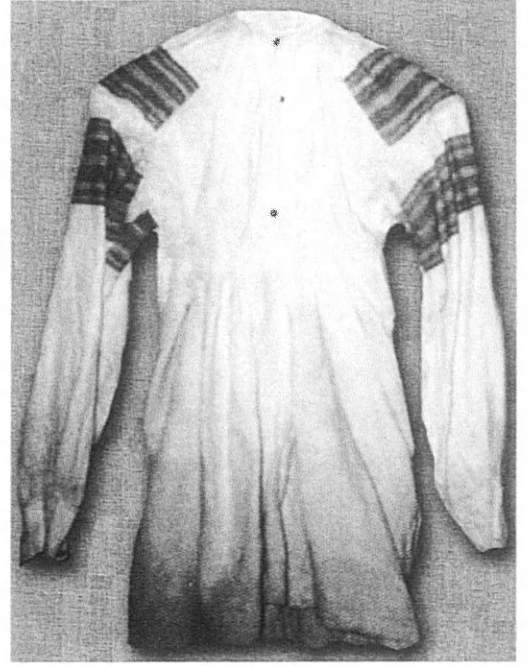

Рис. 54. Сорочка жіноча
с. Звірів, Ківерцівський р-н,
Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
ВКМ 32 228

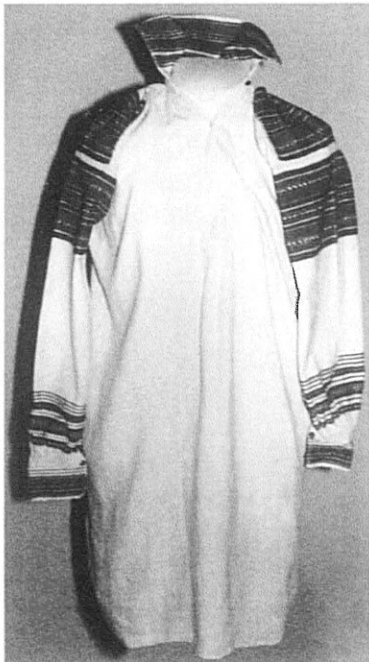

Рис. 55. Сорочка жіноча
с. Ямполь, Костопільський р-н, Рівненська обл.; друга
пол. XIX – поч. XX ст.;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 72100

Рис. 56. Сорочка жіноча
с. Хворостків, Любомльський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
МНАП АНУ НД 11445

с. 126]. Це не випадковий збіг, а закономірний наслідок українсько-литовських етнічних зв'язків Середньовіччя [там само, с. 127]. „Нижньорукавна“ вишивка Західної Волині, як би протистоїть, „верхньорукавному“ розміщенню орнаменту в східних районах Волині і „всерукавному“ оздобленню сорочки на території Північного Полісся. Отже, в такий спосіб, західно-волинський [волинсько-

рівненський] вибір місця для нарукавної вишивки набуває особливої ваги, як свідчення широких ареальних зв'язків національного та міжнаціонального характеру [там само, с. 126–127].

Очевидно, переважно на сході Волині декор від долішньої частини вставок широкими або вузькими смугами спадає уздовж верхнього боку рукавів. На заході Волині

орнамент розміщували на вставках і в до- лішній частині рукава (зарукавчини) [79, с. 122–124]. Орнамент зарукавників і уста- вок поєднує іноді вузька узорна смужка, що проходить уздовж або впоперек верх- ньої сторони рукава [92, с. 94]. Відоме на Волині вишивання орнаменту на рукавах у вигляді поздовжніх смуг, є типовим і для народів Поволжя [180, с. 616–617]. Таке роз- міщення орнаменту вказує на особливість його розсташування, який, окрім практич- ної доцільності засвідчує його оберегове значення. Червоно-чорні смуги на рукавах сорочок Волині виконували вишивкою „за- низуванням”, тканням [4, с. 82]. Характер- не для Волині орнаментування ткацтвом багаторемізного переплетення червоною і білою ниткою зустрічається також в Устю- женському районі Вологодської області [156, с. 30].

На українських сорочках кінця ХІХ – початку ХХ століть нагрудну вишивку роз- міщували у вигляді більш-менш широких смуг по боках прямого розрізу, або ж її ро- біли широкою („манишка”, „пазушник”) і поєднували з прямим чи боковим розрізом коміра [178, с. 174]. Таке явище зустрічаємо і на волинських сорочках цього періоду, особливо на вишитих косоворотках [180, с. 616–617]. Окрім того на Волині часто тра- пляються вишиті пазухи жіночих сорочок, які здебільшого бувають виконані хрести- ками й композиційно зовсім не пов’язані з узорами уставок (рис. 57). Часто пазухи на- шивали з тонкого купованого матеріалу, на зразок чоловічих манишок [4, с. 83].

Водночас з вишиванням „хрестом” – двох косих стібків, які перехрещуються по діагоналі, розповсюдженого по всій Україні, вишивальниці часто послуговувалися тех- нікою так званого „занизування” [68, с. 69–70]. Це один із найстародавніх способів шиття кольорових рахункових вишивок [60, с. 6]. Він дуже подібний до ткання, очевидно їй постав з нього [4, с. 81]. На Волині поши- рене поздовжнє і поперечне „занизування”, виконане переважно червоними нитками, іноді перебране синіми та білими. Харак- терним є і застосування нитки чорного ко- льору [68, с. 69–70]. Варто зауважити, що на Львівщині занизування має назву „за-

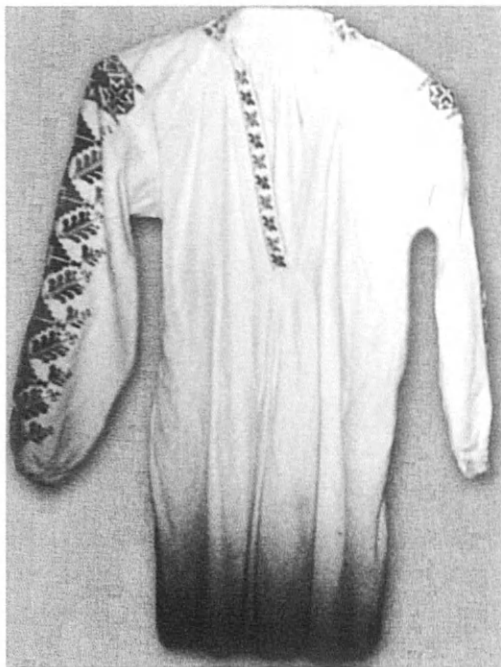

Рис. 57. Сорочка жіноча
с. старий Загарів, Локачинський р-н, Волинська обл.;
друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.; ВКМ Р2 306

волікання” [36, с. 55]. Його характерна осо- бливість у тому, що узор шиється справа наліво й одразу по всій довжині [119, с. 17]. Ця техніка утворює чіткі узорі: „бігунці”, ламані лінії та квадрати, які, комбінували, утворюючи складні форми. Дослідники висловлювали міркування, що Волинь збе- регла найархаїчніші форми „занизування” [30, с. 73]. Цю техніку відомий етнограф Д. К. Зеленін відносить до певного типу техніки „гладь”, під час виконання якої за- стосовують лише горизонтальні лінії [161, с. 209].

Отже, для Волині улюбленою технікою вишивання є „занизування”. Техніка „хрестик” відома в Україні з початку ХІХ ст. (в Єв- ропі – з кінця ХVІІІ ст.) [38, с. 54]. На Волині раніше зазначено періоду вона не поши- рювалась. Виконувалася техніка „хрестик” накладанням верхнього стібка в одному напрямі, а нижнього – у протилежному [10, с. 25]. Із розповсюдженням вишивки „хрестик” майстри починають надавати пе- ревагу натуралістичним мотивам троянд, лілей, винограду. Цей процес прискорю- ється поширенням таких орнаментів через друковані взірці, альбоми з малюнками для вишивок у псевдонародному стилі [38, с. 59]. Хоча поступово вишивальниці навчилися домагатися цілісності ритмічного співвід-

ношення білого тла і яскравої насиченості вишивки.

У вишивці часто використовують техніку „козлик“ [30, с. 77]. До поширених тут технік належить і „стіб“ [3, с. 173–174]. На Волині неабияке поширення мала вишивка „низинкова“ [30, с. 66–72], яка, зокрема, була популярною на Опіллі (Яворівщина), аналогічна російському набору [182, с. 43]. Якщо вишивка поширена на сорочках майже всіх областей України, то мережка і народне виколювання — переважно на сорочках Волині [31, с. 31].

З другої половини ХІХ ст. дедалі частіше одна композиція виконується кількома техніками. Зокрема, вишивка Володимир-Волинського району виконана „зволіканням“, мережкою з настилом, „стебнівкою“, „хрестиком“, мережкою „шабак“ [30, с. 110]. Вишивка у Рівненській області (південь Ковельського, Костопільського, Острозький райони), характеризується „занизуванням“, „зволіканням“, „насилуванням“, „козликом“, „верхоплутом“ та ін. У Ковельському районі переважає „занизування“. Оригінальна „хрестикова“ вишивка в Дубнівському районі [там само, с. 111]. Узори „хрестиками“ повторюють геометричні форми, властиві занизуванню, а також приносять нові, здебільшого рослинні мотиви [4, с. 83].

Документи Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України зберегли свідчення про назви вишивок на Волині: „вуглики“, „кіточки“, „різь“, „велюшка“, „коловчастий“, „вітрячок“, „лучки“, „шприцове настилання“, „колюча рожа“ та ін. Для вишивання використовували вовняні нитки фабричного виготовлення: „волічка“, „лучка“ тощо [30, с. 55].

В орнаментуванні сорочок Волині домінував ромбовий орнамент [там само, с. 97]. Він часто на рукавах сорочок є основним елементом „одскоків“ (див. рис. 12, *Додаток*). Був сформований із прямолінійних ламаних орнаментальних мотивів та незвистих ліній різноманітних видів [234, с. 54]. Ромб — один із найпопулярніших мотивів вишивки і ткацтва на Волині [38, с. 54]. Археологічні дослідження показали, що джерела ромбічного орнаменту на території Східної

Європи сягають палеоліту [157, с. 164]. Ряди ромбів у вишивці Північно-Західної Волині (Забужжя, Польща) розміщені стрічковими композиціями у прямокутних площинах, почергово вишивали синіми і червоними нитками [30, с. 110]. Цей орнамент зустрічається і у сусідніх народів.

Зображення ромба характерно для оздоблення одягу багатьох сусідніх народів, зокрема населення північно-східних областей російської Півночі (мезин) [157, с. 162]. Ромби зустрічаються і серед геометричних мотивів вишивки Тверської губернії (Росія) [224, с. 160–162], а також в Архангельській, Воронежській губерніях (Росія) [141, с. 8]. Ромб у комі-перм'яків (Росія) має назву „гогьль“, що означає коло, одне із зображень якого в минулому символізувало сонце [145, с. 144]. Як геометричний орнаментальний мотив, ромб зустрічається як на Волині, так і в сусідніх країнах, де має певне символічне навантаження. Сонячний орнамент (солярний), що складається з магічних знаків сонця — „спіралей“, „хрестів“, „колісниць“ — зустрічається на волинських сорочках (рис. 58). Він походить від лат. solaris [95, с. 102]. Фактично весь Космос є потенційним символом [227, с. 229]. Учені дослідили, що вже в останньому періоді палеоліту людина надавала певного символічного значення довкіллю: сузір'ям, рослинам, тваринам [24, с. 3]. Отже, як би підтверджується положення: усяке знання відбувається із зовнішнього сприйняття [219, с. 21]. Оздоблення також належить виконувати на основі традиційної образності та символіки, що в різноманітному гармонійному поєднанні творить узори [112, с. 21]. Цікавою є також думка вчених про „шифрування“ на мову орнаменту різних танцювальних ритмів музики [154, с. 181].

Серед геометризованих орнаментальних на сорочках Волині часто зустрічаємо такий знак, як „розетка“ з шістьма листочками. Квітково-розетковим орнаментом вишивали у Володимир-Волинському районі (рис. 59). Такий орнамент відображав певний календарний цикл руху в природі, який створювався на основі знань, накопичених упродовж певного історичного періоду [153, с. 122–123]. Волинські вишивки відрізня-

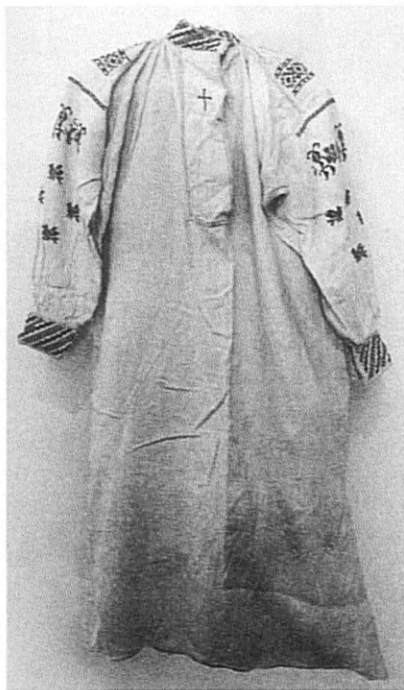

Рис. 58. Сорочка жіноча
с. Хворостків, Любомильський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
МНАП АНУ НД 11439

лися геометризаними орнаментальними мотивами [115, с. 167], коли геометричний орнамент поєднувався з рослинним (рис. 60; див. рис. 13, *Додаток*). Більшість цих мотивів зустрічаємо і в оздобленні українських рушників [83, с. 186].

Дедалі на південь у вишивках Волині XIX ст. яскраво проступають ознаки рослинного світу [148, с. 323]. Знаючи кожне дерево й квітку своєї землі так само, як тварин, звірів і птахів, вишивальниці ніколи не відтворювали їх у реальності (рис. 61; рис. 62). Конкретні форми рослин, плодів перетворювалися в узагальнені узорі, далекі від оригіналів

Рис. 59. Сорочка жіноча
с. Мізоч, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
МХП УНАНУ ЕП 20506

Рис. 60. Сорочка жіноча
с. Городище, Ківерцівський р-н., Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
Фонди ЛНМ ім. А. Шептицького 2724, 52430

[30, с. 98]. Спостерігається рослинний орнамент: квіти, листки, галузки, які є більших, крупніших розмірів на Заході Волині (рис. 63), а стриманіших форм на її сході. Вазони вишивали майже по усій території Волині (див. рис. 14, *Додаток*). Цей мотив був дуже поширений і в мистецтві Поділля [73, с. 35]. На півночі Волині ближче до Полісся також переважали рослинні мотиви [190, с. 222]. Такі ж візерунки характерні для Київщини [43, с. 87–88]. Зображення тварин, зокрема птахів, зустрічаємо на вишивці волинянок. Рукави сорочок вишивали пташками в селі Хворостків Любомльського району (див. рис. 58); попарно пташки розміщували на рукавах сорочок Ківерцівського району (рис. 64). Різноманітне вишивання пташок мало символічне значення. Відтворення пташки, яка клеє, зустрічається також у російській селянській вишивці кінця XIX – початку XX ст. [182, с. 39]. Мотив „гусків” зустрічається і в Поволжі [177, с. 250]. Очевидно, це символи добробуту, благополуччя та заможного життя.

Сюжет людської постаті (антропологічні мотиви) частіше бачимо у вишивці першої половини XIX століття (див. рис. 15, *Додаток*). Зображення людини в деревоподібній формі збереглося у вишивці Волині до початку XX ст. [30, с. 103].

Рис. 61. Сорочка жіноча
с. Дуліби, Гошанський р-н, Рівненська обл.; друга
пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70131

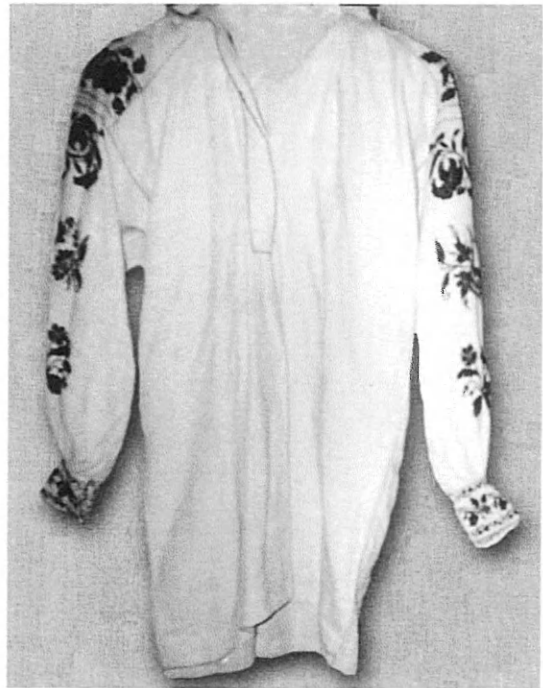

Рис. 62. Сорочка жіноча
с. Грибовище, Іваничівський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 299

Рис. 63. Сорочка жіноча
Друга пол. XIX – поч. XX ст.;
Рівненський краєзнавчий музей, ІВТ-3790

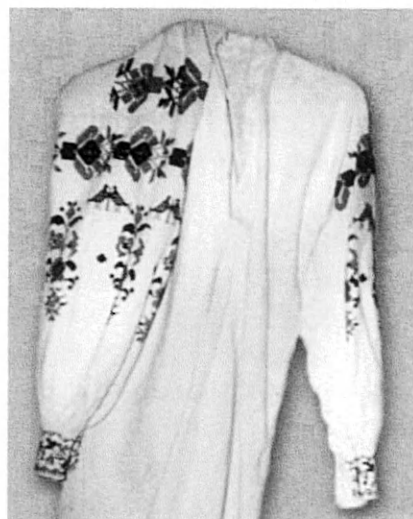

Рис. 64. Сорочка жіноча
Ківерцівський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 462

Інколи на сорочках Волині (Томашівщина, Холмщина) зустрічаємо вишиті підписи і написи (див. рис. 16, *Додаток*). Вони могли виникнути під дією тих же лубочних картинок (що їх випускали в XIX ст.), які завжди супроводжувались роз'яснювальними текстами [141, с. 20]. Таке явище спостерігається і в костромських вишивках (Росія).

У колористичній гамі червоний колір із півночі переходить у синій середньої смуги, а дедалі на південь спостерігається поширення чорного [11, с. 149]. По лінії Ковельського району в орнаментах застосовують червону нитку з перегинанням її однією

або двома чорними чи синіми [30, с. 111; 187, с. 249]. Чорне „мереживо” на рукавах, уставках, манжетах, комірі образно виділяється у складному комплексі одягу Сокальщини [30, с. 115], (рис. 65; рис. 66). Чорними нитками вишивали в Іваничівському районі (рис. 67), суміжному із селами Клембівка і Стіна [52, с. 10–11]. З першої чверті XX ст. популярним було шиття у чорне тло золотисто-жовтих ниток [174, с. 4] (рис. 68; див. рис. 17, *Додаток*). На Західній Волині, зокрема, Холмщині, жіночі сорочки вишивали голубими і чорними нитками [186, с. 497]. Синій колір є лише в північно-західних повітах

Волинської губернії (йдеться про ХІХ ст.): у Володимир-Волинському, Ковельському, Луцькому та частково Кременецькому повітах [там само, с. 498].

Лише білими нитками вишивали жіночі сорочки у селах Видин Локачинського району Волинської (рис. 69) та Дорогобуж Гошанського району Рівненської областей (рис. 70).

Праслов'янські риси досить стійко збереглися у поликовій жіночій сорочці [48,

с. 123]. Основні елементи покрою, зокрема сорочка-косоворотка, надовго збереглися в історії українського костюма, її широко застосовують сучасні модельєри [158, с. 16]. Вишивка продовжує жити на модернізованих традиційних сорочках та інших предметах побуту [207, с. 330]. Її дедалі застосовують у сучасному одязі [158, с. 13–14]. Одяг „сорочкового” покрою

Рис. 65. Сорочка жіноча
с. Лучиці, Сокальський р-н, Львівська обл.; друга пол.
ХІХ – поч. ХХ ст.; МЕХП УНАНУ ЕП 80158

Рис. 66. Сорочка жіноча
с. Лучиці, Сокальський р-н, Львівська обл.; друга пол.
ХІХ – поч. ХХ ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 68122

Рис. 67. Сорочка жіноча
с. Білчи, Іваничівський р-н, Львівська обл.; друга пол.
ХІХ – поч. ХХ ст.; ВКМ Р2 304

Рис. 68. Сорочка жіноча
Сокальський р-н, Львівська обл.; друга пол. ХІХ – поч.
ХХ ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 20499

демонструється на різних міжнародних фестивалях [169, с. 8–9].

Отже, на основі опрацьованих пам'яток, архівних матеріалів та літератури бачимо, що крій чоловічих і жіночих сорочок Волині другої половини XIX – початку XX ст. був майже однаковий. Різниця в ньому, переважно, окремими елементами крою, розміщенням прикрас. На відмінну від жіночих у чоловічих сорочках ніколи не вишивали рукави, а лише пазуху, комір, чохли. Сорочки волинян зберегли архаїчний крій та декорування, мають багато спільного з одягом інших слов'янських народів.

Чоловічий поясний одяг

Чоловічий поясний одяг – штани – відомий всім слов'янам. В Україні були знані такі назви штанів: портяниці, гачі, сподні, ногавиці, холошні, гановци, шаровари [226, с. 265]. На Волині, пошиті з полотна – це ногавиці, ногавки, портки, портяниці, поркениці, гаті. Вовняні – гачі, холошні [79, с. 124]. З полотняної, вовняної чи інших тканин шили штани-шаровари, які також відомі на Волині.

З грубого полотна, або вибілки, виготовляли поясний одяг на літо, із сукна на зиму [27, с. 223]. Зимові штани іноді називали „ко-

жушані“ [16, с. 105]. Для роботи або щоденні штани шили з грубого конопляного полотна – „валового“, святкові – з льняного, добре вибіленого „сорочкового“, тобто витканого простим переплетенням, як на сорочку [34, с. 179].

Вовняну тканину (як і полотно) виготовляли в домашніх умовах. Майже в кожному господарстві був ткацький верстат, на якому виготовляли полотна і сукно [238, с. 54]. Водночас налагоджене було й фабричне виготовлення тканин [233, с. 119].

Дослідженням та класифікацією штанів, які побутували на Волині, займався В. Кравченко (16, ф.15; 142–143), який розрізняє штани за віковою категорією, назвами та історією їх походження. Саме цього поділу і ми дотримуємось.

Поясний одяг був своєрідним свідченням зрілості чоловіків і тому його одягали лише з досягненням певного віку. В матеріалах Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) зберігається інформація про те, що хлопчики перший раз одягали штани у 14–15 років (2, 22.05/198). Долішню частину парубоцьких штанів рясували [92, с. 60]. Такий спосіб декорування відомий над Дністром у Західному Поділлі. Правда, там рясували штанину від коліна до кісточки ноги.

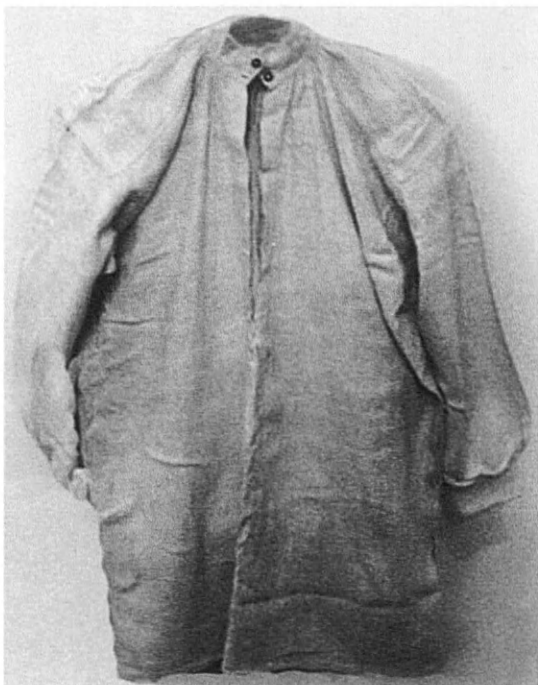

Рис. 69. Сорочка жіноча
с. Відліт, Локачинський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.: МНАП АНУ НД 7371

Рис. 70. Сорочка жіноча
с. Дорогобуж, Гоцанський р-н, Рівненська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.: РКМ Т3560

У XIX ст. на Волині штани вже поділя-ли на нижню білизну, а також на робочий чи вихідний одяг (2, 22.05/198). Посезон-ний поділ – влітку, особливо взимку. У се-лах Корецького району Рівненської області можна зустріти одягання одних і тих самих штанів у будні і під час повсякденної робо-ти (2, 22.05./198). Штани бавовняні одягали лише як верхній одяг.

У другій половині XIX – початку XX ст. на Волині розрізняли два типи чоловічих штанів: вузькі й помірно-широкі. Їх одя-гали в тих місцях де сорочку носять „на-випуск“, або із широкими „шароварами“, низ штанів-бурок заправляють у штани [27, с. 223]. Сорочку-косоворотку переважно но-сили навипуск, а також сорочку з поліками і відкладним коміром, яка найчастіше зустрі-чається на Волині, носили також навипуск з неширокими гачами [180, с. 747]. Такий спосіб носіння відомий на півночі Волині, на території, що межує з Поліссям, а також на самому Поліссі. Для порівняння зазначи-мо, що подоляни й гуцули також носили со-рочки навипуск [110, с. 524].

Крій вузьких штанів має дві відміннос-ті, залежно від того, де пришиті клини [27, с. 223]. Переважали штани з прямими не-широкими штанинами, що мали пришиту ромбоподібну вставку [79, с. 124]. З ромбопо-дібним клином штани або ж із вставленими між штанинами у „матні“ квадратними кли-нами були поширені на Волинському Поліс-сі [197, с. 334]. Рубець у стані в полотняних штанах викінчували обшивкою „очкурором“ [27, с. 223]. На початку XX ст. вузькі штани носили на пас, який заціпали на гудзик (с. Головно Любомльського району Волинської області (рис. 71).

На Волині (с. Юрова) під час пошит-тя штанів дві довжини полотна згортали по основі. У верхній частині між штанина-ми – „холошами“ вшивали великий клин-дно. Але це вже був не ромб, складений на-впіл, а квадрат розміром 30 на 30 см, перегор-нутий по діагоналі. Верхній кут утвореного трикутника сягав пояса і перекривався не-великим прямокутником з прорізом, крізь який випускався очкур [86, с. 59]. Очкур – це ремінний пояс або конопляний мотузок зі шнурка, який протягували через „очкур-

ню“, тобто верхню частину штанів і таким чином штани затягувались, причому кінець очкура укріплювався пряжкою (якщо очкур був ремінний). або ж зав'язуванням (якщо очкур був із шнурка). Але у будь-якому разі кінець очкура повинен був висіти так, щоби „теліпався“ [206, с. 103 – 114]. На Рівненщині очкур називали „гачником“ [67, с. 72].

Штани з квадратною вставкою – „гаті“ в Україні були відомі ще у XVIII ст. серед заможних міщан, як нижня білизна. Для волинського Полісся також характерне но-сіння штанів до очкура, але вони були вуж-чі [66, с. 41]. Чоловічі штани „на очкурі“ побутували не тільки у слов'ян, але й серед народів Кавказу. У карачаївців і балкарців цей шнур або тасьма називається „гартма“, у осетин – „астаеубосласен“, а в кабар-динців „гоншхапс“ [204, с. 222]. Аналогічні штани – „гашті“ були поширені у при-азовських болгар. Їх шили з білого домот-каного полотна; штани мали звужені до низу штанини. На талії вони тримались за допомогою плетеного пояса – „гашни-ка“, (в українців „очкур“) [187, с. 241 – 243]. „Гашті“ тут використовували як нижні, так і верхні [там само]. У Болгарії також відомі вузькі полотняні штани під назвою „гаци“ [86, с. 58], пошиті з білої бавовняної тка-нини [134, с. 19]. З ними можна порівняти

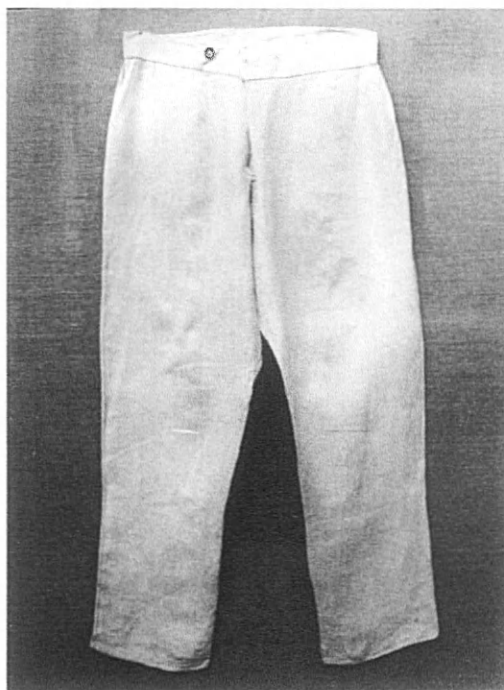

Рис. 71. Штани чоловічі
с. Головно, Любомльський р-н, Волинська обл.;
поч. XX ст.; ВКМ Р2 2473

і гучульські вовняні штани — „гачі“ [86, с. 58; 265, с. 146]. Такі штани — „гачі“, „нагавки“, „холошні“ були відомі і серед українців Східної Словаччини на Пряшівщині [123, с. 74].

У другій половині XIX — початку XX ст. помірноширокі штани чоловіки носили у Рівненській області, зокрема у Здолбунівському районі [230, с. 444]. Покрій таких штанів складався з трьох частин: двох колош-ногавиць і матні — клин поміж ногавицями (їх шили на зразок сучасних спортивних штанів). В обшивку протягували шнурок, який мав назву „очкур“, як і на решті території Волині.

Узимку в селах Здолбунівщини носили штани з домотканої у вишнево-білі ромби вовняної тканини [там само, с. 443]. Такі ж штани чоловіки носили на Холмщині, їх називали „ногавиці“. Зазначимо, що „ногавицями“ часом називали нижні штани — „калісони“ [152, с. 225]. Вони мали чотири викроєні деталі: дві штанини — „клехи“, „клешні“, вставку ззаду і пасок. Штани декорували вузькими смугами переборів або вишивки. Орнаментальні смуги нашивали на зовнішньому шві штанин від пояса („комера“) аж до самого низу [34, с. 179]. Штани підперезували поясом „ковніром“ [11, с. 166—169]. Назву пояса „ковнер“ зустрічаємо і на Поліссі [212, с. 291]. Наприкінці XIX ст. білі оздоблені ногавиці виходять з ужитку. Їх стали фарбувати в чорний або темно-синій колір і застібати на гудзики. Узимку чоловіки носили ногавиці з валяного сукна, з якого шили також сіряки і сукмани [34, с. 202].

Штани вузькі вовняні домоткані синьо-зелених кольорів побутували серед населення північно-західних районів Волині. У цьому простежується вплив польської моди [5, с. 310]. Їх носили поверх полотняних штанів — портів [180, с. 592].

Різновиди чоловічого поясного помірноширокого одягу виявлено у селі Бегень Рівненської області (9, АП5613, АП5614). Їх шили на швейній машинці з льняного домотканого полотна (рис. 72). Загальна довжина — 1 м, а ширина 54 см. Основним елементом крою є дві „холоші“, а звужені донизу. Матні посередині нема. Штани вго-

рі ззаду мають невеличку вставку — клин, що надає напівзаокругленої форми (висота 7 см), (рис. 73). Пришитий вгорі пас має ширину 5 см. Защіпається спереду на гудзик та прорізану петлю — „петельку“.

Майже повсюдно в Україні, зокрема на Волині в XIX ст., чоловіки носили широкі штани, з домотканого білого, яскравого синього або вибійчаного полотна — порти [180, с. 592]. Цікаво, що терміни „вибійка“ і „набійка“ відомі з письмових джерел ще з XIII—XIV ст. [91, с. 42]. Виготовляли вибійку на звичайному грубому селянському полотні. В другій половині XIX — початку XX ст. на Волині цю роботу часто виконували приїжджі майстри з Ярославської і Московської губерній [206, с. 109]. За допомогою дерев'яної дошки, на якій вирізані різні узори, на полотно наносили темно-синьою фарбою орнаментальні мотиви. Найчастіше уживали олійну фарбу [26, с. 22]. Готове полотно нагадувало фабричний ситець.

Святкові штани „мальованки“ з околиць Грубешова і Томашова оздоблювали по полотну червоними або чорними вибійчаними смугами [34, с. 211]. Їм притаманна графічна подача мотивів і геометризація форм [26, с. 25]. Штани складаються із двох штанин — „колош“. Кожна штанина — „калоша“ — це перегнуте по основі пряме полотнище, з'єднане вставкою — огузкою. Поступово полотняні штани на очкурі перетворилися на нижню білизняну частину одягу. Їх стали замінювати штанами з пришитим пасом — „до паска“. На літо штани з пришитим пояском шили з полотна й бавовняної тканини, а для зими — із вовняної і напіввовняної домотканої чи фабричної [180, с. 592—593]. У сукняних штанах горішнього рубця з технічних причин не робили, бо надто груба тканина, тому через петлі протягували шкіряний ремінь. Декор на таких штанах трапляється рідко [27, с. 223].

У теплу пору року заможні міщани носили полотняні штани на пояску, що застібався на один гудзик, а взимку — сукняні широкі штани (шаровари). Низ штанин заправляли в чоботи [66, с. 41]. Загалом українцям властивий такий спосіб ношення штанів майже повсюдно, окрім Карпат [224, с. 416].

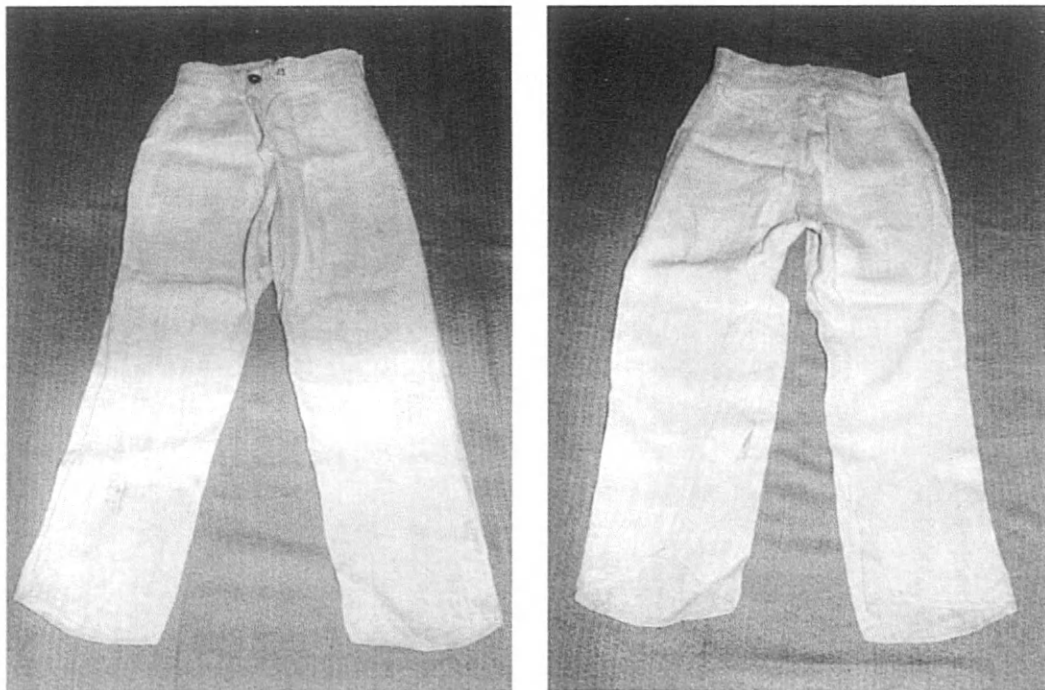

Рис. 72. Штани чоловічі
Волинська обл.; друга пол. XIX - поч. XX ст.; АП 5613

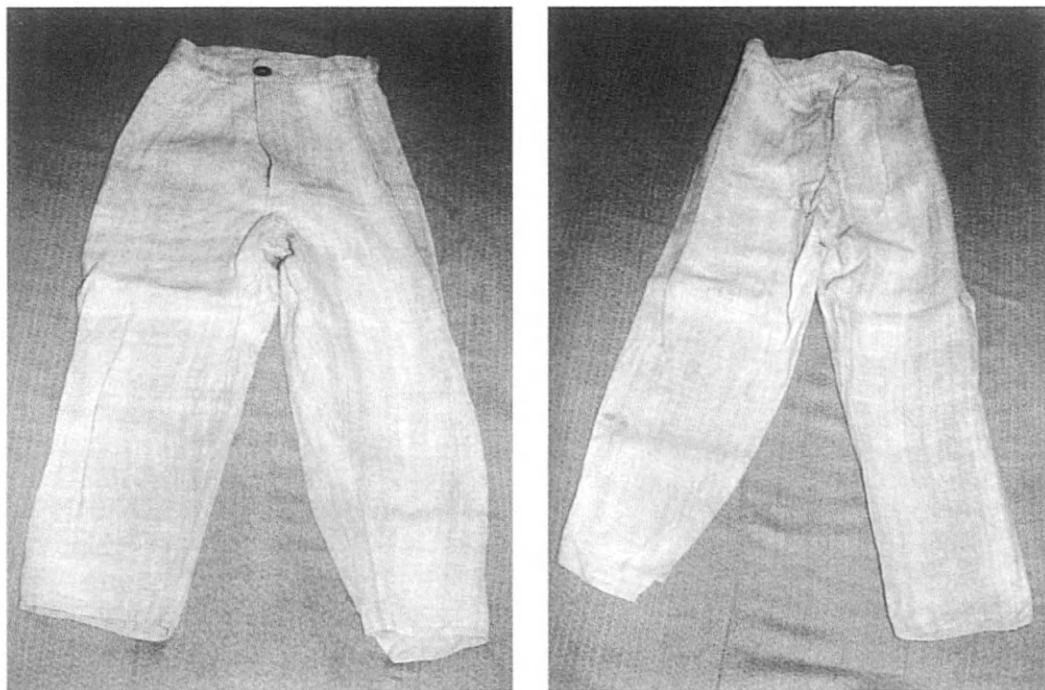

Рис. 73. Штани чоловічі
Волинська обл.; друга пол. XIX - поч. XX ст.; АП 5614

Серед населення Волині другої половини XIX — початку XX ст. на території, яка межувала з Поділлям, побутовали широкі штани. Їх носили і на решті території України, зокрема Середньому Подніпров'ї, Слобожанщині, Півдні України [100, с. 106]. Широкі штани називали „шаровари“. Це був одяг різних прошарків населення. Такі штани були популярні на території Острозького, Луцького, Дубнівського, Кременецького повітів (2, 22.05, 421, 352, 231). Со-

рочку заправляли у штани, лише в окремих випадках одягали поверх них. Шаровари носили на очкурі.

Досі йде дискусія про походження широких штанів. Відомий дослідник українського одягу Б. Познанський вважає, що шаровари в XV—XVI ст. були запозичені українцями у степових народів [196, с. 181]. Але факти свідчать, що такі штани були відомі в Україні ще зі скіфських часів. У козаків шаровари були звичним явищем [132, с. 93].

Французький інженер Боплан, який побував в Україні XVI ст., у своїх працях згадує про шаровари, виготовлені з грубого сукна, які становили повсякденний одяг козаків [там само]. Вчений Академік Василь Зуєв, який жив ще у XVII ст., говорив про шаровари запорізьких козаків як основний одяг і вказував, що вони були „спіні китайчані на очкурі“, звертаючи увагу на шаровари з широким золотим галуном замість вузьких кантів-блямів. Тут необхідно зауважити, що китайка — це первісно густа шовкова тканина, переважно червоного і синього кольору, яку завозили із Китаю. Тому серед запорізького козацтва були відомі і червоні шаровари. Матня штанів була така, що торкалася землі. У XVIII ст., коли козак стояв вбраний у шаровари, то здаля здавалося, що на ньому спідниця. До шароварів підбирали довгі шовкові чи вовняні очкурі. Холоші шароварів носили поверх халяв, але їх прив'язували до литок срібними підв'язками чи шовковими шнурами із золотими, срібними, або мідними китицями. У XVIII ст. польські письменники, які ще детальніше описують запорізький одяг, звертаючи увагу на шаровари з широким золотим галуном замість кантів облямів.

На Холмщині побутували широкі штани — „бурки“. Шили їх з льняного або вовняного полотна, тканого біло-чорні смужечки-пружки та у поперечні смужечки-паски [5, с. 150]. Їх загалом вкладали у дрібні за-прасовані фалди [228, с. 212]. На всій території Волині побутували вовняні коричневого кольору чоловічі штани — „холоші“: прямі з розрізом спереду (Волинська область, с. Острів) (рис. 73).

У північно-західній частині Полісся у цей період теж поширені штани у кольорові смуги [84, с. 8]. Чоловіки Київського Полісся полюбляли носити вовняні смугасті штани [82, 18 листівок].

Аналогічними українським шароварам були штани-„димії“ у північній Болгарії. Їх шили із широкими штанинами — „холошамі“ і великою матнею-дном. Для цього застосовували кілька вертикально поставлених шматків не валяної вовняної домотканої тканини. Два шматки, перегнуті удвоє по основі, утворюючи собою зовнішні сто-

рони штанин. Оскільки українське сукно було значно ширше за болгарське, то клини зрізали від половини ширини до половини довжини зсередини внизу довгої холоші, звужуючи її, утворюючи дно [86, с. 61].

Поступово на зміну пошитих з домотканої тканини приходять штани з купованої „пістрі“. Це спостерігається у строях наречених Західної Волині другої половини XIX — початку XX ст. Сорочку опускали поверх пістряних штанів [45, лист. 18].

Отже, на Волині другої половини XIX — початку XX ст. для пошиття чоловічих штанів використовували різноманітний матеріал: полотно, вовняну тканину, сукно та ін. Шили їх різної ширини, з вузькими або широкими штанинами, до очкура або до пояса. Штани поділялись за віком і соціальним станом їх носія. Крій зберігав багато давньослов'янських елементів, що свідчить про близькість матеріальної культури у всіх слов'янських народів.

Жіночий поясний одяг

Наприкінці XIX — початку XX ст. на Волині найпоширенішими формами жіночого поясного вбрання були спідниця, запаски і фартухи.

Рис. 73. Штани чоловічі
Рівненська обл., друга пол. XIX - поч. XX ст.;
РЭМ 2110-328

Спідниця (сподніца, літник) поступово приходить на зміну плахті й запасці [206, с. 109]. Це один із найдавніших поясних одягів [187, с. 228]. Відбувається поступова трансформація запаски у спідницю, відповідно змінилась їх функція [161, с. 239].

У XIX ст. українські дівчата починали носити поясний одяг після 15-річного віку або з часу, коли дівчину готували до заміжжя [114, с. 95–102]. Одягання плахти супроводжували різними обрядовими діями, особливо під час першого надівання дівчиною спідниці [220, с. 400].

В Україні плахти не зустрічаються раніше XVI–XVII ст., але є всі підстави вважати, що одяг цього типу належить до більш раннього періоду [178, с. 46]. Плахти до XIX ст. носили на сході Волині, зокрема в Житомирській області. Виготовляли їх в домашніх умовах з фарбованої вовни п'яти кольорів: білого, синього, червоного, жовтого і чорного. Плахта закривала задню частину сорочки від пояса до кісточок ніг. Носили плахти дівчата та жінки [206, с. 103–104]. Згодом плахти, як літній так і зимовий одяг, носили тільки старші жінки. Спереду, замість фартуха, чіпляли запаску.

За функціональним призначенням спідниці поділяють на щоденні та святкові (обрядові), а за порами року — на посезонні. На Волині поясний одяг — спідниця відома під назвою фартух, вибійка, димка, бурка, андарак, літник.

Спідниці шили з льняних, конопляних та вовняних полотен і з фабричних тканин. До зразків спідниць, які носили на Волині, належить домоткана полотняна, що зберігається в Музеї народної архітектури і побуту НАН України (8, О-3711). Вона пошита вручну, складається з однієї пілки (впоперек), призбирана у поясі, що заціпається на гудзик (рис. 74). Спереду спідниця зшита і має вертикальний шов, зверху — є залишений розріз. По низу спідниці оздоблювали вишивкою, „вирізуванням”. Найчастіше такі спідниці носили жінки Волинської та Рівненської областей [84, с. 14]. Білі льняні спідниці перетикали червоними нитками [74, с. 53]. Спідниці з льняної домотканої тканини з смугами різних кольорів відомі і на Поліссі [80, с. 123].

На Волині, як і Поліссі, спідниця, пошита з білої полотняної тканини, називалася фартух [170, с. 75]. Спідниці-фартухи декорували на поділках мережками, а над ними вишитим смугастим орнаментом [30, с. 53]. Спідниці — „хвартухи”, пошиті з льняного чи конопляного полотна, ткани у барвисті вертикальні смуги, були поширені і на Холмщині [34, с. 179]. Шили їх з одного шматка полотна, поділеного на чотири частини (не розрізаного); три частини склали в складки, а четверту, яку прикривала запаска, залишали без складок. Верх спідниці мав полотняну обшивку. Спереду залишали невеликий розріз, до якого пришивали тороки для зав'язування. До спідниці дівчата пришивали в талії сині пояси з купованого матеріалу, запинали їх на гаплички. Зборки заправовували так, щоб вузькі різнокольорові сині, зелені, жовті чи червоні смужки — „стовпчики” — уклалися зверху, а широкі червоні, чорні або білі смужки — „стежки”, ховались у складках [34, с. 179]. Спідниці-фартухи були відомі і на західному Поліссі [104, с. 66].

У другій половині XIX — початку XX ст. до полотняних спідниць, які були поширені на Волині, належать спідниці мальованки, які одягали на щодень [79, с. 123]. Ці спід-

Рис. 74. Спідниця жіноча
Волинська обл.; друга пол. XIX - поч. XX ст.;
МНАП АНУ О-3711

ниці поступово витіснили своїх „попердниць“: „фартух“ чи „плахту“ [161, с. 502]. Тканину для таких спідниць фарбували, а це вмiли робити вже з часiв Київської Держави [161, с. 212–213]. Таку тканину з малюнком у давнину називали „крашениною“. У пам’ятках XVII ст. згадується „крашенина з рослинним узором“. Наприкінці XIX – початку XX ст. тканину з кольоровим орнаментом називали „вибійкою“ [там само, с. 213–215], бо візерунок на тканину наносили вручну. „Вибійку“ переважно виготовляли в домашніх умовах за допомогою дерев’яних кліше, якими вибивали узор на льняній тканині. Назва цієї техніки фіксується українськими пам’ятками XVIII ст. [21, с. 54]. Терміни „маляри“, „мальованки“, „малюванники“ збережені у фольклорі та народній термінології Львівської та Волинської областей. Вважають, що першими майстрами, які займалися вибійкою на тканині, були ймовірно, маляри [92, с. 66–67]. Вибійки з фарбованим тлом є типовими для Волині. На них колір фону отримували у фарбованих купелях, а орнамент – наносили по готовій крашенині білою фарбою [там само, с. 69]. Народ диференціював вибійку не лише за мотивами, але й за способом їх розташування. Окремі назви вказують, що окрім традиційних місцевих орнаментів, сприймалися і нові види візерунків, що приходили з різних місцевостей, наприклад „грубешівська“ [там само].

На Волині спідниці з білого полотна прикрашали вибійчаним орнаментом. Їх робили з п’яти-шести полотнищ, закладали у дрібні збори, а по низу ще й оздоблювали мереживом [79, с. 75]. Зазначимо, що на Волині були відомі й напіввовняні димки, орнаментовані горизонтальними дрібними пасочками [3, с. 176]. Щоденні спідниці – „набійки“ побутували і у Волинському Поліссі [84, с. 7]. Тут вони поширені під назвою „димка“ [там само, с. 13]. Спідниці-мальованки відомі в Яворівському районі Львівської області [29, с. 45].

З початку XX ст. на Волині дедалі більше починають шити спідниці з тканин фабричного виробництва (3, P2-2119). Основні елементи крою залишались традиційними (рис. 75). По низу довкола поділка спідниці

орнаментували рослинно-геометризованою вишивкою. У цей же період появляються нижні спідниці – гальки, пошиті з фабричного полотна (рис. 76). Їх одягали під святкові спідниці. Пошиті з фабричного полотна, вони видозмінюються із нижньої частини сорочок [101, с. 135].

З другої половини XIX – початку XX ст. на спідниці жінки замість „димки“ застосовують різні ситці й тканини матерії з яскравими узорами [206, с. 109]. Спідниці з ситцю з вибитим квітковим узором відомі були й у Західній Європі (найпоширенішими у Франції) [239, с. 30]. Згадувані вже ситцеві спідниці, на Волині жінки вбирають у свята. Перевагу надавали яскравим ситцям. Зокрема любили спідниці червоні з нашитими на них внизу стрічками. У талії збирали в дрібні складочки і пришивали пояс.

Серед жіночого поясного вбрання на Волині побутували спідниці у поздовжні смужечки. Їх називали „літник“. Спідниці-„літники“ виготовляли з домотканих, майже прозорих, вовняних тканин. Їх ткали у вузькі смуги з дуже тонкої, міцно скрученої попередньо фарбованої пряжі. Орнамент був двосторонній. Домінує в ньому тло – „дно“ [92, с. 65]. На давніх літниках

Рис. 75. Спідниця жіноча м. Луцьк, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ P2 2119

Рис. 76. Спідниця жіноча-галька
с. Жушичі, Томашівський р-н (тепер Польща); 30-ті
рр. XX ст.; від Яцушек Ксенії (вл. Левицька Лідія)

переважає яскраво червоний колір і тільки зрідка перетиканий по пітканню поодинокими, іноді тільки двома-чотирма нитками-смугами. Таке композиційне розташування орнаменту є на літниках Волинської, Рівненської і Тернопільської областей [там само, с. 65–66].

У колекціях музеїв Центральної та Західної України зберігаються кілька зразків спідниць-літників, які належать до другої половини XIX – початку XX ст. У фондах Музею народної архітектури та побуту НАН України є два літники (рис. 77). Вони походять з Любомльського району Волинської області (8, НД 11444; О-5531). Пошиті з вовняної тканини полотняного переплетення; основний фон – „дно” – червоний і має синьо-зелені смужки-паски. Виготовлені спідниці з п'яти пілок, які у верхній частині призбируються й пришиваються під пояс-пасок. Передня пілка без призбирування і має невеличкий розріз-розпірку зверху й шнурочки для зав'язування (рис. 78). Ширина однієї пілки 47 см. Аналогічними за гатунком і кроєм є спідниць-літники, що зберігаються у Музеї Митрополічної Фундації Митрополита Андрея Шептицького м. Львова із с. Гишна Ковель-

ського району Волинської області (рис. 79) (6, МНТ 1612, 41069). У Рівненському краєзнавчому музеї зберігається літник із с. Пляшева Млинівського району Волинської області. Основне тло у них червоне, а поздовжні паски жовто-сині (рис. 80) (13, Р-2133). Літник із північних районів Волині, який зберігається у фондах МЕХП ІН НАНУ (7, ЕП-72840) (рис. 81), аналогічний описаним літникам, але передня пілка вирізняється додаванням синьої нитки до структури ткання на передній пілці та поясі.

Подібними до вже описаних спідниць-літників другої половини XIX – початку XX ст. є два літники із збірок Волинського краєзнавчого музею (3, Д-1268; Д-1142). Спідниця із села Комарів Турійського району Волинської області має по червоному тлу вздовж жовті паски, вгорі пришивний синього кольору пас (рис. 82). Літники довкола понизу обшивали стрічкою, оксамитом (рис. 83). У селі Купичів Турійського району Волинської області літник має на основному синьому тлі смуги-паски червоно-білі (рис. 84).

Аналізуючи колористику літників 60–70-х рр. XIX ст., можемо стверджувати, що

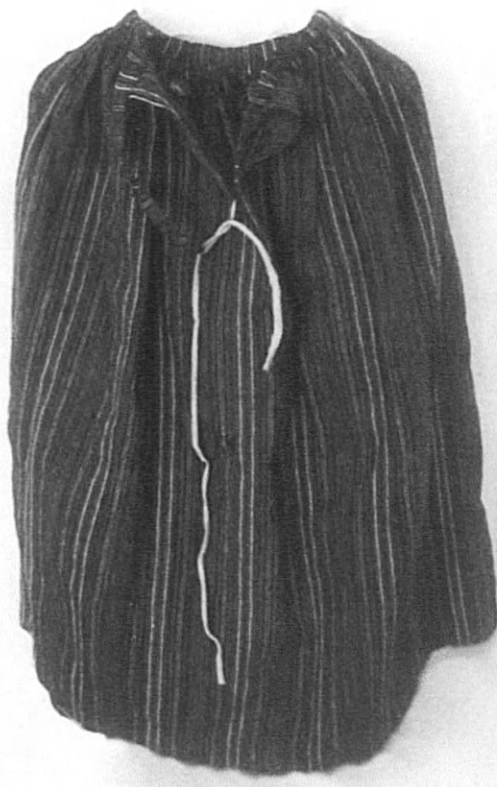

Рис. 77. Спідниця жіноча
с. Хворостів, Любомльський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ НД 11444

Рис. 78. Спідниця жіноча
Тюбоніпльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX –
поч. XX ст.; МНАП АНУ О-5531

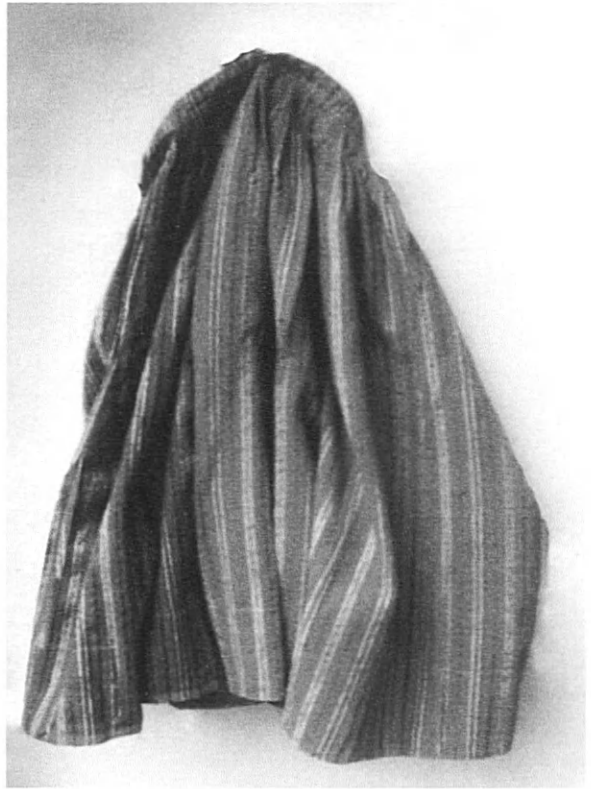

Рис. 79. Спідниця жіноча
с. Гишна, Ковельський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; НМТ 1612 41069

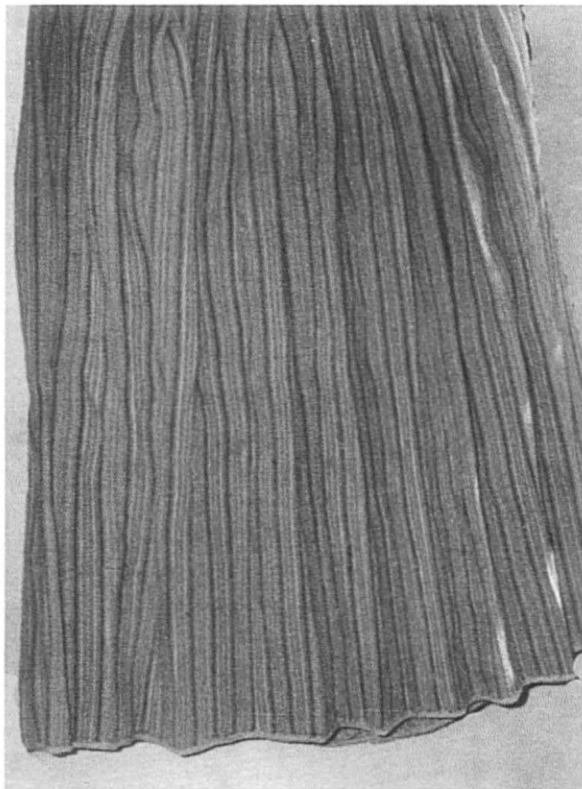

Рис. 80. Спідниця жіноча
с. Пляшева, Млинівський р-н, Волинська обл.; друга
пол. XIX – поч. XX ст.; РКМ 2132

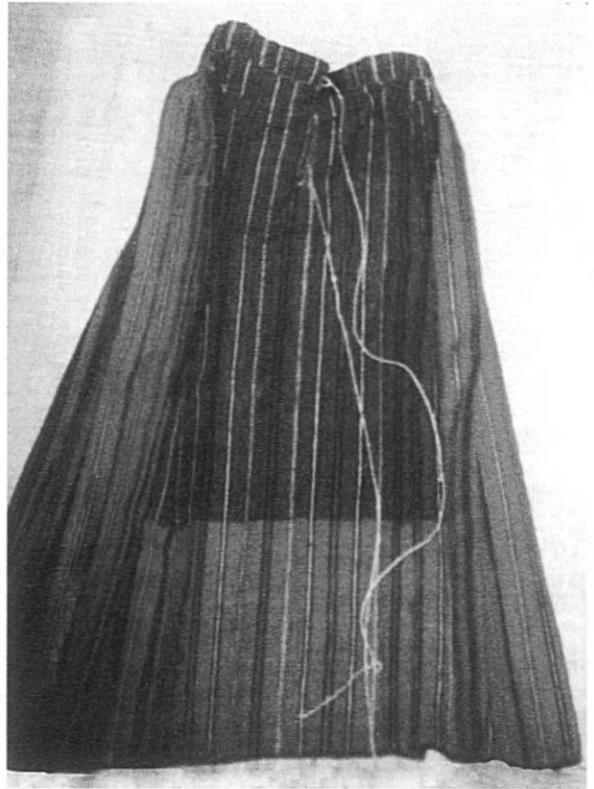

Рис. 81. Спідниця жіноча
с. Доротище, Ковельський р-н, Волинська обл.; друга
пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 72840

зелений, жовтий і червоний кольори — це ті, які отримували завдяки місцевим рослинним барвникам, а червоний — з червцю. Літники Волині спереду мають квадратну вставку-приточку, яка пришивалась з іншої за якістю та малюнком тканини. Це свідчить про генетичний зв'язок цього компонента вбрання з розстібним, незшитим поясним одягом [82, лист. 1].

Спідниці з тканин у червоні, чорні, білі смуги із додаванням зелених, жовтих, синіх і коричневих носили на Холмщині. Ці домоткані спідниці називали „хвастухи“. Основа їх була лляна, а піткання — вовняне. Смуги „паси“ на полотні розподіляли переважно так, щоб широкі одноколірні були тлом для вузьких багатоколірних. Відповідно до домінуючого кольору спідниці мали такі назви: червоні спідниці-„горенюхи“, „хвастух“, „гореністи“ (від назви ниток — горинь) а чорні — „німки“ (від чорних ниток, купованих у німців). Низ спідниці оздоблювали домотканою облямівкою-„підбілкою“ з червоних, жовтих, синіх вузьких смужок. На святкову спідницю нашивали над облямівкою барвисті стрічки-„китайки“ та фабричне мереживо [34, с. 183]. Спідниці — „хвастухи“, які носили у селах над Західним Бугом,

Рис. 83. Спідниця жіноча
Волинь; поч. XX ст.; ВКМ Д 1142

мають аналоги з смугастими спідницями з інших районів Волині та Полісся.

Наприкінці XIX ст. характер тканин змінюється. У домашньому господарстві поширювали синтетичні барвники і привізну

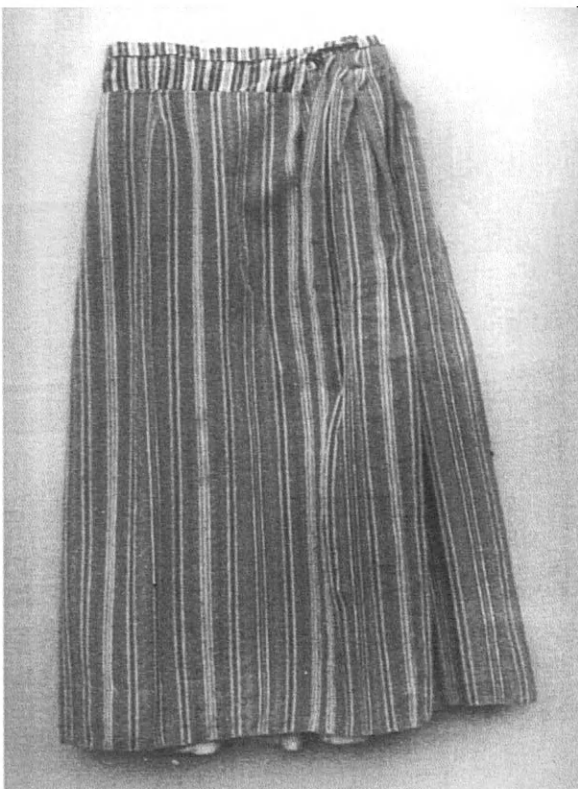

Рис. 82. Спідниця жіноча
с. Комарів, Турійський р-н, Волинська обл.;
поч. XX ст.; ВКМ Д-1268

Рис. 84. Спідниця жіноча
с. Купичів, Турійський р-н, Волинська обл.;
поч. XX ст.; ВКМ Д-299

бавовняну фарбовану пряжу. Тому зникає притаманна давнім тканинам колористична стриманість. Гама кольорів доповнюється синім, фіолетовим, рожевим і зеленим з півтонами різних відтінків. Традиційні вовняні червоні дрібнопружковані і дрібноклітчасті тканини поступаються багатобарвним тканинам із широкими суцільними або узорчастими смугами, витканими бавовняною пряжею [92, с. 65—66]. Очевидно, саме в цей період, з'являються спідниці „літники“, ткані з бавовняної та льняної пряжі. Особливо вони були поширені на Житомирщині (8, О-3710; О-37150). Такі літники шили з тканини, витканої у поперек (рис. 85). Крій у них був такий же як і в інших місцевостях Волині, з одним швом спереду. Зверху робили невеличку розпірку, до якої пришивали зав'язки (рис. 86). Вгорі спідницю призбиравали до талії і пришивали стрічку. Пояс обшивали тканиною іншого кольору. Полотно спідниць фарбували усиній колір, а понизу доводколаткали смуги — „паси“ рожевого, туркусового або ж зеленого кольорів.

На Житомирщині „літником“ називали суконку, яку носили переважно взимку [206, с. 109]. Її виготовляли з тонесенької пряжі з овечої вовни, малювали в червоний, синій або ж чорний колір. Спідниці під назвою „літник“, „андарак“ на решті території України виготовляли з яскравих, переважно смугастих ситців. Їх покрій такий самий, як і в звичайній спідниці; різниця полягала тільки в тому, що вони трохи коротші [221, с. 418—419]. У другій половині XIX — початку XX ст. пошиті з чорної вовни літники побутували і на Гуцульщині (Ворохта, Микуличині, Рахівщині). Їх збирали в поясі у великі фалди, низ обшивали шовковою вишитою стрічкою і прошивали в 2-3 рази червоним пунктирним швом („штепкою“) [65, с. 192—196].

Спідниці з вовни прикрашали тканим і вишитим орнаментом і дрібними зборами й складками на поясі [16, с. 104]. Зразок спідниці другої половини XIX — початку XX ст. із Західної Волині зберігається в МЕХП ІНАНУ (7, ЕП-24107). Виготовлена вона з тканини полотняного переплетення: основа лляна, а поробок вовняний (див. рис. 18,

Рис. 85. Спідниця жіноча
с. Суємці, Баранівський р-н, Житомирська обл.;
поч. XX ст.; МНАП ІНАНУ О-3710

Додаток). Ткана в поперечні червоно-чорні паски й жовто-зелені внизу. Спідниця призбирувана до пояса, а передня пілка без складок, зверху має розріз-розпірку із зав'язкою.

Рис. 86. Спідниця жіноча
с. Суємці, Баранівський р-н, Житомирська обл.;
поч. XX ст.; МНАП ІНАНУ О-3715

У другій половині XIX — початку XX ст. вовняні спідниці виготовляли на півночі Тернопільщини в Кременці (рис. 87). Одна з них зберігається у РЕМ у м. Санкт-Петербурзі, ще одна у МЕХП ІН НАНУ (7, ЕП21141) (див. рис. 19, *Додаток*). Шили такі спідниці із червоної домотканої вовняної тканини у три пілки (ширина 65 см). Передню пілку не призбирували вгорі до паса, а робили на ній розпірку. По низу спідниці були ткані зелені, рожеві, жовті смуги. Нижче смуг спідницю обшивали чорною фабричною стрічкою.

З XX ст. до комплексу одягу жінок Надбужанщини увійшла спідниця „кратівка“. Така вовняна спідниця у кліточку з Волині зберігається у фондовій збірці МЕХП ІН НАНУ (7, ЕП-21108). Підбір кольорів у ній залежно від тих, які можна було одержати завдяки місцевим рослинним барвникам. Шили „кратівки“ з чотирьох полотен, не закладених у складки, а лише призбираних у поясі (так званім комером) (рис. 88). Запинали їх при розрізі на торочки, гаплички чи гудзики. Оздоблювали нашитими в нижній частині білими або чорними стрічками [34, с. 184]. На території Волинського Полісся для спідниці ткані, в клітки або смужки, застосовували вибілені і невибілені нитки [104, с. 66]. Виготовлені з полотна в клітинку спідниці були відомі в Білорусі, де їх називали „рабушка“, „рабан“, „шарочка“ [185, с. 136].

Взимку одягали вовняні або напіввовняні спідниці — „бурки“. Їх шили з червоних, оранжевих, синього кольору тканин.

На Холмщині наприкінці XIX — початку XX ст. спідниці — „бурки“ шили з темно-коричневого сукна, а з червоних, оранжевих, сірих тканин початку XX ст. Передню пілку у спідниці робили без складочок, три інші морщили („пліси“) [34, с. 183]. З початку XX ст. спідниця-бурка зберігається у фондовій збірці ВКМ і походить із села Старий Загорів Локачинського району (3, Р2-372). Пошито її з трьох пілок домотканої вовняної тканини, виготовленої в поперечні смуги-паски синього кольору; в нижній частині спідниці виткане червоне пасмо (див. рис. 20, *Додаток*). Вгорі спідниця гофрована та пришита до крайки червоно-зеленого кольору. Защіпається спереду на один гудзик.

Щоб складки трималися, тісно складену спідницю зв'язували ниткою, вкладали до теплої печі й притискали свіжо спеченою гарячою буханкою хліба [232, с. 105]. Вочевидь, за такою самою технологією виготовляли гофровані спідниці різних кольорів на території всієї Волині (див. рис. 21, *Додаток*). Оздоблювали внизу вовняними нитками у вигляді кольорових смуг переважно сірого, червоного та зеленого кольорів [79, с. 122]. Нижню частину спідниці оздоблю-

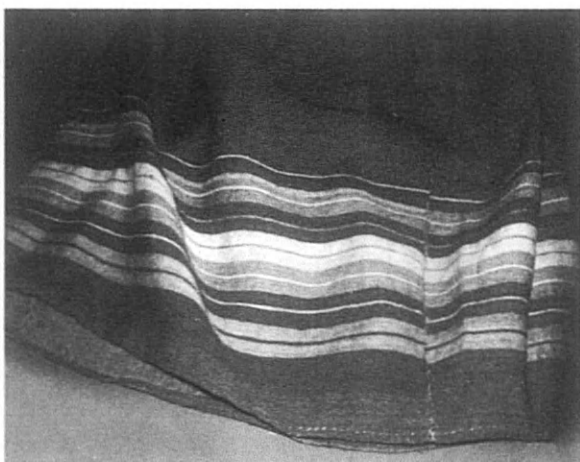

Рис. 87. Спідниця жіноча
м. Кременець, Тернопільська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; РЕМ 2110-332

Рис. 88. Спідниця жіноча
Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 21108

вали за допомогою техніки ткання попереочними оранжевими, синіми, зеленими, жовтими смугами „перетиками“. Так само прикрашали й перед при самому поясі. Край підшивали оранжевою та червоною ниткою-„підбілкою“ [34, с. 183].

Бурки відомі, як на території Волині, так і в південно-західній частині Полісся, а також у деяких місцевостях Польщі та Словаччини [170, с. 73]. На заході Волині (Надбужанщина) подібні спідниці називають „пигулями“. Усі смугасті спідниці раніше називали „рандаками“. Вони мали багато спільного з аналогічними „андараками“, „бурками“, пошитими на Волині та Поліссі [34, с. 184]. Більшість дослідників стверджують, що термін „андарак“ походить від німецького слова „unterrock“ [185, с. 139]. На Поліссі бурка і андарак деколи це той самий вид спідниці [212, с. 281].

На Волині андараци, як і бурки, шили з чотирьох — п'яти прямокутних пілок. Очевидно, що для волинських спідниць, як і для поліських, матеріал ткали довжиною 4–5 м (4–5 пілок) купонним способом. Характерно, що орнамент передньої пілки андарака, яка прикривалась запаскою або фартушком, був бідніший [92, с. 92]. Зшиті спідниці „андараци“ з кольорового однотонного чи узорного сукна чи напівсукна відомі на Українському і Білоруському Поліссі, де їх здебільшого й виготовляли [197, с. 334]. Від літників вони різняться холодними кольорами. На цих територіях особливо поширені андараци в клітку — кратки [104, с. 68]. Клітчастий орнамент, який переважає в андарацих північної частини Волині, має дуже давнє походження, відомий з дохристиянських часів [97, с. 67]. Такі в клітинку спідниці були поширені не лише на Україні, але й в сусідніх народів: у поляків, шведів, росіян (на Смоленщині) [242, с. 244].

Святкові вовняні спідниці-„андари“ одягали з кабатами або керсетками, оздоблювали попереочними узорними смугами, які розміщували по всьому тлу-полю андарака [92, с. 92]. Смуги узгоджувалися з попереочним візерунком рукавів сорочок [79, с. 123]. Спідниці оздоблювали декоративними швами (галузка), вовняними кольоровими тасьмами, нашивками з кольорових

стрічок. Чергуючись одна з одною, багатші рисунком смуги займали решту поля пілки. Спідниці — „сандарак“, „саян“ побутували серед всіх східнослов'янських народів, часто вони мали пришивний ліф зі шлейками, деколи з іншої, ніж спідниця, тканини [181, с. 271]. Такі спідниці нагадували сарафан росіянок [104, с. 71]. У дечому аналогічний одяг був відомий західним слов'янам, особливо полякам і прибалтійцям, а також багатьом народам Західної Європи [181, с. 271]. Термін „літник“ відомий із часів Давньої Русі. Тоді літником називали сорочку [170, с. 75]. „Сандарак“ і „літник“ це таж сама спідниця [221, с. 429].

У 20–40-х рр. ХХ ст. серед українських жінок Надбужанщини побутували спідниці „у валочки“. Це довга спідниця з домотканної тканини — основа льняна або бавовняна, а піткання — вовняне. Її переважно виготовляли однотонною: зеленою, бордовою, темно-синьою чи коричневою. Тканину ткали в такий спосіб, що вона мала вертикальні дрібненькі зборки, звані „валочками“. Низ по краю спідниці обшивали вузькою темною стрічкою [34, с. 184].

Наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. на півдні Волині жінки шили спідниці однотонні, але яскравого кольору — зеленого або синього — довжиною до півлітки. Біля пояса збирали „у зборку“ (с. Ставрів Млинівського району Рівненської області) [126, с. 43]. Спідниці обов'язково мали три різнобарвні смужки на подолі, які несли символічне навантаження. Ритм смуг від низу послідовно комбінували: зелену, жовту, блакитну смужки. Ширина найширшої смужки менша, ніж простір між ними. У результаті площина з нашитими стрічками займає на спідниці чимало місця — від половини літки до коліна [там само].

На початку ХХ ст. фабричні спідниці яскравих кольорів поширилися по всій Волині. Зеленого кольору спідниці, пошиті з фабричного матеріалу, які вгорі збирали в дрібні складочки, що нагадують плісе, а по низу довкола мали рожеві, червоні, жовті смуги й нашите мереживо (рис. 89). Такі спідниці зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї (З, Д-376). У селі Коцюбяки Сокальського району Львівської облас-

ті та інших місцях носили червоні спідниці з фабричної тканини (7, ЕП 81260, ЕП 69500). По низу — нашита атласна голуба стрічка (рис. 90) або голубу і жовту (рис. 91).

У святкові дні в заможних жінок були різних кольорів адамашкові спідниці, обшиті внизу білими, чорними оксамитовими стрічками, сріблястою та золотистою тасьмою. До низу спідниці пришивали вузьке ошатне мереживо (південь Житомирщини) [3, с. 176]. Спідниці з червоного оксамиту носили жінки на початку ХХ ст. у с. Свічів Володимир-Волинського району Волинської області (3, Д-1681). Вгорі до талії їх густо призбирували, а по низу декорували вишивкою в рослинні мотиви (див. рис. 22, *Додаток*). На Рівненщині зелені спідниці внизу обшивали широкою оксамитовою чорною смугою (рис. 92) (7, ЕП 72092). Фіолетові мали чорний пояс, понизу довкола широку полосу (7, ЕП 70386) (див. рис. 23, *Додаток*). У фондах МЕХП ІН НАНУ зберігаються ще три волинські спідниці з початку ХХ ст., пошиті з фабричної тканини (7, ЕП 21097). Їх шили як з бавовняних, так і шовкових тканин (рис. 93). Колористична гама у них яскрава. Оранжева спідниця має дрібні пальметоподібні вишиття. В талії —

пришивний пасок, що спереду зав'язується. На початку ХХ ст. з'являються спідниці з фабричних тканин з набивним квітковим орнаментом (рис. 94).

Рис. 90. Спідниця жіноча
с. Коцубяки, Сокальський р-н, Львівська обл.;
поч. ХХ ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 81260

Рис. 89. Спідниця жіноча
Волинь; поч. ХХ ст.; ВКМ Р2 376

Рис. 91. Спідниця жіноча
Сокальський р-н, Львівська обл.; поч. ХХ ст.;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 69500

До поясного жіночого вбрання належать завої для ніг. У теплу пору року і під час ранніх холодів їх обмотували прямокутним шматком полотна від стегна до кісточки, прикріплюючи шнурком вгорі і внизу. А зимою у великі морози, виходячи надовго з дому, українські жінки інколи вдягали і чоловічі штани, бо спеціально для себе не шили [11, с. 151]. Хоча маємо відомості, що у у XIX ст. жінки Новоград-Волинського повіту шили штани і для себе [184, с. 298]. Зазначимо, що до комплексу жіночого одягу гречанок Приазов'я входили штани-шаровари [187, с. 247]. Плотняняні штани носили татари, чувашки, удмуртки, мордва-мокша.

Рис. 92. Спідниця жіноча
с. Яполють, Костопільський р-н, Рівненська обл.;
поч. XX ст.; МХП ІН НАНУ ЕП 72092

Не носили штанів лише росіянки та жінки мордві-ерзи [149, с. 105]. У Європу штани прийшли з верховою їздою, у побуті вони значного поширення не набули [187, с. 124].

Отже, на Волині у другій половині XIX — на початку XX ст. жіночий поясний одяг — спідниці був полотняний та вовняний. Спідниці появились на зміну запасці, відповідно змінилась їх функція. Їх одягали поверх сорочки (нижче талії). Декорували тканим або вишитим орнаментом. Спідниці „літники“, „бурки“ ткані у поздовжні паски та клітку

Рис. 93. Спідниця жіноча
с. Угнів, Сокальський р-н, Львівська обл.; поч. XX ст.;
МХП ІН НАНУ ЕП 21097

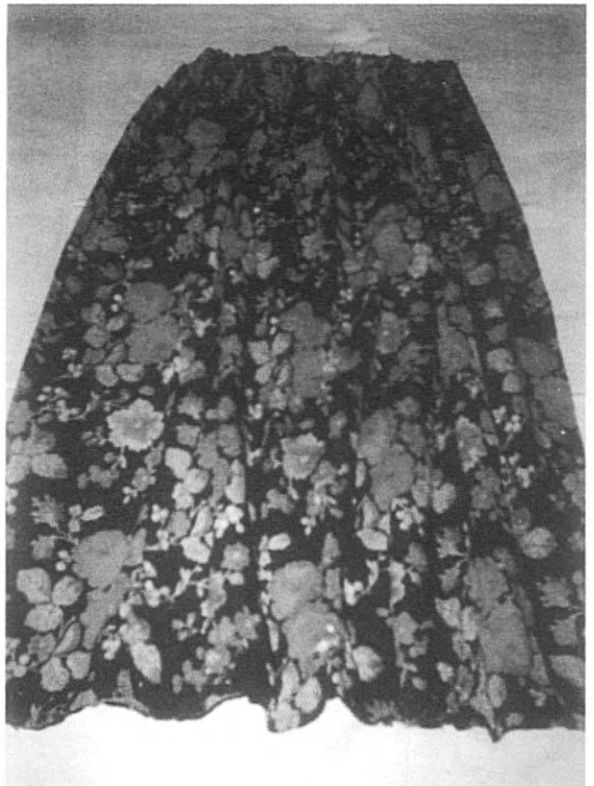

Рис. 94. Спідниця жіноча
с. Пляшева, Млинівський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
Приватна збірка В. Лотоцької

зберігали давні традиції. На початку XX ст. спідниці шпють із фабричного полотна, декорують фабричним мереживом.

Для повноти характеристики жіночого поясного одягу коротко про запаски. На Волині їх описи були відомі з XVI століття. Це прямокутний кусок тканини, до верхніх кінців якої були пришиті шнурки для зав'язування на талії [166, с. 121], тобто — це незшитий одяг у вигляді двох фартухів [88, с. 16]. Запаски шили з вовняної тканини з льняного, конопляного полотна, а фартухи — з купованої перкалевої тканини. Кожен виріб одягали у відповідності до пори року. Вовняні запаски (поверх літників) одягали взимку, а полотняні фартухи — влітку [113, с. 98]. Вони були щоденні й святкові.

Наприкінці XIX — початку XX століття запаски належали до архаїчного поясного одягу. Їх ткали з напряденої і фарбованої вовни. До готового викроеного полотна пришивали зав'язки для прикріплення на талії. Носили запаски підперезаними одну спереду, а другу — ззаду (16, Ф. 15/142—144). Дві запаски — „задницю“ і „передницю“ одягали по всій Україні поверх сорочки і укріплювали біля пояса широким вовняним поясом-окрайкою [164, с. 343]. Таке явище характерне і на півночі Житомирщини, де був відсутній комплекс одягу з білою спідницею, а побутував давній комплекс — ношення двох вовняних чи полотняних запасок [84, с. 14]. Таке ж ношення двох запасок на довго було поширене у побуті гуцулок [88, с. 16]. Святкові гуцульські запаски перетикали металевими нитками — „сухозліткою, сухозлоттю“ [128, с. 158]. У будні гуцулки одягали лише одну задню запаску, а спереду — фартушок з фабричної тканини [65, с. 190]. Носіння двох запасок було характерним вбранням слов'янок придунайської частини Болгарії та суміжних з нею районів Югославії [88, с. 16]. Загалом жінки носили передні полотняні престилки (були відомі і задні). Фартухи, як і східнослов'янські гуцто призбирувались у верхній частині. Серед назв передніх престилок, окрім терміну „престилка“ зустрічаються назви „запаска“, „фута“. Терміни „запаска“ дуже поширені як назва аналогічного типу поясного одягу в майже усіх регіонах України, а зокрема і в Білорусії. В орнаментитці престилок привертає увагу надзвичайно поширений у болгар і східних слов'ян мотив ромба, сму-

ги, квітки [86, с. 40]. Це символи-обереги дітородних органів. Тому на них часто бачимо зображення дерева життя.

Одночасне ношення плахти і запаски збереглося на сході Волині, у Житомирській області. Там плахтою закривали лише задню частину сорочки, від пояса до землі, а спереду — чіпляли запаску. Запаски були однотонні і декоровані смугастим орнаментом: червоні, сині, зелені тощо. Такий спосіб носіння плахт і запасок до початку XX ст. вже майже ніхто використовував [206, с. 105].

Полотняні запаски мали дрібні зборки і складки в поясі (рис. 95). Льняні запаски прикрашали мережкою та фальбантами. Запаски з тонкого (серпанкового) полотна зшивали з двох пілок (рис. 96). Полотняні запаски понизу оздоблювались смугою з червоних ромбів (див. рис. 24, *Додаток*) та по нижньому краю рядом маленьких ромбів (Любомльський район) (рис. 97). Запаски прикрашали тканим і вишитим орнаментом [16, с. 104]. На межі з Поліссям жінки носили білі льняні запаски із тканим поперечними червоними смугами із вкрапленням жовтих кольорів (рис. 98). По низу оздоблювали ромбоподібними мотивами та фальбанкою (рис. 99). Саме на запасах, а згодом і фартухах розміщено можливо чи не найбільше кривульок — від двох до дев'яти. При цьому використовували два принципи їх зобра-

Рис. 95. Запаска жіноча Волинь; друга пол. XIX - поч. XX ст.; ВКМ Д-1225 КВ 63562

ження — вишивали ламані лінії, а між ними залишали пробіли білої тканини у вигляді ламаної лінії [30, с. 95]. Для збагачення стрічкового геометричного орнаменту додали зубці, заокруглення творених лінією кутів, що призвело до створення хвилястих ліній — „хвилюк“, „стеблинок“ [там само, с. 96]. Льняні запаски в Рівненській, як і у Волинській областях прикрашали способом „перетику“ [92, с. 64]. Плотняні за-

паски західних районів Волинської області декорували стилізованим мотивом „стрілки“ [там само, с. 112]. А найдавніші запаски на Холмщині, які називали фартухами робили з лляного полотна червоного кольору в чорно-білі поперечні смуги. По середині або по низу запаски були вишиті (ткані) пташки у парі (рис. 100). У Грубешові поширені були запаски білого кольору [221, с. 418—428].

Рис. 96. Запаска жіноча
с. Тучин, Гонцанський р-н, Рівненська обл.;
поч. XX ст.; АП 3466

Рис. 97. Запаска жіноча
с. Голядин, Любомльський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 407

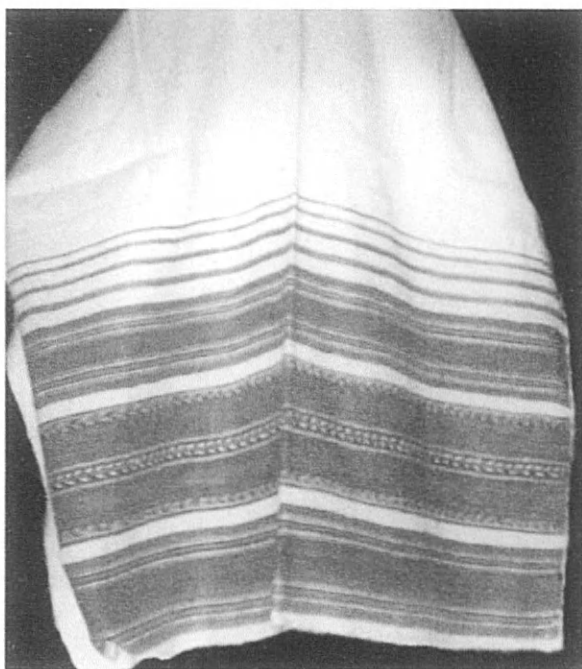

Рис. 98. Запаска жіноча
с. Головин, Костопільський р-н, Рівненська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; Музей декоративного
і прикладного мистецтва. Київ; КГ-1980

Рис. 99. Запаска жіноча
с. Дідковичі, Коростенський р-н, Житомирська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.; Музей декоративного
і прикладного мистецтва, Київ; КВ 1502, КГ-1543

Запаски (фартухи), вишиті „занизуванням“, як рушники носили у Здолбунівському районі на Рівненщині [там само, с. 447]. На Волині фартухи часто виготовляли з такої ж купонної тканини, що й сорочку. Тому декор долішньої частини запаски і рукавів сорочки був аналогічним [126, с. 43]. В урочисті дні й свята носили білі полотняні фартухи [238, с. 54]. Були і ткані „картаті“ фартухи з такої ж тканини, як і спідниці-кратівки [34, с. 184].

На початок ХХ ст. традиційні ткані запаски уступають місце білим льняним вишиваним хрестиком або чорним з фабричної тканини (див. рис. 25, Додаток). Вони мали рослинний або рослинно-геометричні мотиви вишивки в червоно-чорній, рідше синій, жовтій та зеленій гамі. Шиті з фабричних тканин фартухи поступово витіснили запаски, але за традицією їх продовжували називати запасками. Фартушки почали обшивати білим мереживом, оздоблювати різнокольоровими стрічками і крепом [34, с. 184]. У Рівненській області Здолбунівському районі носили бавовняні запаски, які, очевидно були привізні, як і для спідниць. Ткали їх у червоні поперечні смуги з вкрапленням чорної нитки.

Бавовняні волинські фартухи початку ХХ ст. зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею. У селі Свійчів Володимир-Волинського району білі фар-

тухи вишиті гілuzками та букетами квітів, довкола оздоблювались мереживом (див. рис. 26, Додаток). Традиційні мотиви жолудів (див. рис. 27, Додаток), гілuzок з ягодами (див. рис. 28, Додаток), квітів – „розет“ (рис. 101), гілочка з квітами (рис. 102) вишивали на фартухах Західної Волині. Ромби (рис. 103) та хрестоподібні мотиви (рис. 104) залишаються популярними в цей період на фартухах Волинської області. Білі з фабричного полотна запаски носили також на Томашівщині (рис. 105).

З появою фабричних тонких вовняних ниток почали ткати на лляній основі у широку та вузьку різнокольорові смуги. Поперечні смужки контрастували з вертикальними смугами спідниць [3, с. 176]. Ситцевий або полотняний вишитий фартух, оздоблений внизу мереживом, одягали до ситцевої спідниці [там само].

Запаски відомі по всій Україні. На Поліссі носили передник „фартух“ із тонкого домашнього полотна [197, с. 334]. Відомі тут і запаски [212, с. 288]. Полотняні запаски Західної України та Півдня Білоруського Полісся орнаментували смугами в нижній частині або по всій площині виробу, зменшуючи ширину смуг в напрямку знизу вверх [207, с. 324]. У районі південно-західної Білорусі послуговувалися давнім східнослов'янським терміном „пярэдник“ [185, с. 142]. У другій половині ХІХ – початку ХХ ст. передник

Рис. 100. Запаска жіноча с. Мелани, Житомирська обл.; перша пол. ХІХ – поч. ХХ ст.; Музей декоративного і прикладного мистецтва, Київ; КМ-956

Рис. 101. Запаска жіноча с. Окорськ, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.; ВКМ Р2 350

Рис. 102. Запаска жіноча
Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Р2 354

Рис. 103. Запаска жіноча
с. Підгайці, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д 1684

Рис. 104. Запаска жіноча
с. Божин, Луцький р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.;
ВКМ Р2 356 KB 8409

Рис. 105. Запаска жіноча
с. Жуличі, Томашівський р-н (тепер Польща); 30-ті
рр. XX ст.; Від Яцушек Марії (вл. Климчук Євгенія)

(„фартух“) відомий по всій території Полісся [197, с. 340]. „Фартухи“, „хуста“ чи „шорц“ українські жінки Східної Словаччини — Пряшівщини підбирали відповідно до типу спідниць і шили до півкругу. Верхня частина переходила у в'язану, а по краях нашивали мереживо [123, с. 78]. Плотняні запаски носили і на Бойківщині [65, с. 142].

Жіночий одяг кінця ХІХ — початку ХХ ст. включав вовняну запаску — „попередницю“, ткану у поперечні смуги або візерунки (південні райони Житомирщини) із складним геометричним орнаментом. На Волині вовняні запаски складаються з двох окремих пілок 60—70 см [120, с. 310]. Звер-

ху нашитий пас, що переходить у зав'язки. На Заході Волині такі запаски виготовляли килимовим тканням. Вони були відомі у Волинській області (див. рис. 29—30, *Додаток*; рис. 106). У селах Твердині Локачинського (див. рис. 31, *Додаток*; рис. 107), Копильно Володимир-Волинського районів (рис. 108) барва була червоно-оранжевих кольорів. У селах Волиця Здолбунівського району Рівненської області (див. рис. 32, *Додаток*), Пониців (рис. 109) і Пульно Любомського району (рис. 110), Затурці, Твердині (див. рис. 33, *Додаток*) та Гірка Полонка Луцького району (див. рис. 34, *Додаток*) всі вони мали сіро-фіолетові відтінки на чорному або чер-

воному тлі. Їх шили з вовняних полотнищ, шириною 60 см, довжиною 80 см. Вгорі при- збирали в складочки і обшивали паском, який часом був з тканини іншої якості та пришивали шнурочки до зав'язування. По низу декорували обшивкою з тканин різної якості, наприклад шовкової. Такі запаски по- ходять від певного типу узорної тканини — килимів, з виробництвом яких ця техніка найчастіше пов'язана [92, с. 46]. У південно-

західних районах Волині найбільшу свободу для розвитку в орнаменті рослинних форм також давала техніка килимового ткання, а ще узорного друку [там само, с. 116].

Тканий у горизонтальні смуги фартух — „запаску” волинянки одягали спереду по- верх літника. Вовняні запаски, як і спідниці, гофрували. Їх носили в Здолбунівському ра- йоні Рівненської (рис. 111; див. рис. 35, *До- даток*) та у селі Плошева Млинівського ра-

Рис. 106. Запаска жіноча
с. Хворостів, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 2174

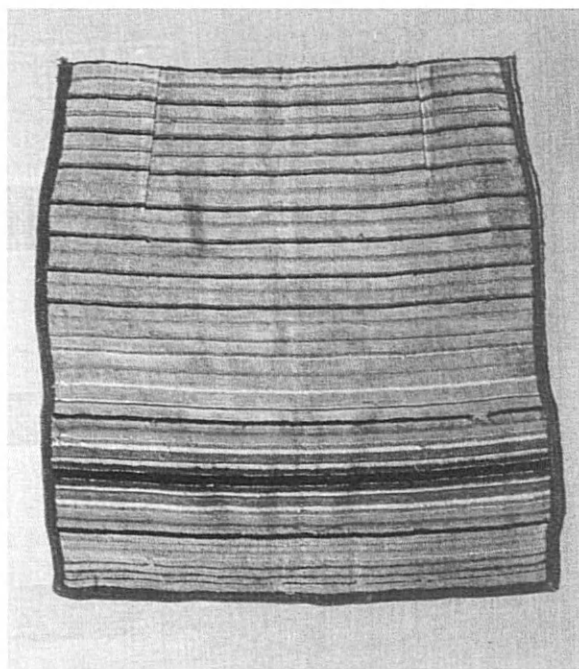

Рис. 107. Запаска жіноча
с. Твердині, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Д-1268

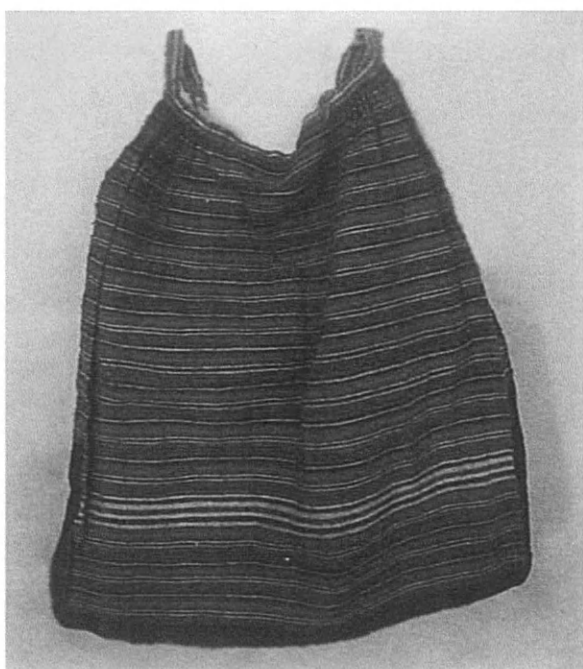

Рис. 108. Запаска жіноча
с. Копильно, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП НАНУ О-4886

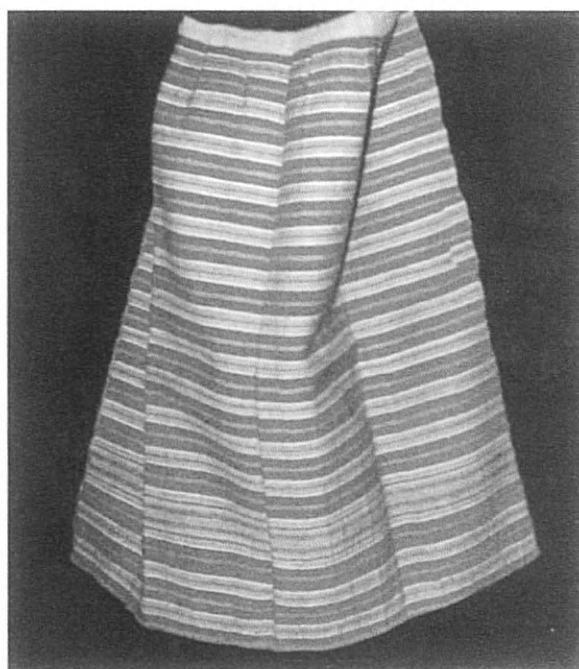

Рис. 109. Запаска жіноча
с. Поничів, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Музей декоративно- го і прикладного мистецтва, Київ

йону Волинської області (рис. 112). Запаски ткали, як і спідниці в клітинку [238, с. 54].

Домоткані чи з фабричного полотна запаски оздоблювали понизу тороками (рис. 113). На початку ХХ ст. появляються фабричного виготовлення вовняні запаски. Подібні передники „фартухи” із вовняної та узорної тканини одягали і на українському та білоруському Поліссі [197, с. 334].

Запаски, як вид жіночого одягу, носили поверх сорочок та спідниць з досягненням

повноліття. Вони були полотняні, вовняні та з фабричного полотна. Вони були одноплатові або їх зшивали з двох пілок тонкого лляного полотна. Декорували як і спідниці тканим, вишитим орнаментом у нижній частині. Вовняні запаски гофрували. Поясний одяг запаски зберігає слов'янські риси, традиційні мотиви застосовують у сучасних народних ансамблях.

Рис. 110. Запаска жіноча
с. Пільно, Любомльський р-н, Волинська обл.;
друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.; МХП ЕП 76262

Рис. 111. Запаска жіноча
с. Волиця, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.;
друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.; МНАП О-6821

Рис. 112. Спідниця жіноча
с. Пляшева, Млинівський р-н, Волинська обл.; друга
пол. ХІХ – поч. ХХ ст.; Приватна збірка В. Лотоцької

Рис. 113. Спідниця жіноча
с. Пляшева, Млинівський р-н, Волинська обл.; друга
пол. ХІХ – поч. ХХ ст.; Приватна збірка В. Лотоцької

Верхній одяг

У другій половині XIX — початку XX ст. верхній плечовий одяг волинян — це кожухи, свити, полотнянки, кептарі та камізельки. Він був буденним, святковим та обрядовим, за функціональним призначенням — посезонний: літній, осінній та зимовий.

Підбір матеріалів для верхнього одягу, крій і спосіб одягання переконують у тому, що народ свідомо плекав і доцільно використовував у повсякденному житті такі властивості одягу: теплопровідність, повітропроникність, гігроскопічність та інші властивості тканин [62, с. 14].

Верхній одяг шили без рукавів (нагрудний) та з рукавами. Він був як довго-, так і короткополий [32, с. 32]. Одяг з рукавами відомий слов'янам здавна і був переважно без розрізу. У середньовіччі завдяки конструюванню з'явилися розпашні і розстібні варіанти [194, с. 110; 181, с. 280]. В Україні м'який клімат визначав однобортність у верхньому плечовому одязі [19, с. 53], хоча двобортний одяг також спорадично побутував. У XIX — середині XX ст. його шили з хутра, шкіри, сукна та вовняного, льняного, конопляного полотна.

Шкіряний одяг здавна був відомий в Україні [98, с. 134]. Особливо поширювались кожухи [11, с. 140]. Термін „кожух“ згадується в Іпатіївському літописі, у „Слові о полку Ігореві“ та інших літописних, літературних джерелах [80, с. 94]. Хутряні безрукавки відносяться до найдавнішого типу вбрання. На більшості території України, а Волині зокрема він зустрічається під назвою — „кептар“, „жилет“ [187, с. 26]. За свідченням археологів, хутряний одяг без рукавів побутував вже у ранній слов'янський період. У VI ст. на безрукавку декорували металеві накладки, котрі нашивали на безрукавку. Їх носили в козацьку добу і це вже можна побачити навіть на малюнках [11, с. 138]. У XIX — на початку XX ст. безрукавки були звичайним явищем [178, с. 47].

Виготовлення виробів зі шкіри було поширене явище на Волині у другій половині XIX — початку XX ст. Через Польщу шкіряні вироби експортували до Німеччини та Чехії [240, с. 28], а доброякісну овчину імпортува-

ли з Росії (м. Романово) [240, с. 111]. Кожухи зі шкіри виготовляли у багатьох містах і містечках, а також і в селах Волині [3, с. 176]. Торги кожухами проводилися щосоєні у Рівному [19, с. 35].

Перше місце серед промислів регіону посідала вичинка шкіри та виготовлення з неї різних товарів. У Волинській губернії цим промислом займалися 2 тисячі осіб [3, с. 177]. Загалом же в Україні на початку XX ст. шкіру обробляли 80,6 тисяч осіб [176, с. 103]. Відомим осередком виготовлення кожухів було місто Корець [51, с. 299] та Ковельщина [236, с. 7]. Багато ремісників було в Горохові, Локачах, Торчині, Дубно, Вишневці, Кременці, Берестечку, Угневі та на Грубешівщині. У 20–30-рр. XX ст. кушнірські курси були у багатьох селах і містечках Волині (Горохів) [19, с. 24]. У Берестечку працювало понад пів сотні професійних кушнірів. Цим промислом займалися цілі родини: Лотоцькі, Твердохліби, Панкрацькі, Дрини та інші [56, с. 105]. У нащадків цих родин збереглися кожухи як пам'ятка, а отже й важливе джерело для дослідження. У родини Лотоцьких зберігаються кожухи, пошиті на початку XX ст. прадідом (див. рис. 36, *Додаток*). Чоловічі (рис. 114–115) та жіночі були короткі (див. рис. 37, *Додаток*) і довгі (рис. 116). Жіночі — багатше оздоблювалися різноманітним нашиттям.

У південно-західних районах Волині (Іваничівському, Володимир-Волинському, Локачинському) кушнірів, тобто кожущників інколи називали чинбарями, які обробляли овечі шкіри [15, с. 68]. На Холмщині кожухи шили переважно мандрівні ремісники [34, с. 212] (див. рис. 38, *Додаток*).

Обробка шкіри складалася зі змочування, чищення, змащування жиром та м'яття [161, с. 215–218]. Для виминання шкіри й одночасного зістругування грубіших, затверділих частин використовувалася спеціальна лава — „гарпунок“ — із вертикально вбитим затупленим вістряком ножа чи коси. Такі лави були також відомі кушнірам Словаччини та Польщі [19, с. 35]. На Волині кушнірство розвивалося у формі промислів і ремесел аж до 30-х рр. XX ст., а на решті України його витіснило фабрично-заводське виробництво [там само, с. 4].

Рис. 115. Селянин з Волині
Друга пол. XIX – поч. XX ст.;
з ілюстративного фонду бібліотеки
МЕХП ІН НАНУ 11856

Рис. 116. Селянин з с. Бортнева
Волинь; друга пол. XIX – поч. XX ст.;
з ілюстративного фонду бібліотеки
МЕХП ІН НАНУ 11629

Для виготовлення великого кожуха витрачали 6–7 овчих шкір [79, с. 94]. За його пошиття платили 3 рублі [206, с. 107–108]. Тулуб шили з 10 старих овець [164, с. 342]. Така сама кількість овчини йшла і на пошиття кожуханки [там само].

На Волині розрізняли: кожухи (західні райони), тулуби (східні), кожуханки. Останні відомі майже на всіх теренах України. Чоловічі й жіночі кожухи не різнилися кроєм, але відмінні у формі коміра, довжині виробу та оформленні нижньої частини рукавів (з манжетами або без них), а також в оздобленні чи крої смушка [19, с. 53]. Чоловіки (Житомирщина) носили кожухи із коміром-стійкою, а жінки – з великими круглими комірами. Такий комір робили із чорних баранців [206, с. 107–108]. Як і на більшості території України, на Волині не носили хутряного одягу вовною назовні [88, с. 12].

Волинські кожухи переважно шили з білої та чорної шкіри [238, с. 57], а в районах, які межували з Поліссям – червоного кольору [120, с. 500]. Кожухи жовтогарячого кольору поширені на півночі Волині та далі на північ [79, с. 125]. На Холмщині переважали білі й тільки згодом з'являються світло-коричневі чи коричневі [34, с. 202–203], а наприкінці XIX ст. жовті овчини поступово витісняють білі [115, с. 163].

За покромом були кожухи трьох типів. Перший – подібний до волинської свити, з великим відкладним коміром та оздоблений вишивкою на плечах, грудях і майже на кожному шві. Другий – зі „станом“, без складок, вгорі мав маленький стоячий комір або великий відкладний. Комір оздоблювали різноколірним шовком, аплікацією зі шкіри [13, с. 397]. Такі кожухи були приталені [81 с. 117], прямоспинні, без морщення в талії. Їх оздоблення на плечах, грудях, комірі та на швах було різноколірне [22, с. 249]. Такий кожух обшивали сап'яном і барвистими шнурками. Третій тип кожуха був зі „станом“, з клинами знизу й морщенням, що починається від стану. За формою він теж приталений, але від талії вниз розширюється клинами. Під час пошиття такого кожуха найбільшу овечу шкіру перегинали надвоє і викроювали верхню частину, а низ („спідницю“) робили в клини та рясно призбирували на боках. Майже цілу шкіру використовували на комір, який сягав половини спинки [79, с. 94]. За такими кожухами закріпилася назва, яка відповідає часові їх побутування на Волині – „царські“ [19, с. 52]. Заціпались вони на малий відкладний комір, а також на три гудзички або гачки (гачки) [13, с. 397]. Такі кожухи побутували на Волині у 70-х рр. XIX ст. [19, с. 53].

Кожухи, збирані в поясі, зі спадаючими широкими складками, розширені донизу у другій половині XIX — початку XX ст., носили і на Холмщині. Вони мали великий відкладний комір, що виложисто лежав на плечах. Краї рукавів і поли обшивали чорним смушком. Святкові кожухи оздоблювали шнуруванням, вистрочуванням із барвистих ниток, аплікацією з гудзиків, зроблених зі шкіри і пришитих в талії з двох боків [34, с. 202—203]. Білі кожухи, приталені та відрізнi в талії з великим коміром, побутували у всьому грубешівсько-томашівському комплексі. Комір у них був великий. Спереду поли застібали на шкіряні петельки й гудзики.

Жіночі кожухи не різнилися кроєм від чоловічих, але відзначалися багатством декоративного оздоблення у вигляді сап'янової аплікації, вишивки червоним і зеленим шовком. Ззаду кожухи деколи мали хлястик із нашитими гудзичками. Орнаменти оздоблення розташовувалися на двох пілках і бокових фалдах [34, с. 210]. На початку XX ст. виробництво довгих відрізних у стані кожухів поступово зменшується [19, с. 52—54].

Довжина кожухів також мала свої відмінності. На півдні Волині, яка межувала з Поділлям, кожухи були довжиною „по кістки“, широкі, з фалдами, широкими відкладними комірами й обляміркою з білих і чорних шматочків хутра [19, с. 53]. Довгі кожухи, як правило, були дубленими [там само, с. 54]. За довжину майже до землі зі швом на талії, їх називали „чемеркові“ [79, с. 94]. Вони поширювалися як у селах, так і невеликих містечках [16, с. 105].

Кожухи-тулуби носили на сході Волині. Основна відмінність кожуха від кожуха-тулуба, є те що вони пошиті з поясницею (морщенням), а не вільним та приталені по фігурі. Аналогічне пошиття кожухів відоме у росіян [184, с. 299]. Розширені донизу тулубясті жіночі кожухи дуже поширені у XIX — початку XX ст. на сході Волині. Фактично — це той самий кожух, тільки пошитий не до стану, а вільного крою [3, с. 177].

Короткі кожухи (кожушки) мали різний крій [79, с. 125]. Їх шили довжиною 70 см. Дві кишені спереду були на лінії стегон.

Вгорі комір — стійку (шириною 5 см) обшивали чорним хутром (див. рис. 39, Додаток). Хутром обшивали й кишені, низ рукавів і довкола поділку (рис. 117). Жіночі кожухи на передніх полах внизу й ззаду декорували квітковим орнаментом зеленого, рожевого і фіолетового кольорів, а також нашитою стрічкою.

Короткі прямі кожухи, які орнаментували вишивкою і шкіряною аплікацією, були відомі у 20-х роках на Холмщині. Загальна їх довжина — до 80 см. Спинка шилась суцільна та пряма. Спереду такі кожухи застіпали на пластмасові гудзики, розміщені у два ряди, які часом імітували двобортність. Краї рукавів та низ поли обшивали смушком — „кожушинкою“ [34, с. 202—203].

До наступної групи хутрянного одягу належать жіночі кожушанки, які шили з овчини молодих овець і покривали зверху пестряддю, тіком або тканиною. Вони мали вузький і напівкруглий коміри, останній лежав на плечах і пришивався до вузького [164, с. 343—344]. Курткоподібні кожушки поширені в Південно-Західній Волині. Їх носили й жінки в Галичині [100, с. 112].

У холодну пору року верхній одяг був багатоваріантним. Кожух могли одягнути поверх сукняної свити, а поверх нього — тулуб. У заметіль одягали кобеняк з капюшоном. Жінки одягали кожух поверх

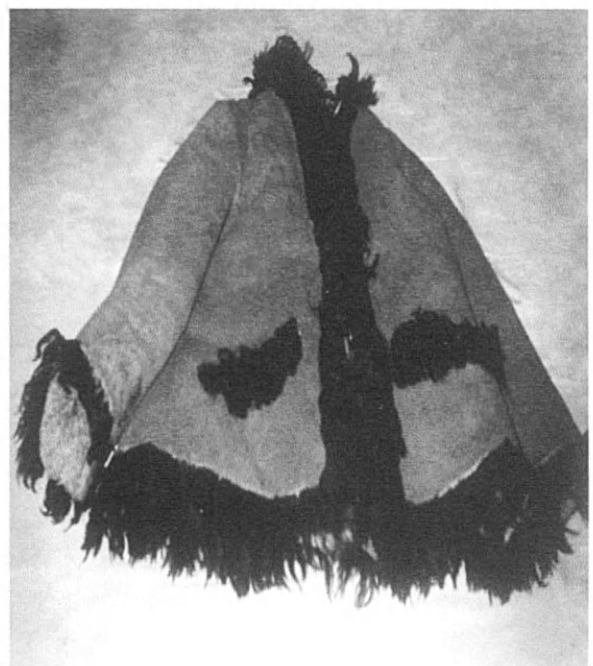

Рис. 117. Кожух
м. Берестечко, Горохівський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
Приватна збірка В. Лотоцької

кожушанки. Відомі випадки, коли одягли навпаки — під свиту кожух [184, с. 299]. У великі морози поверх кожуха одягали тулуб [164, с. 545].

Характерною рисою східнослов'янського одягу є накладання правої поли на ліву сторону [180, с. 707]. Защіпання одягу на лівий бік у жіночому вбранні — здавна притаманне осілим землеробам Східної Європи, зокрема, українцям [179, с. 107]. Важливо підкреслити, що кожухи були одnobортні і двобортні. У західних областях України переважали одnobортні без плечового шва. На Волині, територія якої прилягала до північно-західної Львівщини, були у вжитку і двобортні кожухи [19, с. 71]. При холодному кліматі двобортність раціональніша, бо зберігає тепло. Можливо, перехід від одnobортності до двобортності відбувався не без впливу зразків, які побутували на Сході [179, с. 107]. Коли ж саме відбувся перехід до двобортного одягу, точних даних нема. Достовірні свідчення про їх побутування стосуються лише XVIII—XIX ст., хоча це не означає, що двобортних кожухів не було ще раніше [178, с. 55].

Оздоблення волинських кожухів мало особливості. Переважно їх декорували вишиванням вовняними нитками, які використовували для виготовлення невеликих гудзичків — кульок („косиці“), що нашивали на кожухи. Такі гудзички були різнобарвні або однотонні, розміром 2—3 см в діаметрі [19, с. 69].

На Волині в декорі переважає стилізований рослинний орнамент. У двобортних кожухах орнаментальна смуга йшла тільки вздовж однієї верхньої поли „на пазусі“. Зрідка оздоблювали кут верхньої поли („під наріжник“), що наближає характер декорування до поширеного на Київщині, Харківщині [19, с. 68]. Кожухи пишно декорували на рукавах і комірах кольоровою тасьмою, шнурками [30, с. 87]. У районі Ковеля обшивали коміри кожухів пацьорками. Силянки, металеві капелі, шкіряні та шовкові китиці в оздобленні кожухів застосовували рідше, порівняно з іншими матеріалами і техніками [19, с. 69]. На кожухах Східної Волині вишивали біля кишень і довкола пояса різнокольоровим шовком квітковий орнамент [184,

с. 340]. Дублені червоного кольору кожухи прикрашали на швах червоними, синіми, жовтими нитками — кривулькою (козликком) [3, с. 173]. Загалом порівняно з іншими регіонами (Наддніпряниною, Слобожанщиною, Гуцульщиною, Буковиною) на Волині кожухи оздоблювали досить стримано [79, с. 125].

У другій половині XIX — початку XX ст. кожухи шили зі шкір молодих баранців. Їх покривали гранатовим сукном і називали „бекешами“ [238, с. 57]. Назва цього одягу пов'язана з іменем полковника Кас Бекеш, сподвижника короля Стефана Баторія та першого щиголя того часу, який носив таку бекешу [152, с. 39]. Покритий тканиною кожух коштував дорожче [19, с. 54]. Спереду він зашпилювався на петлиці [66, с. 76]. Аналогічне пошиття бекеші було відоме і на Поліссі [212, с. 282; 238, с. 57]. Носили їх переважно заможні селяни та міщани [10, с. 129].

Пошиття й декорування волинських кожухів мало багато спільних рис з аналогічним одягом на всій Україні та сусідніх країнах. Довгі до колін кожухи носили на Гуцульщині [128, с. 192]. Вони вважалися святковими. Їх щедро прикрашали з великим художнім смаком [38, с. 64]. На Бойківщині побутували кожухи прямоспинного і приталеного крою різної довжини [61, с. 146]. Подібні за виготовленням кожухи відомі були й на Яворівщині (Львівська область) [29, с. 60]. Чимало спільних рис у крої кожухів зустрічаємо і на Поліссі [104, с. 66]. Їх прикрашали вишивкою та аплікацією [190, с. 326]. Комір був відкладний різної ширини [204, с. 343]. У Білорусії, яка частково входить до поліського регіону, поширювалися кожухи, пошиті з прямою та відрізною спинкою із морщенням біля пояса [185, с. 154]. Короткі й довгі кожухи носили українці Пряшівщини [123, с. 76]. Як і волинські, вони за кроєм також були прямоспинні та з відрізною спинкою. Кожухи, покриті матеріалом чорного кольору, зустрічаються у греків Приазов'я [187, с. 252].

Отже, виготовлений на Волині верхній рукавний шкіряний одяг поділявся на прямоспинний приталений (під стан), розширений донизу та тулуб'ястий. Він був довгий і короткий. Цей одяг декорувався

рослинним орнаментом. Способи виготовлення й ношення кожухів свідчать про давність традицій шкіряного виробництва на Волині та збереження їх у різних проявах і до нині. Одяг виготовлений із шкіри та хутра зберігає давні слов'янські риси.

До верхнього плечового одягу, виготовленого з сукна, належать свити. Одним із найдавніших повідомлень про свиту є згадка в житті Феодосія у патерику Печерському та в Іпатіївському літописі [11, с. 143].

Є такі різновиди свит: гуні, куртки, кушани, сермяги, чемліти, кобеняки, кафтани, полотнянки, катанки. Бідніші селяни шили свити з тканини, в якій основа конопляна та вовняний поробок (попорцю), а також використовували валові нитки (порт) для основи, а вовняні — для поробку. Таке сукно називали портяне, а зшитий з нього одяг — портянкою. Для виготовлення святкового верхнього одягу здебільшого слугувало сукно, основа й поробок якого були вовняними — посуконне [79, с. 124]. У другій половині XIX — початку XX ст. весняно-осінній верхній плечовий рукавний одяг виготовляли, окрім сукна та напівсукна, також із домотканого полотна.

Виробництво сукна було домашнім промислом [236, с. 42]. Його виготовленню передувала стрижка овець, биття вовни для розпушування, підготовка ниток, ткання і валяння [196, с. 201 — 202]. Потім нитки, змотані у мітках (пряжу), фарбували у різні кольори [238, с. 54]. Як і полотно, сукно ткали на верстатах, розміри яких зумовлювали ширину сукна. Загалом українське сукно (11 — 13 вершків) ширше так званого „московського“ (8 — 10 вершків), але довжина „штуки“ сукна була приблизно однакова (18 — 22 аршин, від 24 — до 30 ліктів) [196, с. 201 — 202]. Виткане сукно мало вигляд простої шерстяної тканини, яку для пошиття свит ще зваливали. Сукно змочували кип'ятком, а потім м'яли в ступах (валюшах).

З XVIII ст. на Волині (Рівненська обл.) вже відомі суконні мануфактури. Однією з них була Корецька, яка належала князю Чарторийському. Річний виробок сукна становив 1350 поставів [91, с. 52]. Очевидно, що виробами цієї мануфактури користувались далеко за межами Корця.

Свити другої половини XIX — початку XX ст. зберігали крій давніх часів. Загалом свита — це простонародний верхній одяг (чоловічий та жіночий) із перехватом у стані, пошита з білого домотканого сукна [21, с. 58]. Найдавніші свити були білі, у тому числі і на Волині [66, с. 107]. Найбільше зразків таких свит збережено у музейних колекціях. Вони відомі із Любомльського (рис. 118) та Ковельського районів (рис. 119). Жіночу свиту з білого сукна облямовували кольоровим вовняним шнурком [49, табл. 62].

На зміну білим свитам прийшли чорного або коричневого кольору [115, с. 163]. Темно-коричневий колір природної вовни був характерний для свит середньої смуги Волині [79, с. 125]. На цій території й далі на південь свити були брунатної барви. Федір Вовк стверджує, що така барва використовувалася бо первісна темна вовна чорних овець на сонці рудіє. Він заперечує думку, що існувала брунатна барва, як „грубе наподоблення старовинного пурпуру“ [11, с. 163]. Коричневий колір свит відомий майже по всій Україні [3, с. 171], (див. рис. 40, *Додаток*).

На Холмщині сукно для свит здебільшого біле, темно-коричнєве та сіре [34, с. 210]. У Луцькому і Кременецькому повітах у жінок переважно були чорні свити, оздоблювали голубими кантами, а у чоловіків — бурі з червоними кантами та сірі з чорними [186, с. 498].

Довжина свит була нижче колін. Їх майстерно вишивали червоними шнурами або ж просто нашивали кольорові шнури [238, с. 54]. У різних регіонах України довжина свит була неоднаковою: довша на північному сході і коротша — на південному заході. Ближче до Карпат вона укорочувалася [11, с. 162].

За кроєм жіночі свити майже не різняться від чоловічих. На виготовлення свити йде 8 аршин тканини (давній вимір довжини) [164, с. 342]. Найпростішим кроєм є прямоспинний, з якого згодом появилися розкльошені від талії свити [215, с. 71 — 77]. Значне розширення свит донизу було на Волині у другій половині XIX — початку XX ст.

Виокремлювали кілька типів свит: з суцільною спинкою і боковими клинами-

Рис. 118. Свита жіноча
с. Хворостів, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ НД 11432

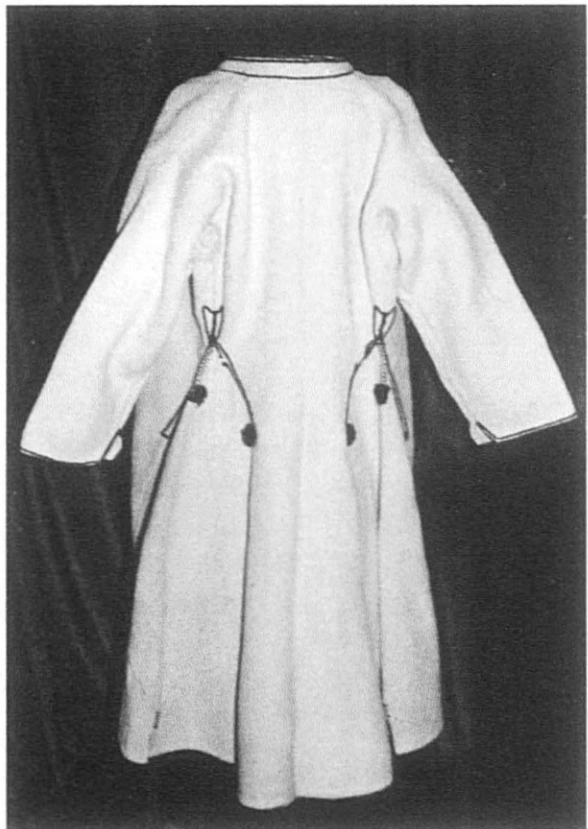

Рис. 119. Свита
с. Доротище, Ковельський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МХП ІН НАНУ ЕП 72839

вусами (рис. 120), з яких розвинулись розкльошені (рис. 121), які майже не порушували прямого крою спини; з прохідкою, коли невідрізна спинка звужувалась в талії, а кількість вертикальних клинів по-боках і ззаду значно збільшувалась (див. рис. 41,

Додаток); з відрізною спинкою (або повністю відрізна у талії) і пришитою від талії зібрана у складочки („ряси“) частиною [178, с. 55] (див. рис. 42, *Додаток*).

Свити з двома клинами „вусами“ найдавніші за покроєм волинські. Вони були

відомі у XVI–XVIII ст. [166, с. 128] і залишались у побуті волинян у другій половині XIX – початку XX ст. Про це свідчать експонати із фондів музеїв Центральної та Західної України. Такі свити носили в селах Доротище Ковельського (7, ЕП 72839), Хворостків Любомльського (8, НД 11342), Купичів Турійського (3, Д-303), Доросини Рожищенського району Волинської області (3, Р2-2245) та селі Тростянець Дубнівського району Рівненської області (7, ЕП 82976). При пошитті такої свити гострий кінець клина доходив до пояса, а основа опинялася на рівні долішнього краю свити. Клин вшивали в полотнище зі спини від пояса донизу, за рахунок чого нижня частина спинки розширювалась, а в талії – тісно прилягала [161, с. 246–247]. Вшиті клини розширювали полотнище тканини свити знизу в середньому від 45 до 54 см по обох боках (7, ЕП 82976).

Загальна довжина свит була від 1 м до 122 см (3, Д-333). Довжина рукавів від 47 до 54 см, вони мали обшиті обшлагги (3, ЕП 82976). У пахві до рукавів в окремих свитах пришивали ластку (3, ЕП 72839). Комір-стійку

кроїли шириною 5 см, але інколи шили з лацканами шириною 10 см (3, KB546). Свиту з вусами декорували аплікацією та вишивкою – коло вусів, вгорі правої половини поли та внизу рукавів [66, с. 107]. Оздоблювали і комір-стійку. Верх правої поли прикрашали орнаментом трапецієвидної форми (рис. 122; див. рис. 43, *Додаток*). Такі свити називали ще сермягами (8, НД 11432). Вони поширені на півночі Волині. Виготовляли їх з грубого доморобного селянського сукна. Були коричневі, білі або сірі. Довкола кишень, коміра і низу рукавів обшивали червоними шнурами [233, с. 108]. Жінки носили білі сермяги, а чоловіки сірі. Їх шили прямоспинного крою з двома вусами і оздоблювали червоними суконними нашивками [79, с. 125]. Довжина таких сермяг була до п'ят. Їх підперезували червоним поясом, який два рази обходив довкола стану, а кутаси цих поясів спереду затикалися. Нові свити одягали у свята, а зношені – у будні [184, с. 299].

Свити з морщенням в талії – рясами шили на території Луцької, Рівненської та Новоград-Волинської областей [5, с. 17]. Для

Рис. 120. Свита жіноча (сермяга)
с. Купичів, Турійський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Д 303

Рис. 121. Свита
Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ KB
546 2739

пошиття такої свити мірку знімали від коміра до пояса, а потім і в талії. Сукно складало приблизно по довжині одягу в два полотнища. Одне з полотнищ використовували на спинку, а друге — на дві поли. Зі складеного удвоє потрібної довжини сукна кроїли рукави, які мали біля кісточки не менше $\frac{2}{4}$ від ширини рукавів. Спинку вирізали необхідної форми. Рукава пришивали до станка так, щоб перегин сукна на плечах збігався з перегином рукава за його довжиною. Таким чином, нижній край основи рукавів залишався пришитим не до станка, а до вставлених бочків. Ряси у пояс між заднім не відрізним клином спинки і краєм передньої поли. Ряси збиралися лише ззаду, частину пришивали не до передньої поли, збоку не складали, а пришивали гладко [196, с. 203—205].

У другій половині XIX — початку XX ст. свити шили з відрізним плечовим швом, відрізнюю талією з прохідкою (до якої ззаду призбирували по 4—5 складок (рясів) з кожного боку, прямими рукавами, стоячим або відкладним коміром. Кількість додатково вшитих полотнищ і відповідно рясність зборів (рясування) підкреслювало заможність власника [79, с. 83]. Комір-стійка у таких свит був поширений на заході Во-

лині, у інших регіонах, переважав відкладний. У Володимир-Волинському районі коміри свит шили фігурної форми (З, P2-2467) (рис. 123). Свити оздоблювали шнурами, вишивкою, кольоровим сукном. Декорували переважно червоним, іноді синім шнуром кишені, ряси коло стану, поли, комір, відвороти рукавів, а також шви на спині (рис. 124) [5, с. 17]. Червоними, зеленими та синіми вовняними нитками декорували лацкани, поли та довкола швів. „Кліпні“ (лацкани) свит оздоблювали зіркоподібними мотивами (див. рис. 44, Додаток). На півдні Костопільського району Рівненської області свити шили з білого сукна (рис. 125). Для декорування білих свит застосовували нашивні стрічки та китиці. Такими же орнаментальними мотивами прикрашали білі свити в Луцькому районі (див. рис. 45, Додаток; рис. 126). На передніх полах вони мали трапецієподібної форми вишиту прикрасу (З, P2-2467, P2-1777, P2-Ц). Свити зі зборками і з відрізнюю спинкою та горизонтальним швом (пошиті у талію з фігурною спинкою) були поширені на півдні Волині [79, с. 125].

Рис. 122. Свита чоловіча (сермяга)
с. Доросини, Рожищенський р-н, Волинська обл.;
поч. XX ст.; ВКМ P2 2245

Рис. 123. Свита жіноча (сермяга)
м. Володимир-Волинськ, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 2467

Рис. 124. Свита
с. Плоске, Дубнівський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ НД 15344

Це пізніша форма верхнього одягу, відома в Україні. Причому передні пілки залишалися суцільні або відрізнi від талії.

Отже, аналізуючи основні типи свит, відомі на Волині в другій половині XIX – початку XX ст. їх можна поділити на свити

Рис. 125. Свита (вид ззаду)
с. Станок, Костопільський р-н, Рівненська обл.;
друга пол. XIX - поч. XX ст.; РКМ IV ЗМ 2452

з клінами — „вусами”, з прохідкою; морщенні, рясовані у талії.

Свити-бекеші мали оригінальний крій (рис. 127). Така назва (бекеша) поширювалась серед кожухів, комір котрих був із сірого смуха [3, с. 176]. Один зразок такої бекеші зберігається у фондовій збірці Тернопільського краєзнавчого музею й походить із Кременецького району села Сапанів

(13, ТКМ Т 2319). Вона пошита із сукна коричневого кольору. Бекеша прямоспинна, посередині має зустрічну поздовжню складку, а у верхній частині — застрочену складочку у вигляді трикутничка. Комір у бекеші був виложистий. Рукав викінчується вниз манжетом. Кишені в ній прорізні. Широкий хлястик з трьома вертикальними рядами гудзиків є ззаду. Комір, пояс та манжети обшиті тасьмою. Така бекеша була святковою, чоловіки одягали її лише на урочисті події. Звернемо увагу, що бекеші носили також і жінки, але їх багатше декорували. У Росії двобортні кафтани, виготовлені з фабричної тканини, теж називали бекешами [108, с. 90].

Традиційний покрій довгих волинських свит зберігся у пошитті верхнього плечового одягу на початку XX ст. (рис.128). Ззаду на талії є хлястик, лацкани оздоблювали нашиттям з іншої тканини. Двобортні свита, або їх імітація зберігали локальне походження. Свити стають пальтоподібними (рис. 129).

Досить поширеним верхнім плечовим одягом на Волині у другій половині XIX — початку XX ст. були сукмани. Термін „сукман” широко вживався у багатьох

Рис. 126. Свита жіноча: м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. XIX - поч. XX ст.; ВКМ Р2 2045

Рис. 127. Свита (бекеша) (вид ззаду)
с. Сапанів, Кременецький р-н, Тернопільська обл.;
друга пол. XIX - поч. XX ст.; ТКМ Г 2319

слов'янських народів для позначення різних видів одягу: розпашного, нерозпашного, чоловічого і жіночого [86, с. 42]. Побутує думка окремих учених — Тазихіної Л. В., Нідерле Л., Куфтїна Б. О. про те, що сукмани беруть свій початок саме від старослов'янської сукняної одежі, яка мала сорочковий крій [215, с. 72]. Сукман шили з полотнища сукна, кроїли без підрізу в талії, але звужували в талії і розширювали до подолу [13, с. 406]. Нижня частина сукманів розширювалася за допомогою клинів, які вшивали з обох боків від лінії талії по п'ять з кожного боку. Аплікацією з червоного та темно-синього сукна оздоблювали кишені, кінці коміра, чохла [34, с. 211]. Вовняні шнурки нашивали на грудях вертикально по три ряд від коміра до пояса [там само]. На Холмщині сіру або чорну свиту з червоними вилогами, відкладними рукавами і червоною вишивкою в талії на „стан“ називали сукманом [13, с. 406]. Сукмани, які носили в грубешівсько-

томашівському регіоні, різняться подовженим коміром-стійкою [34, с. 211].

На заході Волині, на Сокальщині, „сукмани“ відомі під назвою „волошка“ (назва походить від особливої породи овець, шерсть яких йшла на виготовлення сукна [174, с. 3]). Їх шили з білого або темного сукна приталеними, з фалдами ззаду, з довгими рукавами і стоячим коміром. По боках робилися фальшиві кишені, які оздоблювалися орнаментом, аплікацією із чорного оксамиту або темно-синього сукна. Аплікацією прикрашали також комір, груди і нарукавні шви. У декоруванні сукманів до інших видів верхнього одягу на Сокальщині чітко простежується властивий принцип контрастності тонів.

Загалом чоловічі свити на Волині поділяють — власне на свити й гуні [206, с. 106—107]. За кроєм чоловічі свити: прямоспинні з крилами-вусами, прямоспинні з прохідкою і фалдами, з підрізом у талії і призбирані (морщені). Свиту з клинами називали „гуня“ [5, с. 17]. Клинки вшивали на боках [161, с. 246—247]. Розрізняли два або й більше видів. Гуня була наче велике пальто, досить широка, в окремих регіонах їх шили з круглим капшоном-башликом на спині [206, с. 106—107]. Відомим осередком виготовлення гунь була Белзщина [91, с. 44]. На Сокальщині відомі гуні, пошиті з конопляного або льняного полотна [174, с. 1]. На сході Волині гуні були переважно жіночим верхнім одягом з домотканого сукна, подібний до свитки (с. Баранівка Малинівського району Житомирської області) [54, с. 61].

Коротким верхнім плечовим одягом були „кусани“. Їх крій подібний до свит „з прохідкою“ та відрізнявся по талії. Для їхнього пошиття використовували домоткане сукно [5, с. 17]. Такого ж крою короткополий одяг у Галичині має назву „спенсер“ [там само, с. 316]. Короткополі піджаки, як і свити, теж називають „кусаном“ [3, с. 176]. Їх шили подібно як кабати. Покрій складався зі вшитих рукавів, вузького стоячого коміра та відворотами біля нього, із вставних клинів — „вусів“. Оздоблювали кусан синім сукном по коміру, відворотах та клапанах на штучних кишенях. Спереду пілку

Рис. 128. Свита
Бродовський р-н, Львівська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 74521

прикрашали шнурами і вишивкою з кольорових ниток (три чотирикутники з обох боків) [39, с. 7]. Шви та поли декорували кольоровою вишивкою та аплікацією з червоного або синього сукна [5, с. 17]. Для оздоблення часто застосовували сукно зеленого кольору [69, лист. 20] (рис. 130).

До пізнішого походження належить кусан, в якого спинка кросна з прохідною. Він зберігається у фондах Рівненського краєзнавчого музею (рис. 131) і походить з с. Ставки Костопільського району Рівненської області (З, Т2-445). Підріз у талії і шов декорували зеленим оксамитом. Складки-ряси оздоблено кольоровою вишивкою — трикутниками. Жіночі свити „кусани“, „куцини“, що походять з південно-західної Волині, мають відрізний стан і дуже розширені поли, й багато оздоблені кольоровими шнурами. Аналогічного крою свита — куцина з Локачівського району Волинської області зберігається у фондовій збірці Волинського краєзнавчого музею (З, Д 1236). Вона належить до свит, відрізних в талії, пошита з коричневого домотканого сукна довжи-

Рис. 129. Пальто жіноче: м. Любомль, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д 1599 КВ 77160

Рис. 130. Свита жіноча
с. Тучин, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; РКМ IV Г-2970

Рис. 131. Свита (кусан) (вид ззаду)
с. Ставки, Костопільський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; РКМ IV Г-2445

ною 96 см, відрізна в талії дещо нижче від інших свит. У талії зібрана в складочки-ряси. Куцина пошита з коміром-стійкою шириною 5 см. Декорована на полі трапецієподібною вставкою. Комір, кишень, низ рукавів і шви на спині та довкола оздоблені зеленою тканиною і вишивкою червоно-зеленого кольору.

Свити з додатково вшитими полотнищами та рясністю зборок називали „капота”

[174, с. 1]. Цей тип одягу поширений у західних районах Волині і зберігся навіть у XX ст. як обрядовий [79, с. 83]. Такі свити відомі ще у XVI–XVIII ст. Їх шили з глибоким накладанням піл, відкладним коміром [166, с. 128]. Суконні капоти мали великий півкруглий виложистий комір. Вишивали поли, комір і ззаду в талії кольоровими нитками [3, с. 171]. На заході Волині (Сокальщині) капота відома як одяг з конопляного чи льняного полотна.

Окрім довгополого, поширений був і короткополий одяг, зокрема, куртка, куртак, кусань, куцань, курта. Куртка – це коротка свитка з клинами [206, с. 106–107]. Їх шили з домотканого сукна сірого або білого кольору. Курти (поблизу с. Колок (тепер Волинської області) різнилися від сермяги, сердеги довжиною. Вони були короткополі [3, с. 176] і без коміра. Цей тип робочого одягу носила переважно сільська біднота [79, с. 159]. До короткого верхнього плечового одягу волинян належать короткі свитки, які носили на Сокальщині. Шили їх з відрізною талією, ззаду призбирували фалдочками. Комір-стійка, манжети рукавів, лацкани кишень та шви оздоблювали темно-синім оксамитом (рис. 132). Для декорування застосовували вишивку з синім крученим шнурочком.

Оригінальним за кроєм є верхній плечовий одяг із капюшоном – кобеняк, який був поширений і на решті території, але під

назвою „кирея”. Шили його з каптуром і великим відкладним коміром. Для пошиття застосовували не дуже високої якості грубе сукно. Кобеняком називали каптур, часом сам одяг просто свитою і тоді виходить уже не „кобеняк” з каптуром, а свита з кобеняком [13, с. 408]. Цей довгий просторий верхній одяг з пришитою відлогою (капюшоном) на голову вдягали поверх кожуха [21, с. 58]. Такий одяг має ще назву „бурка” (опанча, епанча), виготовлена з домотканого сукна з капюшоном. Її носили чоловіки в районах Волині, які межують з Поділлям та Поліссям [3, с. 171]. А у східній Волині носили опанчі (епанчі) з капюшоном, які обшивали різнокольоровим вовняним шнуром на грудях і манжетах рукавів [там само, с. 173]. Зауважимо, що це вбрання дуже давнє, його носили в часи України-Руси, а згодом воно було поширене і серед козацтва [131, с. 93].

До одягу з капюшоном (чи з широким шалевим коміром) належить **кафтан**. Його шили темно-сірого кольору з малиноюю облямівкою та носили переважно в східних районах Волині. Це — пальто, пошите в талію з широким шалевим коміром, який різнився за кольором від тканини кафтана [200, с. 4]. Найчастіше комір робили із червоного оксамиту. Для пошиття кафтана використовували чорний корт або фабричне сукно.

Окрім сукняного, волиняни носили також одяг, виготовлений із фабричних тканин або полотна. Це — чемліти, полотнянки, катанки, які одягали в теплу пору року, а інколи — у холод накидали на кожухи. Чемліти шили з найтоншого білого сукна. Коміри, а також і рукави були з манжетами-закотами, які оздоблювали чорним оксамитом та вишиті різнокольоровою бавовняною ниткою чи шовком технікою „хрестик”. Спорадично носили чемліти і з сірого сукна, проте закоти на комірах і рукавах робились не з чорного оксамиту, а з синього матеріалу, так званої „крішанини” та прикрашали вишивкою різнокольоровим шовком. Наприкінці ХІХ — початку ХХ століття мода вже витіснила чемліти, які залишилися етнографічною рідкістю [206, с. 106–107].

Уже йшлося про те, що свити виготовляли з напіввовняного сукна. До таких з другої половини ХІХ — початку ХХ ст. належать дві свити, пошиті з напіввовняної тканини, що походять з Кременця та Луцька і зберігаються у фондів збірках МЕХП ІН НАНУ та Волинському краєзнавчому музеї (рис. 133; див. рис. 46, *Додаток*). Вони виготовлені з тканини, в якій лляна нитка йшла на основу, а червона або чорна — на поробок. Загальна довжина такої свити нижче колін. Комір відкладний. По лінії талії або

Рис. 132. Свита

с. Лучинці, Сокальський р-н, Львівська обл.; друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.; МЕХП УНАНУ ЕП 20117

вище тканину розрізали, до якої ззаду пришивали зібрану в складочки „спідницю“. На поділку виріб оздоблювали оксамитом.

Полотнянки широко побутували на півдні Волині. За кроєм вони були прямоспинні, однобортні; розкльошені одно – двобортні; з відрізною спинкою й густими зборами. Такий одяг оздоблювали дуже скромно або й зовсім не оздоблювали. Полотнянки накидали поверх кожуха чи свити, підперізуючи поясом або ременем [198, с. 125].

У другій половині XIX ст. волиняни носили „катанки“. Її назву дослідник П. В. Штейн виводить від слова „скатувати“, тобто робили свитою з фалдами. Їх шили і з полотна у квіточки. Полотно розстеляли і набивали за допомогою дощечки, в якій були заглибини у вигляді квіточок. У ці квіточки наливали чорну фарбу. Візерунок відбивався і виходив орнамент. Катанки обкладали на кишнях, пазусі і поділку червоними шнурками, які називалися „китайки“ (16, Ф. 15, с. 142–144).

Характеристика основних типів волинського плечового одягу другої половини XIX – початку XX ст. буде повнішою, якщо вдається до аналізу в контексті аналогічного одягу інших етнографічних груп українців (поліщуків, гуцулів, бойків, наддніпрянців).

Загалом такий одяг, як свити, відомий майже в усій Україні та за її межами у східних слов'ян. Білий колір свити довгий час зберігали у Київському [82, лист. 1–2] і Західному Поліссі та у Вінницькій області [187, с. 226]. Кафтанного покрою верхній плечовий одяг був поширений на Чернігівщині [135, с. 516] та на більшій території Білорусії, а також на Бойківщині [61, с. 145]. Гуцули носили свити-гуні, які запинали спереду металевими пряжками [65, с. 191]. Їх одягали поверх сердака [127, с. 159]. Сукмани з доморобного чорного і білого нефарбованого сукна побутували серед молдаван України [187, с. 260].

У верхньому плечовому одязі удмуртів, мордви, чувашів (народів Поволжя) відбу-

Рис. 133. Свита

м. Кременець, Тернопільська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 20179

вається той самий еволюційний процес, що і у верхньому східнослов'янському одязі. На зміну прямоспинному крою з прямими довгими рукавами прийшов крій в талію, а ще пізніше — з відрізною спинкою і зборками в талії [149, с. 135]. У Східній Болгарії в ХІХ — початку ХХ ст. був поширений верхній плечовий одяг — „сая“, який нагадував українську, а відповідно й волинську свиту [85, с. 57]. Болгарські сукмани виготовляли переважно з чорного, рідше з сірого товстого доморобного сукна [86, с. 41]. Серед болгар в Україні побутував верхній плечовий одяг — свита-„мантала“ і „гугла“ з капюшоном [187, с. 260].

Таким чином, на Волині та у сусідніх регіонах у другій половині ХІХ — початку ХХ ст. при виготовленні верхнього плечового одягу зі шкіри, сукна чи полотна відбувався перехід від прямоспинного покрою до розширеного та відрізного в талії із закладеними складочками. Оздобленню волинського одягу притаманна стриманість та відсутність надмірного декорування.

Складовою частиною волинського жіночого та чоловічого вбрання була безрукавка з хутра або тканини, відома також як кептар чи жилет. Хутрянні безрукавки є найдавнішим типом вбрання. Їх шили двох видів: однобортні та двобортні [19, с. 53]. Безрукавки побутували хутрянні та суконні. Для виготовлення використовували саморобне полотно, сукно, згодом — фабричні матеріали. Улюблені кольори безрукавок: вишневий, червоний, чорний, зелений, синій [3, с. 176]. Червону безрукавку (горсет) одягала на Волині наречена [31, с. 127]. У районах Волині, що межували з Поліссям, носили також чорні безрукавки [75, с. 500]. У другій половині ХІХ — початку ХХ ст. на Волині відомі камізельки, пошиті з фабричної тканини у кліточку [135, с. 516]. Безрукавки носили на заході Сокальщини (рис. 134). Пошитий із синього сатину, зразок такого горсета зберігається у фондовій збірці Музею народної архітектури та побуту у м. Львові (9, АП 16181). Спереду горсет має заокруглений глибокий виріз та защіпається на шість гудзиків.

Оздоблювали горсети фабричним мереживом та голубими й жовтими стрічками.

У Західній Волині червоний горсет молододі шили зі спущеними від талії невеликими зубчастими клапанами-язиками, які прикрашали вишивкою, кольоровою тасьмою [45, лист. 6].

З фабричної тканини виготовляли безрукавки темно-синього або чорного кольору (Томашівський повіт с. Стенятин). Спинка мала прямий крій, на плечах робили шов, передні поли защіпалися на чотири галтики. Пазуху, низ та біля шийї оздоблювали вишивкою рослинного орнаменту технікою „гладь“. Вишивали зеленими, синіми, вишневими, салатовими, голубими нитками (рис. 135). Зразок такої безрукавки зберігається у музеї Михайла Грушевського у Львові (4, 225).

Короткі чорні вельветові безрукавки Західної Волині оздоблювалися нашивками і лелітками [79, с. 123]. Особливу привабливість і мальовничість надавала корсеткам вишивка скляним і різнобарвним напистом — „стеклярусом“ (див. рис. 47, *Додаток*). Вона повністю розшивалася по всій площині виробу [126, с. 42]. Безрукавки-горсетки старанно декорували (див. рис. 48, *Додаток*). Безрукавки найчастіше декорували вишивкою, бісером на оксамитових і плюшевих полах, додаючи коралі „пацьорки“, „добре намисто“ [30, с. 58]. Часто квіткові і вазонкові композиції розміщували на полах і спинці безрукавок (рис. 136) [там само, с. 86]. Окрім декору, що утворювався з намистин, шпиро-

Рис. 134. Безрукавка
Сокальський р-н, Львівська обл.; поч. ХХ ст.;
МНАП АП 16181 О-6323

Рис. 135. Безрукавка
Холмщина; поч. XX ст.; Музей Грушевського

ко розповсюджена вишивка „гладь” (рис. 137). Нею декорували корсетки в різних місцевостях Волині [68, с. 69–70]. У Млинівському районі Рівненської області горсет вишивали також намистинами [126, с. 42]. Для порівняння зазначимо, що й на території Східного Полісся перевагу надавали чорним жилеткам [104, с. 70].

На Волині все ж переважали короткі безрукавки, з прямою спинкою й застібною на грудях [198, с. 123–124]. Їх називали керсетками, або горсетками [185, с. 79]. Керсетку носили переважно на півдні Волині. Лише поодинокі випадки її побутування на півночі краю, де надibuємо багато тканих і вишитих прикрас сорочок [204, с. 353].

Майстри, які виготовляли верхній рукавний одяг, шили й безрукавки. Таку безрукавку, пошиту з атласного матеріалу, оздоблювали вишивкою.

До різновиду жіночих безрукавок належить короткий нагрудник до талії, який шили з оксамиту або плюшу. Застібався він на лівому рамені гудзиками. Виготовляли нагрудник на підкладці (с. Федорівка, Гоцанського району Рівненської області, Рівненська, Волинська, Львівська та Тернопільська області) [185, с. 74]. Нагрудники з парчі або із шовкової тканини носили єврейки Волинської губернії у святкові дні (м. Славути) [82, с. 509]. Короткий безрукавний одяг шнуровиця і горсет поширювався лінією Луцьк – Рівне – Новоград-Волинський [5, XVII]. У другій половині XIX – початку XX ст. безрукавки – горсетки (шпанцери) побутували в надбужанському комплексі. Вони були аналогічні керсеткам-шнуровицям з фабричних тканин, що часом зустрічалися і на півночі Волині та Рівненщини [9, с. 184]. Безрукавки-шнуровиці заціпалися на гаптки або зав'язувалися, стрічками, нижче стану були розширені короткими складками [185, с. 74]. За кроєм вони були приталені та розширені донизу [198, с. 123]. Для запинання піл пришивали гудзики [5, с. 315].

У Рівненській області наречена замість керсетки одягала строкатий лейбик, який облягав талію [3, с. 180]. На межі Староконстантинівського та Заславського повітів

Рис. 136. Безрукавка
м. Берестечко, Горохівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.;
Приватна збірка В. Лотоцької

Рис. 137. Безрукавка
Волинь; 30-ті рр. XX ст. ВКМ Д 1528 КВ 73228

(Волинь) носили безрукавку-„спенсер“ без підрізу в талії [11, с. 138]. Безрукавний плечовий одяг під назвою „лейбик“ носили на Бойківщині [183, с. 146]. „Лайбик“, як назва суконних безрукавок зафіксована на Закарпатті та у Східній Словаччині — Пряшівщині [242, с. 76].

Крій, декор, способи ношення волинських безрукавок свідчать про збереження в них давніх слов'янських рис.

Головні убори

Найдавніші зображення чоловічих головних уборів в Україні походять із скіфських часів [3, с. 18]. На язичницькій пам'ятці давньоруського періоду — Збруцькому Бозі є шапка. Вона сферичної форми з околком на голові [там само, с. 20]. На думку науковців, вона — князівська [142, с. 63]. За княжої доби були шапки-клубуки (плетені) або сукняні ковпаки [3, с. 22]. Головний убір конічної або сферичної форми з дорогої тканини, облямований хутром, носив король Данило Галицький [там само, с. 24]. Князівська шапка була символом найвищої влади [107, с. 81]. У курганах Київщини знайдено залишки чоловічих повстяних і шкіряних шапок — „магерок“ та „йоломків“, що побутували в Україні ще наприкінці XIX ст. [3, с. 22].

Конічна, напівсферична і циліндрична форми, а також цупкий матеріал, з якого переважно виготовляли чоловічий головний убір, свідчать про те, що в основі його охоронних функцій був протиударний захист [87, с. 27]. Головні убори засвідчували також соціальний статус їх власників.

Походження різних форм шапок мало свою еволюцію та подальші видозміни. Витоки циліндричної форми від початкового ковпака, зав'язаного на одному кінці [196, с. 186]. Такою вона була у гусяра на фресках Софійського собору в Києві XII ст. [202, с. 46]. На фресках Софійського собору скорморохи мали високі конічні шапки. Давньоруські форми головних уборів побутували і в наступних століттях.

Шапки конічної форми — „шлики“, зберігалися до того часу, коли традиційне вбрання перестало бути масовим. Шликові смушеві шапки були основним головним убором козаків. Для означення козацького стану в них внесли деякі зміни: висока смушева шапка козаків закінчувалася пришитим сукняним верхом — шликом із сукна червоного, синього або зеленого кольору. Шлик завершувався золотою китицею. У XVII ст. кармазинові шапки із соболиним шликом були поширені і на сході Волині [57, с. 32]. Про побутування смушкових шапок на Волині у XVI — XVIII ст. довідуємось із документів про пограбування магнатських і монастирських маєтків [114, с. 100].

У другій половині XIX — початку XX ст. головні убори виготовляли майстри-шапкарі. У Дубнівському, Рівненському, Старокостянтинівському, Заславському, Острозькому, Новоград-Волинському та Житомирському повітах працювало 176 майстрів, 32 робітники та 83 учні цього ремесла [193, с. 9]. Це свідчить про успішний розвиток ремесла.

Чоловіки носили шапки влітку і взимку. Взимку — сукняні (мазниці, кучми) [221, с. 413] із овечої шкіри (овчини) (рис. 138), а влітку — із соломи і тонких тканин: брилі, капелюхи, картузи й кашкети.

Сукняні шапки називали: магерка, рогатівка, ярмолка, ярмулка, їх носили у весняно-осінній період або влітку [13, с. 386], а шили з того ж з сукна, що й свити,

Рис. 138. Волинянин у головному уборі
Волинь; друга пол. XIX - поч. XX ст.;
З ілюстрацій фонду бібліотеки МЕХП ІН НАНУ
11798

тобто з білого сукна [206, с. 108]. Назва „магерка“ походить від польського слова „magierka“ — так поляки називали мадярсько-угорську шапку [161, с. 252]. У Польщі її виготовляли з оксамиту або сукна та пришпилювали до них пір'я. У другій половині XVII ст. вона була чепурною, але згодом її стали носити прості люди [152, с. 203]. На Волині магерки побутовали і у другій половині XIX — початку XX ст. Їх виготовляли з білої або сірої повсті самі селяни, надаючи наголовку форму напівсферичного або зрізаного конуса. Робили це так: збиту вовну клали на полотно у формі довгих пасем, валяли їх, а потім виплітали з них шапку у формі зрізаного конуса. Очевидно, це й був той самий спосіб, що його практикували київські ченці ще в князівській Україні-Русі [13, с. 386]. На початку XX ст. шапки клобуки-магерки вже не плетуться, а шплють з грубої вовняної тканини, гарно оздоблюють. Вони мали напівсферичну, невисоку циліндричну або зрізаного конуса форму. Магерки були без полів або з високо загнутими крисами. Оздоблювали їх вовняним шнуром, найчастіше синім,

червоним та зеленим [180, с. 598—599]. Подібного покрою шапки, які називали — чемерки, носили на Рівненщині.

На Холмщині носили шапки — „гамерки“. Виготовляли їх з того ж самого матеріалу, що й сірі та коричневі свити. Шили їх із чотирикутним верхом. На швах обшивали синім шнуром, а „роги“ закінчували такого ж самого кольору „кутасами“ („кістками“). Обвідок святкової шапки „гамерки“ прикрашали чорною смушковою обшивкою [34, с. 213].

До різновиду сукняних волинських належать „рогатні“ шапки. Їх шили з чотирикутним верхом (сукняні з хутром або з тканим околишем). „Рогатка“, „рогулька“ — ці шапки відомі східнослов'янським народам, вони побутовали й на Волині [8, с. 598—599], насамперед північного заходу [106, с. 101].

На початку XX ст. взимку холмщаци ходили в суконних шапках, з козирками і навушниками, їх називали „малахаями“. Шили з такого ж темно-коричневого сукна, що й сукман. Верх шапки був чотирикутним, обшитим на швах синім шнуром. „Роги“ закінчували такого ж кольору „кутасиками“ („кістками“) [34, с. 204].

Взимку чоловіки носили шапки з чорного, сивого баранця, які часом мали сукняне або оксамитове денце [238, с. 56]. Переважно були циліндричної форми (висотою 13—14 см). Якщо у таких шапках був розріз збоку то вони називались „мазниця“ [63, с. 52—53]. Збоку мали сяючу кольорову стрічку. Суконну верхівку вишивали дещо нижче верхніх країв. Завдяки тому, що у верхній частині збоку був розріз, біля якого завжди красується кольорова стрічка, вона здається зверху значно ширшою, ніж знизу. Для верхньої частини шапки переважно використовували сукно синього або зеленого кольору [10, с. 17].

Смушкові носили в тих районах, де побутовали циліндричної форми суконні шапки [106, с. 101; 17, с. 414]. Їх називали „кучмами“, „папах а овеча“ та „кримка“ [106, с. 82]. Відомі були і шапки зі сферичним верхом, тоді вони були дещо зігнуті (заломлені) зверху [3, с. 176].

У північній частині Львівщини побутовали баранячі шапки із сукняним верхом

і розрізом ззаду, підбиті смушком („шапка на завісах“) [64, с. 53]. Холмщаки одягали смушеві „баранці“ — круглі, не надто високі, переважно чорного кольору. Якщо такі шапки були із суконним дном, то вони мали розріз збоку і зав'язувалися червоною стрічкою [34, с. 211]. Таку шапку вдягали до кожуха [142, с. 204]. Овчинні, як і суконні обшивали шнурками [135, с. 108].

Влітку носили різноманітні кашкети, фуражки з „козирками“, солом'яні брилі [1, с. 176; 142, с. 118]. На думку етимологів, слово „бриль“ могло виникнути у слов'янських мовах на базі латинського *imān otocella* — „парасолька“ [21, с. 54]. Таку назву зустрічаємо в українських пам'ятках XVI ст. Солом'яні капелюхи прикрашали червоною стрічкою (див. рис. 49, *Додаток*). У південно-західній Волині, зокрема на межі з Поділлям солом'яний бриль має назву „капелюх“ [106, с. 95]. На сході Волині носили солом'яні брилі, шили із простої стрічки, яку плели з житньої соломи. Дещо згодом солом'яні капелюхи шили із зубчастої стрічки. „Зубці“ плели з пшеничної соломи, а з — житньої лише просту стрічку [14, с. 110]. На Холмщині солом'яні брилі були плетені з трави „псярки“ [34, с. 213] та зі стебел недозрілого жита. Пастухи виплітали солом'яні смужки, а сільські умільці робили з них капелюхи. Плели кількома способами: рівною широкою стрічкою у зубчики, косичкою в луску тощо. Висота головки бриля — близько 7 см, а ширина крис — 8 см. Головку обводили чорною або темно-синьою широкою стрічкою-китайкою. Парубки прищиплювали „кокарду“ [34, с. 204]. На Сокальщині зовнішнє денце капелюха вишивали червоною, синьою та зеленою вовною восьмипелюсткову розетку. На крисах солом'яного парубоцького капелюха оберіг вишивали червоними хрестами [6, с. 161].

Чоловіки носили також каптурі, які майстерно обшивали шнурками [135, с. 108]. У побуті картузи поширилися серед чоловічого населення під впливом міської моди, в період відходу селян на заробітки [105, с. 82]. На Холмщині з початку XX ст. носити куповані кашкети, які шили із синьої матерії, та шапки з козирком — „мацеївки“ [34, с. 204].

Характер чоловічих та жіночих головних уборів засвідчував соціальний статус. Адже ще у середині XIX ст. кріпаки не мали права рівнятися на пана і тому за таку безневинну річ, як козирьок біля кашкета, їх жорстоко карали [7, с. 57].

Отже, у другій половині XIX — початку XX ст. чоловічі головні убори виготовляли з різного матеріалу. Вони мали розмаїту форму і крій та оригінальний декор.

Головний убір — один із найістотніших компонентів жіночого костюма. Його характер залежав не тільки від віку молодиці чи літньої жінки, але й їх соціально-матеріального стану.

Дівчата-підлітки й дівчата на виданні в теплу пору року переважно ходили без головних уборів, тому особлива увага була до зачіски. Дівчата прикрашали голову квітами, стрічками й вінками. Волосся гладенько зачісували й заплітали в коси. На скроні до волосся припинали гірлянди квітів [14, с. 386]. За традицією розпускали волосся, як символ скорботи, в похоронних обрядах. На півночі регіону під час похорону батька донька розпускала волосся по плечах, перев'язуючи його чорною стрічкою [103, с. 53]. На Волині дівчатам прикрашали голову лубком із квітами [233, с. 109].

Однією з найулюбленіших зачісок волинянок були заплетені коси. Волосся заплітали в одну велику або кілька маленьких кіс [86, с. 80]. Заплетене у дві коси волосся викладали віночком на тім'ї (Сокальщина). Деколи по всій довжині у коси вплітали кольорову стрічку та викладали їх віночками [14, с. 386]. Волосся прикрашали стрічками переважно у неділю або у святкові дні. На початку XX ст. в Дубнівському повіті у святковідні дівчата одягали на голову набір з фарбованого зеленого пір'я та різнокольорових стрічок [206, с. 10].

Подібно волосся прикрашали і в інших районах Волині. Наприклад, тісно заплітали дві коси у шість попліток, вплітаючи в кінець шнурочки з червоної вовни (кісники) довжиною в „аршин“. Коси укладали на тім'ї у вигляді вінка, а кісники зав'язували ззаду [184, с. 299]. Проте традиційно заплітали дівчатам коси у чотири поплітки. Подібна манера зачісок відома на Житомир-

щині, де дівчата заплітали волосся в чотири, шість, а навіть і вісім попліток [64, с. 47].

Під коси підв'язували десять і більше різнокольорових стрічок, ззаду приколуючи їх шпилькою до стрічки з вінком. Кінці стрічок, які називали биндами, спускали до галії [41, с. 173; 88, с. 173]. Квіти для вінка були влітку натуральні й штучні взимку (див. рис. 50, *Додаток*). Штучні квіти дівчата виготовляли самостійно. Від ХХ ст. їх робили з шматків різнокольорового сукна і білого поролону на щетинці, тонкому дротіку. Зверху воском приліплювали тоненькі блискітки із слюди [184, с. 299]. Такий спосіб виготовлення вінків відомий зокрема в південних районах Волині [88, с. 17]. У деяких селах Волині вінки укладали з паперових квітів, з вовняних китичок, фарбованого пір'я [16, с. 105]. Вінки робили з твердої основи (обручик довкола голови), до якої прикріпляли живі або штучні квіти. Посередині спереду більші, з боків менші, ззаду звисали різнокольорові стрічки (бинди). На заході Волині вінки мали форму шапочки з квітів (див. рис. 51, *Додаток*). Ззаду прикріпляли різнокольорові стрічки (бинди), подібно до вінків на Буковині. В основу такого головного убору дівчат входив обручик — вінчик [100, с. 112]. Весільні вінки також мали форму шапочки, їх зверху прикрашали зав'язаними бантом стрічками, ззаду — звисали різнокольорові стрічки.

На півдні Волині зберігся звичай одягати вінок зі свіжих квітів на найвродливішу дівчину — „Ляло“ на день Юрія (6 травня) [23, с. 158]. Окрім вінків із квітів тут побутували тверді вишиті дівочі вінки — чільця, оксамитові стрічки, вишиті бісером [16, с. 105; 184, с. 17].

Із зміною соціального статусу жінки головні убори теж стають іншими, як і зачіски. У другій половині ХІХ — початку ХХ ст. на Волині, відповідно до звичаю, після весілля підрізали волосся жінці до рівня вушного отвору, а зверху — одягали очіпок [179, с. 658]. Окремі очіпки збережено у фондівних збірках музеї України та Росії. Поверх очіпка зав'язували намітку чи хустку. Цей архаїчний звичай був поширений не лише на Волині, а й в усій Україні. Відомі повір'я, коли заміжня жінка виходила на вулицю

з не покритою хусткою головою, то вона могла наклепати на оточуючих град, неврожай хліба, падіж худоби тощо [217, с. 170].

У Київській Русі жінкам заборонялось „світити волоссям“, вона зобов'язана закривати його складним головним убором [201, с. 139]. „Опростоволосити“ жінку означало знеславити її. Через таку образу на Русі виникали судові суперечки. Деякі дослідники пов'язують звичай закривати волосся спеціальним головним убором з підкореним становищем жінки [150, с. 79].

Заміжні волинянки другої половини ХІХ — початку ХХ ст. носили очіпки з „кибалками“, намітки, хустки домашнього та фабричного виробництва [16, с. 105]. Обряд покладання очіпка був подібним на всій території України. Очіпки пізнішого походження порівняно з рушниковими і кічкоподібними головними уборами [178, с. 48]. На Волині вони мали вигляд маленької шапочки, яка ззаду збиралась на шнурочку. Їх носили з домотканого полотна та фабричної тонкої тканини. Оздоблювали очіпки мереживом та стрічками. Побутували очіпки з випущеним виступом-зубчиком на чолі, краї якого обшивали кольоровою тканиною [67, с. 123]. У деяких волинських селах носили очіпки з денцями з ажурної сітки. Техніку виготовлення ажурної тканини описує С. Сидорович. Її виконували на спеціальних рамових кросенцях технікою сітчастого плетіння. Плетене полотнище утворювали взаємним обплітанням — обвиванням закріплених поряд ниток. У ХІХ ст. використовували тонкі льняні нитки, а на початку ХХ плетінки виготовляли з купованих бавовняних ниток [91, с. 45].

Очіпки шили з конопляного і льняного полотна [88, с. 13]. Під очіпок одягали кибалку. Її виготовляли з конопляного шнурка або скрученого шматка полотна чи іншого матеріалу. Кибалку накладали на голову і закручували волосся. Зверху одягали очіпок [64, с. 49]. На сході Волині носили різнокольорові очіпки [184, с. 299]. Найрозповсюдженішими були очіпки, пошиті з тонкої бавовняної чи вовняної тканини фабричного виробництва [178, с. 48; 91, с. 45]. У деяких районах Волині в 30-х роках ХХ ст. молодиця носила очіпок тиждень після весілля, тобто

нетривалий час [122, с. 112]. Аналогічними до очіпків були каптурки. Їх виготовляли з кольорового ситцю або шовку з декоративним зубчастим виступом [64, с. 50].

Поверх очіпка накручували намітку з білої лляної або конопляної тканини (рис. 139). Це — рушнікоподібний архаїчний головний убір волинянок. Намітка та „убруси“ („обруси“) (рис. 140). Про існування обрусів на Волині у XVI — XVIII ст. довідуємось із документів про грабунки селян та монастирських маєтків [113, с. 100]. Намітку носили не лише в Україні, вона відома усім східнослов'янським народам [3, с. 323] (рис. 141; див. рис. 52, Додаток). Подібні форми головних уборів зустрічаємо у волинській іконографії XV — XVI ст. [13, с. 53].

Перемітки в основному виготовляли так само, як і полотно, але їх робили тоншими. На завершення виготовлення довгий рушнікоподібний головний убір прасували. Надзвичайно білу намітку прасували каменем [144, с. 299]. Довжина волинської намітки була понад три метри, ширина — півтора [7, с. 129]. Червоні барви візерунків на кінцях наміток поєднували з червоним кольором поясів, запасок, літників [149, с. 101]. Такі намітки з лляного полотна зберігаються у фондах Музею народної архітектури і побуту АН України [145] (рис. 142). Довжина їх була до 3,5 м і більше (рис. 143). На кінцях вони мали вузькі смужки червоного тканого

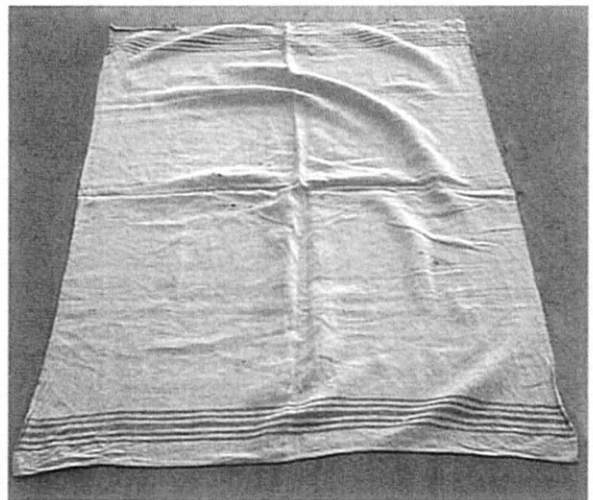
орнаменту: посередині — ширші, з боків — тонші або навпаки, тонка — посередині, а з боків ширші (рис. 143). Часом це були просто чіткі грубі червоні смуги.

У другій половині XIX — початку XX ст. намітки шили із серпанку, виготовленого з „луцика“ і „тростяка“. Таку тканину ткали з тонких ниток і вона була прозора, наче марля [2, с. 55] (див. рис. 53, Додаток). Особливо багато сировини, необхідної для виготовлення серпанку, заготовляли на Поліссі і прилеглих районах Волині [146, с. 95].

Ззаду кінці намітки зав'язували вузлом, а довгі — звисали на всю довжину свити [7, с. 123]. Носили перемітки на голові таким чином, щоб вишиті кінці намітки висіли на плечах, деколи їх підбирали і скріплювали на потилиці [2, с. 109, 28, 56], що видно на замальовках відомої української художниці

Рис. 139. Головні убори волинянок
Друга пол. XIX - поч. XX ст.; Мал. О. Кульчицької

140. Хустка
с. Дідовичі, Новоград-Волинський, Житомирська обл.; 30-ті рр. XX ст.; МНАП АН НД 5036

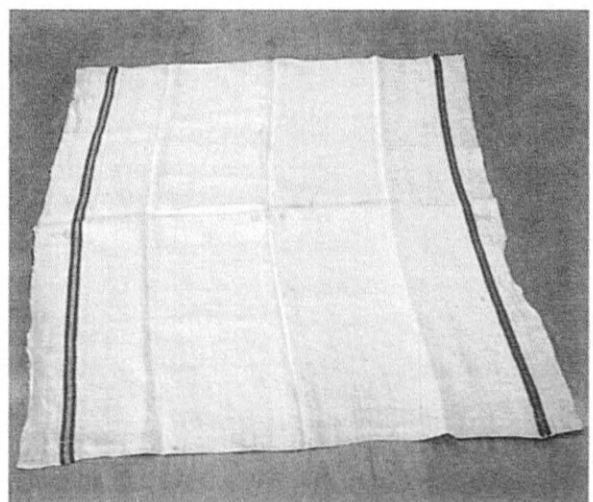

Рис. 141. Хустка
с. Підгорне, Гоцанський р-н, Рівненська обл.; 30-ті рр. XX ст.; МНАП АН О-3433

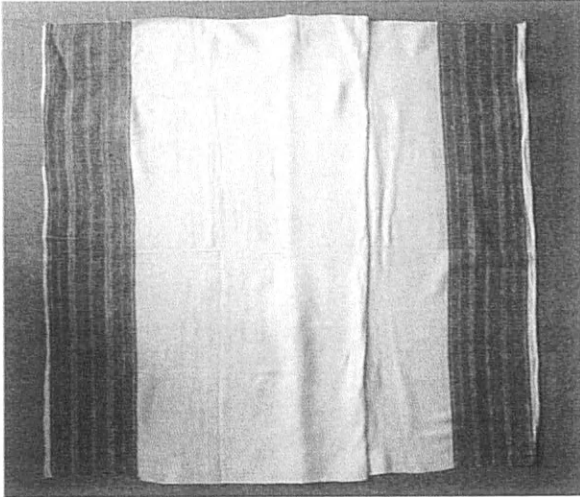

Рис. 142. Хустка
с. Одоради, Луцький р-н, Волинська обл.;
30-ті рр. XX ст.; ВКМ Д 941

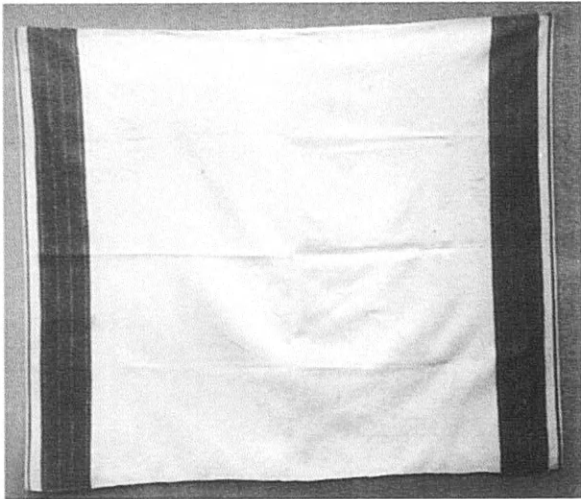

Рис. 143. Хустка
Волинь; 20-ті рр. XX ст.; ВКМ Д 1169 КВ 62046

Рис. 144. Хустка
с. Скулин, Ковельський р-н, Волинська обл.;
30-ті рр. XX ст. ВКМ Д-63570

Олени Кульчицької (рис. 144). На півночі Волині намітка обрамляла обличчя зі всіх боків і проходила під підборіддям, як у чувашок чи татарок Поволжя [137, с. 174]. На заході Волинської області намітку пов'язували на зразок низького циліндра, інколи високого зрізаного конуса. Кінці намітки скріплювали на потилиці й опускали їх на плечі. Вони доходили майже до землі або спереду вище колін [6, с. 50]. На сході Волині один кінець намітки одягали щільно, а другий — спускали назад. Потім опущений край складали у двоє, а його кінець знову затикали на голові. Отже, ззаду кінці висіли у дві половини довжиною на аршин [144, с. 299].

Проте ще до середини XX ст. „очіпчик“ і намітка були важливим атрибутом весільного ритуалу і святковим головним убором літніх жінок [149, с. 101]. У Любомльському районі Волинської області відомі намітки-повойники [142, с. 19].

Намітки-обруси на Волині XIX—XX ст. — це великі прямокутної форми шматки домотканого тонкого лляного полотна, які вишивали на частині, що прилягає до чола і на кінцях вузькими смугами геометричного орнаменту [16, с. 45]. Обрус значно коротший, але й набагато ширший за намітку. Переважно його не зав'язували, а просто клали на голову, спускаючи кінці на плечі [135, с. 345]. Інколи їх пов'язували навколо голови, закриваючи все волосся й утворюючи вінкоподібну форму [16, с. 46].

З часом змінюється функціональне призначення архаїчних головних уборів, їх замінюють простішою в одяганні й носінні хусткою (рис. 145—146). Перехідною формою головного убору від наміток до фабричних хусток були доморобні прямокутні хустки з тонкої пряжі на лляній або бавовняній основі — їх оздоблювали вишивкою [133, с. 34]. Смуги розміщували на протилежних сторонах хустин (рис. 147—148), вздовж боків (рис. 149) та по усій площині хустини (рис. 150). Полотняні хустки вишивали кольоровими, здебільшого червоними нитками геометричним і рослинним орнаментом, або ж це були ткані паски.

Рослинні мотиви орнаменту склалися з квіток („вінок“) або гілочок („на корінь“). Часто краї хусток декорували облямівкою,

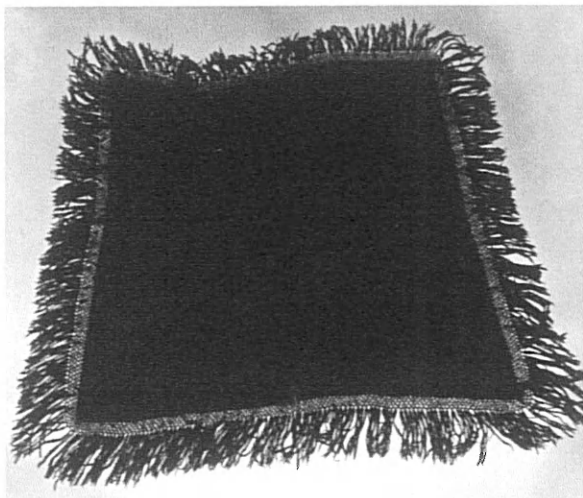

Рис. 145. Хустка
с. Чижки, Львівської обл., 30-ті рр.;
Приватна збірка Л. Левицької

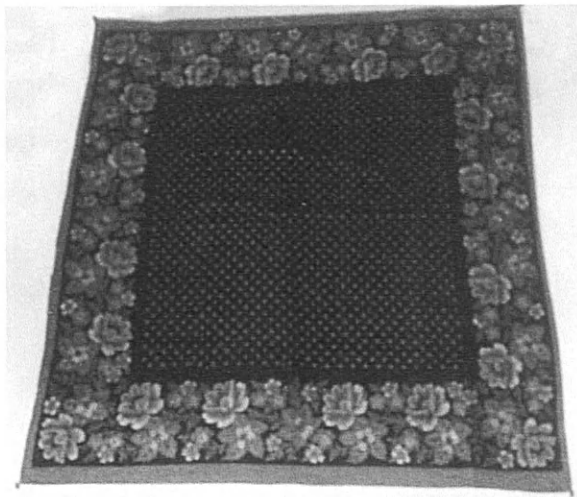

Рис. 146. Хустка
с. Кривчин та с. Чижки Львівської обл.; 30-ті р. XX ст.;
Приватна збірка Л. Левицької

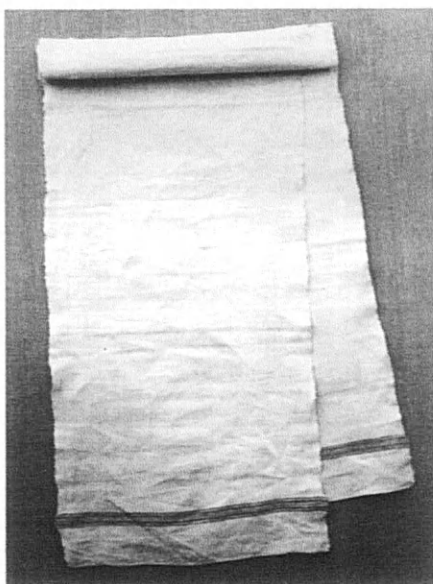

Рис. 147. Намітка (плат)
с. Кримше, Старовижівський р-н, Волинська обл.; поч.
XX ст.; ВКМ Д 1073 КВ 55741

Рис. 148. Намітка
Ківерцівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.;
ВКМ Д 289

Рис. 149. Намітка
м. Цумань, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д 1015

Рис. 150. Намітка
Ківерцівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.;
ВКМ Д 296

а середину — заповнювали розкидними мотивами [6, с. 52]. На західній Волині носили хустки в червоні смужки з тороками (кеця-хали). Їх одягали „на кибалку“, яку виготовляли з джгута льняної куделі, луб'яного обідка та ін. [143].

Відомі також прямокутні домоткані у вузькі кольорові смуги хустки, які за формою нагадували запаски і різнилися від них тільки тим, що на обох кінцях мали ширші візерунчасті смуги. Згодом з'являються хустки із фабричних тканин [7, с. 131]. Носили їх по-різному. Іноді відразу пов'язували дві хустки, одна з яких проходила під підборіддям і зав'язувалась на маківці [150, с. 110]. У містечку Корець червону хустину пов'язують під намітку, а її довгі кінці спадали з голови на плечі [144, с. 299].

Архаїчний і національний характер української хустки, як вважає більшість дослідників, полягає саме в білому кольорі [135, с. 296]. На початку XX ст. з'являються фабричні хустки білого кольору (див. рис. 54, Додаток). Влітку носили бавовняні хустки, оздоблені квітковим берегом та заповненою серединою (рис. 151). Зимові фабричні чорного кольорів хустки були з френзлями (рис. 152).

Головні убори волинянок другої половини XIX — початку XX ст. зберегли багато традиційного у виготовленні, декоруванні та манері одягання. Аналоги їм знаходимо у вбранні населення Полісся, Поділля, Опілля та у сусідніх народів — білорусів,

поляків, росіян. Багато конструктивних та декоративних елементів, характерних для традиційних головних уборів, використовується у сучасному моделюванні.

Взуття

Взуття доповнювало та завершувало ансамбль вбрання. За функціональним призначенням його поділяли на щоденне, святкове і обрядове. Воно залежало від пристосованості волинян до потреб праці селян, ремісників та інших верств населення, а також від кліматичних умов. Взуття відоме дуже давно, бо завжди виконувало захисну функцію [136, с. 12]. Для його виготовлення використовували різноманітні матеріали: шкіру, дерево, лико, тканину. У другій половині XIX — початку XX ст. саме з цих матеріалів виготовляли личаки, постолі, дерев'яники, черевики, чоботи.

Плетені з лози, рогози чи в'язу личаки — найдавніше архаїчне взуття в Україні загалом і на Волині зокрема. Виготовлення такого взуття було давнім ремеслом волинян і це теж зумовлено природними умовами.

Плели личака на вузьких і тонких дерев'яних дощечках. Їх втикають у зовнішні петлі лаптя, через які пропускають шнурок [161, с. 205]. Носили личаки таким чином: поверх ноги пов'язували кольорові онучі, взували личаки, прив'язуючи їх конопляними або льняними шнурками „воло-

Рис. 151. Намітка
Корецький р-н, Рівненська обл.; 30-ті рр. XX ст.;
МНАП АН О 2376

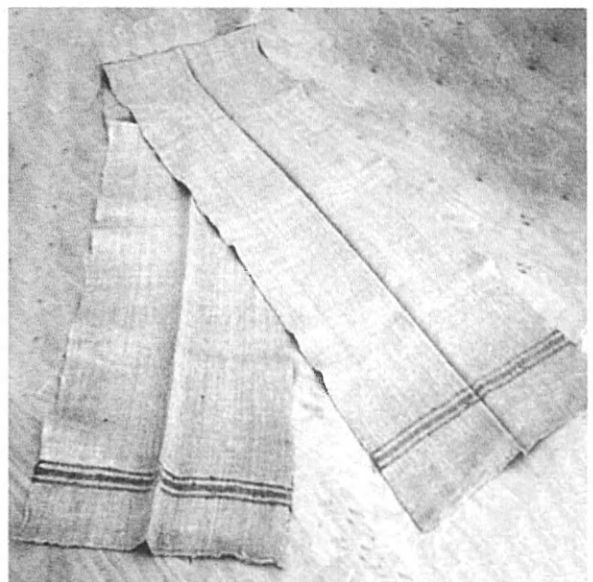

Рис. 152. Намітка
Гоцанський р-н, Рівненська обл.; поч. XX ст.; МНАП
АН НД 5190

нами" чи „заволоками“. Олена Кульчицька зображає волинянок у личаках.

Про шкіряне взуття в Україні свідчать археологічні знахідки [19, с. 8]. Дитячі черевички виявлені під час розкопок над Одрою (знахідка на Волині) [89, с. 6], постолі — в курганних похованнях з I тис. н. е. [19, с. 6]. У давньоруський період шкіряне взуття набуло масового характеру [138, с. 236], засвідчуючи соціальний статус людини. Воно вирізнялося кращою обробкою шкіри, розмаїтим оздобленням.

У XI—XVII ст. його по своїй території України виготовляли шевські цехи. Чоботи і черевички носили упродовж наступних століть [166, с. 123].

У другій половині XIX початку XX ст. на Волині шкіряне взуття за способом виготовлення поділялося на: стягнуте і зшите. До першого належать постолі, а до другого — чоботи і черевички. На давнє походження постолів вказує поширення у всіх слов'янських мовах самої лексеми „постоли“. У XIX ст. постолі були поширені на всій території України. Для їх виготовлення переважно використовували телячу шкіру [19, с. 38] та шили з двох або чотирьох шматків шкіри із закрученими спереду до верху кінцями стоп [236, с. 7]. Взутий на ногу постол прикріплювали до литок зав'язуванням льняними „заволоками“ [34, с. 211]. Постолі були поширені на всій території Волині, а особливо на півночі. Їх називали „ходяки“ [101, с. 129]. Про їхнє поширення на Східній Волині (Житомирська область) довідуємося із записів у документах Центрального державного архіву.

Шкіряні чоботи й черевички були ознакою заможності. Чоботи мають давніше походження. Їх носили переважно в містах і приміських селах [138, с. 177]. Виготовленням чобіт і черевичків займались шевці, осередками яких були міста Берестечко, Торчин, Іваничі, Луцьк та село Скит Житомирської області [16, с. 105]. 1896 року у Житомирі, Новоград-Волинську, Острозькому та Заславському повітах працювало 3581 майстер і 1444 робітники [193, с. 14]. Готове взуття розповсюджували перекупники, при цьому шевці втрачали 13—22% їх вартості на ринку [19, с. 22].

Для пошиття чобіт використовували юхту, кінську („шкапові чоботи“) і виросткову шкіру (з дворічних телят), для черевичків — опойок (телячу шкіру) [19, с. 41]. На заході Волині чоботи шили з викроєних зволожених частин шкіри, які витягали на „правилі“. Такі чоботи називали „виворітними“. Їх виготовляли таким чином: халяви зшивали, підошви пришивали одинарні, вставляли задник (під п'яту) та шматок шкіри по підошві. Чобіт вивертали у вогкому стані. Розправляли шви, надавали форми халяві. Їх називали „вугнівці“ (очевидно від осередку) [там само, с. 44].

У виворітних чоботях спочатку верх шили за давнім звичаєм. Наприклад, в „вугнівцях-валкованцях“ підошву прикріплювали зверху, але головки з передньою частиною халяви, як у минулому, витягували на „правилах“, халяви зшивали на боках. У 30-х роках XX ст. цей крій чобіт повністю зник [19, с. 44—45]. Взуття розповсюджували угнівські шевці, які привозили його на ярмарок, а там гуртом продавали [там само, с. 44].

У 30-х рр. XX ст. чоботи шили, які мали назву „англійки“ чи „гольфи“. Їх вважали найкращим святковим взуттям для міських, а згодом і сільських мешканців, переважно молоді. Це були чоловічі та жіночі хромові чоботи, які в крої мали кілька характерних ознак. По-перше, окремо викроєний задник був значно вищим, ніж в інших кроях. По-друге, вирізнялася формою халява — була ширшою внизу, ніж у верхній частині, і трохи виступала над задником. Для утримання форми халява ззаду при шві з внутрішнього боку мала приклеєну смужку твердої шкіри — „штивняк“, „штибняк“. Каблук був широким, низьким (і в жіночих чоботах), носки — гострі. Іноді верх халяви або внизу по ранту облямовували вузькою смужкою білої шкіри [19, с. 46].

На Холмщині носили чоботи „тишов'яки“. Назва походить від села Тишівці Томашівського повіту, де було налагоджено виправляння шкіри й пошиття таких чобіт. Їх шили з м'якої шкіри, досить об'ємні, мали високі халяви, устілку зі соломи та солом'яні скрутені. Це робило їх зручними і теплими в морозну зимову пору. Чоботи

мали великий попит не тільки на Холмщині, а й в інших районах Польщі [90, с. 10].

Архаїчні риси взуття волинянок — загострені, іноді ледь загнуті догори носки, халява нижча порівняно з чоловічими. У крої чобіт не було суттєвої різниці для міського і сільського населення. Кожний новий крій поширювався спочатку в місті, а потім проникав у село. Взуття міщан нерідко різнилося лише гатунком сировини. Згодом міщани купували чоботи з хромовою халявою чи голівкою та начищали їх. Власне це і зафіксовано в прислів'ї „Видно пана по халявах“ [19, с. 47].

Жіночі чоботи шили переважно з шкіри кращого гатунку жовті або червоні на високих підборах [233, с. 56—57]. На Рівненщині підбори жіночих чобіт оздоблювали монограмами, які набивали жовтими цвяшками. Звичай носити кольорові чоботи перейшов до українців зі східних країн [13, с. 383]. Кольорове жіноче взуття вважалося святковим. На Рівненщині жінки носили чоботи, верх яких був жовтого або оранжевого кольору. В інших районах України (Київщина, Полтавщина, Херсонщина) такі чоботи називали „чорнобривцями“.

Чоловіки носили взуття з чорної шкіри. Форма каблука запозичена із західних країн (Німеччина, Польща) [152, с. 1].

У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігаються чоботи другої половини XIX — початку XX ст., які знайдені під час археологічних робіт у Луцьку в середині XX ст. Вони пошиті з коричневої шкіри. Крій складався з таких елементів: носки, п'ятка та халява. Підшва збережена лише частково, тому важко визначити розмір каблука (рис. 153; рис. 154). У Музеї архітектури і побуту НАН України у Києві є чоботи з чорної шкіри. Вони пошиті з носовою частиною, п'яткою, халяви вгорі прострочені. Знизу підшва переходить у невисокий каблук (рис. 155).

Черевики також мають давнє походження. Вперше термін „черевики“ у X ст. зафіксував Костянтин Порфірородний. У літературних пам'ятках княжої доби України — Русі теж часто згадуються черевики. 993 року у „Повісті временних літ“ записано „преторжне черевик руками“, а 1074

року в Лаврентійському літописі читаємо: „Очевидно, черевики колись були таким же взуттям, як і постолі, тільки виготовляли їх з м'якої шкіри, яку вирізували з черева тварин“ [13, с. 391]. Уже в XI ст. термін „черевики“ позначає низьке взуття, що доходило до кісточок, або підшву, прив'язану до ноги. Їх виготовляли з м'якої шкіри, міцних тканин чи навіть дорогоцінної парчі.

Шкіряний промисел, зокрема виготовлення взуття зі шкіри постійно змінювався, а отже і покрій черевиків. Їх виготовляли ті самі майстри, що й чоботи. У фондах Музею архітектури і побуту НАН України у Києві зберігаються черевички чорного кольору на високому каблучку. Спереду вони зав'язуються на шнурівку (рис. 156). На Волині були постолі, личаки, чоботи (з чорної шкіри з халявами), черевики.

Наприкінці XIX — початку XX ст. серед іншого взуття волинян дерев'яники „трапи“ (рис. 157). Вони були або повністю дерев'яними, або мали тільки дерев'яний низ, а верх — голівку (носок) — шкіряний. Дерев'яне взуття має специфічні етнорегіональні риси, як елемент балто-слов'янської і скандинаво-германської традиційних культур [84, с. 10].

Отже, взуття волинян мало локальні особливості стосовно матеріалу його виготовлення, крою, декору та способів ношення, які врешті у багатьох компонентах були властиві й іншим етнографічним групам, зокрема й сусідніх народів.

Виготовлення взуття змінювалося та набирало традиційних ознак в другій половині XIX — початку XX ст. Основні його риси — зручність ношення, оздоблення, що відповідало комплексу вбрання. Все це досліджується не тільки науковцями, а й практиками — художниками-модельєрами, які удосконалюють та модернізують традиції виготовлення давнього взуття й пристосовують його для сценічного вбрання, виставкових костюмів танцювальних ансамблів.

Пояси, крайки, прикраси

Пояс — важливий компонент вбрання, має практичне, ритуальне й побутове

Рис. 153. Чоботи
с. Старе Село, Волинська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.;
науково-допоміжний фонд ВКМ

Рис. 154. Чоботи
м. Луцьк, Волинська обл., 30-ті рр.;
ВКМ (експозиція „Старе місто“)

Рис. 155. Чоботи
м. Луцьк, Волинська обл., 30-ті рр.;
ВКМ (експозиція „Старе місто“)

Рис. 156. Чоботи
м. Луцьк, Волинська обл., 30-ті рр.;
ВКМ (експозиція „Старе місто“)

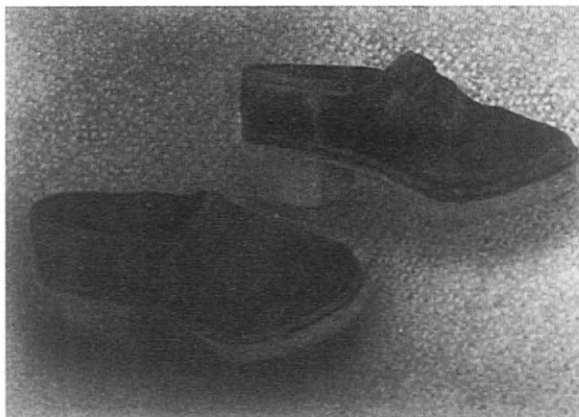

Рис. 157. Взуття (трапи)
Корецький р-н, Рівненська
обл.; 30-ті рр.
МНАП АН НД-11380

значення. Основна функція пояса, окрім практичної, залучити людину в просторове середовище і засвідчити її соціальний статус — позначити місце людини в соціумі. Зав'язаний пояс супроводжує людину все життя. Показово, що відсутність пояса є ознакою належності до хтонічного світу: наприклад, русалки традиційно описуються як голі або одягнені в білі сорочки, але обов'язково підкреслюється відсутність пояса [173, с. 12–13].

Пояс носили з раннього віку. Діти 3–7 років і ті мали пояси [221, с. 416–417]. Пояси були чоловічі та жіночі, розрізняли щоденні та святкові — обрядові. На Волині чоловічі пояси переважно плели, досить широкі, здебільшого монохромні (рис. 158). А жіночі — ткани, вузькі і поліхромні (мали назви крайки, попружки тощо) [66, с. 221] (див. рис. 55, Додаток).

Окрім тканих та вовняних, носили шкіряні пояси. Вони були поширені по всій Україні [236, с. 7]. Волиняни називали їх „попруга“, таку ж назву пояс мав і на Поліссі. У XIX ст. у Новоград–Волинському повіті підперізувалися ременем з твердої смуги шкіри — попружкою [184, с. 298]. На Поліссі пов'язувались широкими пасками з мідною пружкою, на яких підвішували два футля-

ри — один для ножа, а інший призначався для носіння „огнива“ (кресала й губки), щоб у лісових умовах можна було викресати вогню для багаття чи люльки [93, с. 62].

Як уже відзначалося, сорочку підперізували широким ремінним поясом у всій Україні, але у кожному регіоні він міг мати іншу назву. Приміром, на Гуцульщині — „черес“ [65, с. 190–191]. Запорожці також носили шкіряні пояси, але короткі. Можливо широкі пояси — східного походження та були запозичені від турків, як наслідок захоплення речей під час наїздів або дарування поясів та інших частин вбрання вищими турецькими особами запорозьким козакам [132, с. 95]. Носили довгі ткани червоні пояси.

У другій половині XIX — початку XX ст. найпоширенішою назвою вовняних нешироких поясів на Волині була — крайка, як і на більшій частині України [212, с. 294]. Вовняні пояси виготовляли для звичайного підперізування та для вшивання в спідниці, на яких вони трималися [92, с. 152].

Під час виготовлення вовняного пояса використовували льняну, конопляну та вовняну нитки (рис. 159). Вовняну нитку фарбували на різні кольори і виготовляли поліхромні пояси [238, с. 54]. На Волині пояси виготовляли двома способами — плели і ткали (16, Ф.14Е5/38). Плетення розрізняли просте та сітчасте. Здебільшого пояси виплітали із вовняних ниток, змішаних з конопляними, які становили основу, а з вовняних — поробок [221, с. 416–417]. Для плетіння пояса нитку основи накладали на палицю, яка кріпилась до сволюка, або на іншу палицю. Один кінець основи прикріплювали до стелі, а другий — до ніг і плели пальцями. За день виплітали 7–8 прядок пояса, тобто 2 аршини. На кінцях пояса робили більші й менші кутаси з тороками. Їх скручували і зав'язували у вузлики (16, Ф.14Е5/38).

Ткацтво на „сволюку“ спосіб досить архаїчний, але дає змогу виготовляти широкі пояси. Нині такий спосіб поширений в Прибалтиці [198, с. 160].

Західна Волинь — це місцевість, де в другій половині XIX — початку XX ст. пояси виготовляли технікою сітчастого плетіння [92, с. 36]. Відомі вони і у селах на півдні Луцького району, де їх плетуть як сіт-

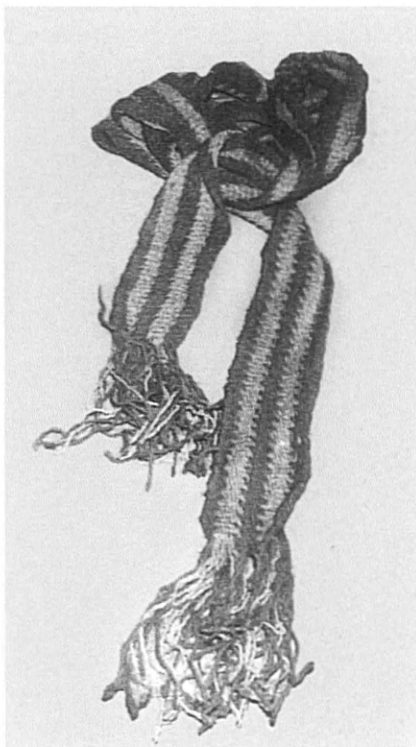

Рис. 158. Пояс

м. Корець, Рівненська обл.;

попруга пол. XIX — поч. XX ст.; РЕМ 2110-86

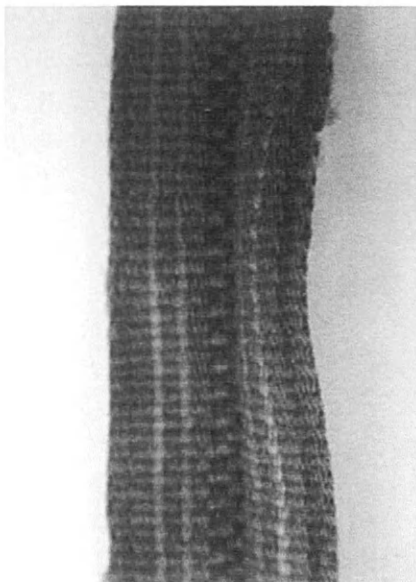

Рис. 159. Пояс

с. Хворостків, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ НД 11438

ки з простої білої овечої вовни і фарбують у червоний колір (червоні пояси вважаються кращими). Із чорної вовни пояси переважно носили старші люди [221, с. 416–417]. Пояси сітчастого плетіння є найдавнішими за технікою виготовлення. Це найбільші за розмірами пояси — їх довжина понад 3 метри, а ширина досягає 0,5 м. Розмір ажурних ромбовидних очок таких поясів 2–7 мм. Одягаючи, їх скручували у вузьку стрічку. Такі пояси бували червоні, зелені, темно-сині або різнобарвні смугасті. Кінці пояса прикрашали великими китицями із вовняної пряжі або жмутами різнокольорових кулястих китиць [92, с. 74].

Найтипівішим орнаментуванням поясів, виготовлених технікою плетіння, є композиції, які заповнюються різними щодо ширини повздовжніми візерунчастими кольоровими смугами. Такий тип декору властивий для поясів переважно щоденного вжитку [92, с. 22]. Плетені пояси були розповсюджені і на Київському Поліссі. Тут їх виготовляли однотонними — червоними, синіми чи зеленими, а бідніші селяни носили нефарбовані білі пояси [82, лист. 18].

Паралельно з різними тканими поясами побутували пояси-крайки (рис. 160–161, див. рис. 56, *Додаток*). Зазвичай крайка вужча за пояс, і носили її жінки. Для ткання крайок застосовували невеликі верстатки, які мали свою будову (начиннячко і сердечко) (16, Ф.14 Е5.38). Волиняни ткали крайки на

окремих сердечках, де основа йшла впоперек, а підкання — уздовж (16, Ф.14 Е5/38). Для виготовлення крайки переважно брали нитки червоного, білого, фіолетового, жовтого, зеленого кольорів. Ткали в поздовжню смужку, інколи у клітини — „клітку“. Ткання поясів „на бедерці“ є тією основою, з якої згодом розвивається візерунчасте ткацтво [173, с. 16].

Яскравий, насичений червоний або зелений пояс-крайка виділявся акцентом на тлі всього одягу, узгоджуючись з іншими його компонентами: хусткою, рукавицями,

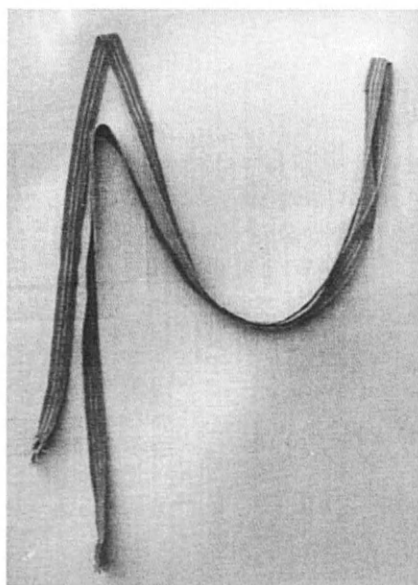

Рис. 160. Пояс

с. Головно, Любомльський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д 1386 КВ 69357

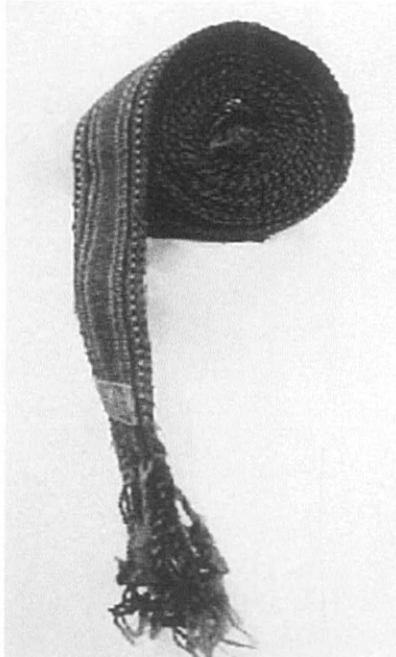

Рис. 161. Пояс

с. Суемці, Барановський р-н, Житомирська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ О-3712

спідницею тощо [207, с. 327]. Пояси-крайки, які зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї із села Нудижно Іваничівського району (рис. 162), Мар'янівка Горохівського району (рис. 163) м. Любомля Любомльського району (рис. 164), м. Луцька (рис. 165) та інших районів (рис. 166), вражають насиченістю фарбованих ниток.

Ткані пояси із конопляних або льняних ниток переткані-„розписані“ поперечними смугами-„полосками“ з червоних і синіх ниток носили на сході Волині. Паралельно у жінок побутував і червоний пояс. Для його виготовлення купували червону вовняну тканину. Уздовж країв пояса і на його кінцях нашивали різні квіти поліхромними бавовняними нитками. Такі пояси носили жінки і дівчата лише із заможних родин [206, с. 106]. Під час весілля червоні пояси пов'язували через плече свахи і дружки [184, с. 298].

Широкі пояси-крайки були відомі майже в усіх регіонах України, а також у сусідніх народів — росіян, білорусів, молдован, румунів, словаків, у південних слов'ян тощо [221, с. 416—417]. Широкі одноколірні, переважно червоні, вовняні пояси носили і росіяни Орловської та Курської губерній [178, с. 55]. У приазовських болгар штани підпоясували червоним вовняним домотканим поясом, який стягували з допомогою очкура („виркузунь“) [187, с. 236].

У збірці Музею народної архітектури і побуту АН України зберігаються зразки поясів другої половини ХІХ — початку ХХ ст. із с. Суємці Баранівського району Житомирської області (О-3716, О-5244, О-3712, рис. 167, рис. 168, рис. 169), а також пояс із с. Хворостків Волинської області Любомльського району (НД-11438). Поясам із Житомирщини властиве чергування поздовжніх смуг-полос червоного і зеленого кольорів й делікатне вкраплення до них вузьких синіх і білих. Усі ці пояси закінчуються китцями. Довжина поясів — від 2 до 3 метрів, а ширина — від 4 до 6,5 см.

Крайки ткали довжиною 2 м, а шириною 4,5 см. Зразки з південно-західної Волині характеризуються червоним тлом, на якому виступає червоно-біле шахматове розташування ниток. „Шахівочки“ були поширені й на Гуцульщині [78, с. 68]. Мешканці Луцька полюбили яскраві барви червоно-зелених тонів, але є тут й крайки золотисто-жовтих тонів. Їх можемо порівняти із чоловічими крайками — „попругами“ східної Галичини та Полісся.

Пояси-крайки північно-західних регіонів Волині, хоча й вражають доміантою яскравого червоного кольору, але й милують скромним додаванням жовтих, зелених чи чорних барв на поздовжніх смугах, що проходять уздовж усього паса. Внизу пояси

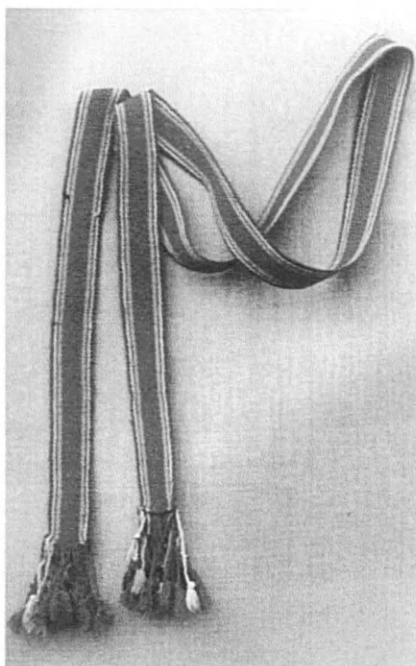

Рис. 162. Пояс Волинь; поч. ХХ ст.; ВКМ Д 852 КВ 25658

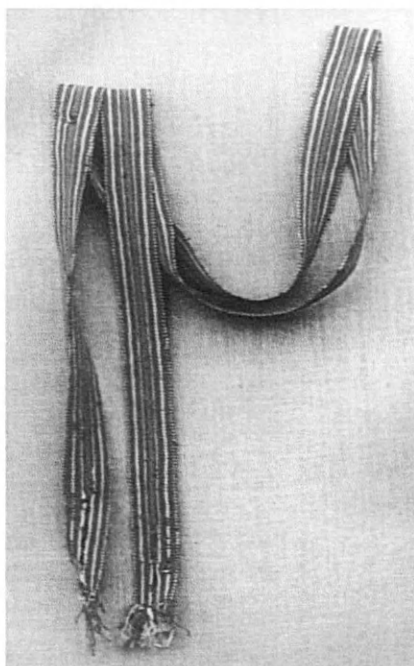

Рис. 163. Пояс м. Любомль, Волинська обл.; поч. ХХ ст.; ВКМ Д 236 КВ 24899

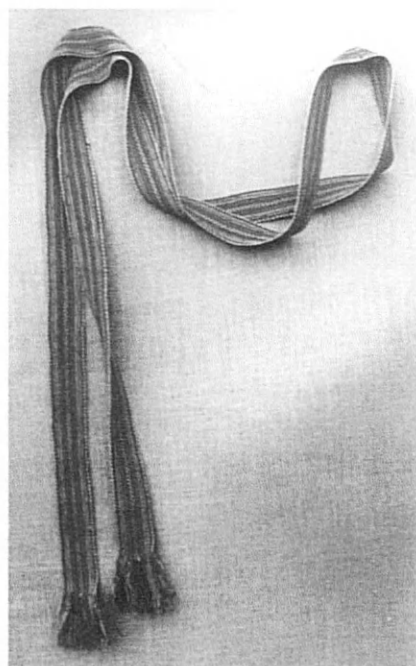

Рис. 164. Пояс с. Нудижне, Любомльський р-н, Волинська обл.; поч. ХХ ст.; ВКМ 32 2469 КВ 69267

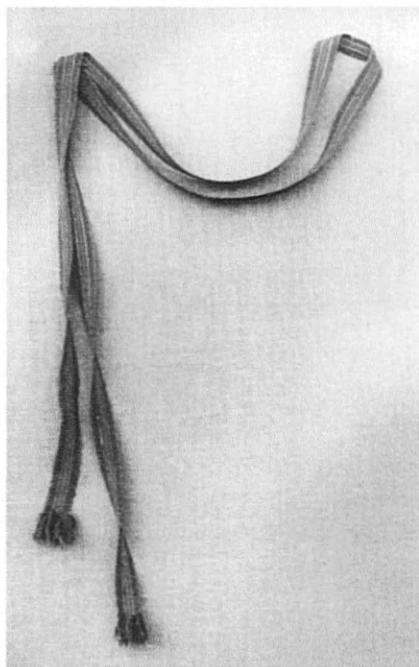

Рис. 165. Пояс
с. Головно, Любомльський р-н, Волинська обл.;
поч. XX ст.; ВКМ Д 1386 КВ 69357

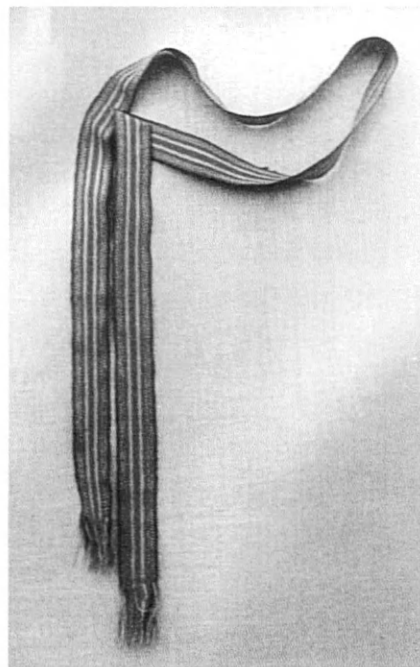

Рис. 166. Пояс
с. Грушів, Іваничівський р-н, Волинська обл.; друга
пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Д 1541 КВ 73324

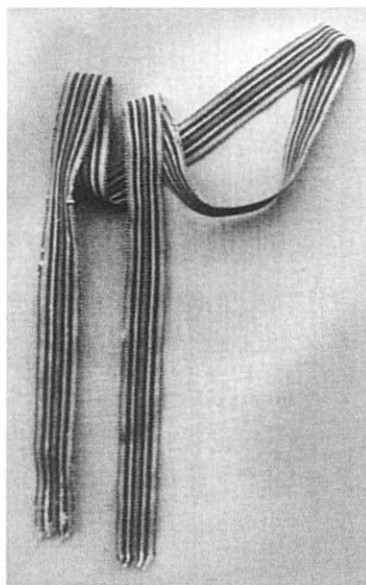

Рис. 167. Пояс
с. Мар'янівка, Горохівський
р-н, Волинська обл.; друга
пол. XIX – поч. XX ст.;
ВКМ Р2 1535 КВ 35028

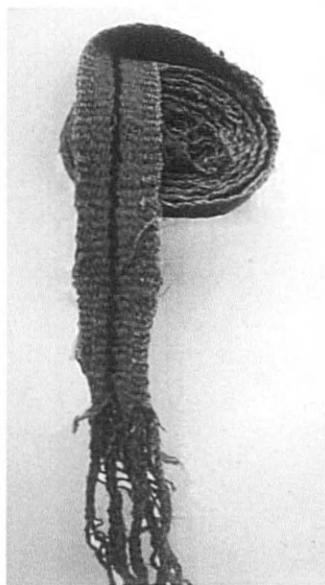

Рис. 168. Пояс
с. Сусмці, Барановський
р-н, Житомирська обл.;
друга пол. XIX-поч. XX ст.;
МНАП НАНУ О-3712

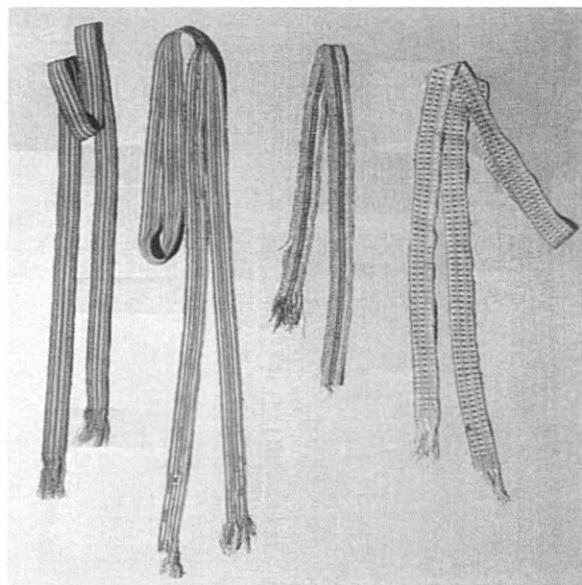

Рис. 169. Пояси
друга пол. XIX- поч. XX ст.;
с. Грушів, Іваничівський р-н, Волинська обл.;
ВКМ Д 1541 і ВКМ Д 236;
м. Луцьк, Волинська обл.;
ВКМ Р2 1760 і ВКМ Р2 1128

закінчуються китицями. Дедалі на південь Волині у тканих крайках-поясах частіше можна зустріти стримане синьо-зелене тло, хоча трапляється додавання червоної й білої ниток. Перевага зелено-червоних ниток на поясах з південно-західної частини Волині наближує їх до поясів південно-східної частини регіону.

На початку XX ст. з'являються фабричні пояси, яскравих кольорів, оздоблені вишиттям і китицями (рис. 170).

Органічно складовою частиною одягових ансамблів є прикраси. Бувають два види прикрас: ті, які легко зняти з тіла, й такі, що деформують той чи інший орган людини [136, с. 7]. До першого належать: шийні, нагрудні, наручні, пальцеві, ті, які вдягають на ноги й довкола живота, на голову чи головний убір. До другого – вушні. Прикраси виготовляли з різноманітного матеріалу: мушці, кістки, скла, глини, металу, коралу, бурштину тощо.

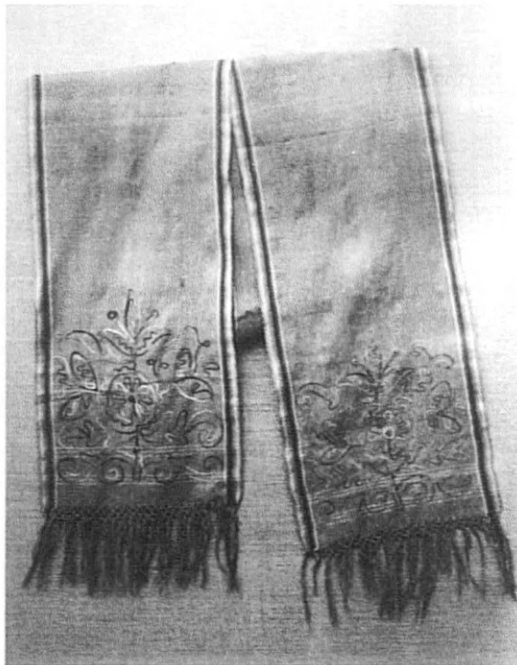

Рис. 170. Пояс чоловічий
с. Вонопотин, Луцький р-н, Волинська обл.; 40-ві рр.
XX ст.; ВКМ Д 1182 КВ 62268

Прикраси — один з початкових елементів, з яких розвинувся одяг. Регулятором цього процесу були холод і тепло, а також обряди та звичаї. Поетапне зникнення тих чи інших прикрас зумовлювало народження та утворення нових. Із давніх прикрас — оздоб довкола стану розвинувся пояс, згодом запаска, далі й спідниця [136, с. 26]. Отже, прикрасам, окрім естетичного належить важливе значення в еволюції традиційного одягу. Вони мають також істотне символічне призначення.

Про давнє існування прикрас на Волині свідчать знахідки металевих виробів періоду енеоліту (середина IV—III тис. до н. е.) [53, с. 27]. Скляні намистини, знайдені в Україні, походять із скіфських і грецьких курганів [27, с. 305]. На Волині (с. Городок Рівненської області) у похованні пізньоенеолітичного періоду знайдено бурштиновий амулет [там само]. Перстені, плетені та кістяні, як різновид прикрас відомі вже у кам'яну добу [136, с. 6].

У бронзовий вік поширюються вишукані прикраси у вигляді бляшок, які скріплювали кінці плаща біля плеча. Цей вид оздоблень в Україні був проміжною ланкою між частинами одягу та відомий як фібули-застібки, що виготовлялися з бронзи, срібла, зрідка із заліза. Фібули стали необхідним елементом у вбранні культурної людини Нового і Ста-

рого світу, відомі вони під назвою „англійська шпилька“. Надалі фібули поширювалися у військових і громадських чинів, які носили різні еполети, наплічник-пагони як ознаки особистої гідності [136, с. 9]. Можливо, функціональне призначення застібки — „шпонки“ на комірі волинських чоловічих сорочок збереглося таке саме (рис. 171).

На Волині прикраси праяської культури (VI—VII ст.) представлені великою кількістю срібних і бронзових пряжок простої й шарнірної конструкції, кільцями з прорізним орнаментом, нашитими й підвісними бляшками, браслетами зі значними потовщеними кінцями, перснем, шпилькою з фігурною голівкою, спіраллю із шести витків срібного округлого дроту [53, с. 86]. Цінною знахідкою є кам'яні формочки для відливання прикрас, а також монети. Золоті і срібні речі римського й візантійського походження потрапляли до волинян через торгівлю та й і як дарунки вождям або як військова здобич [там само, с. 80—90].

У період Київської Русі вироби з кістки набули значного поширення (косторізне ремесло виділилось в окрему галузь). На Волині знайдено роговий орнаментований гребінь, шпилька із зображенням людського обличчя [53, с. 150]. Давньоукраїнський жіночий костюм VI—IX ст. доповнювався металевими прикрасами — шийними гривнами, перстенцями і браслетами [там само, с. 80—90]. Чітких етновизначальних типів цих прикрас ще не було у слов'ян, хоча ними вже користувалися волинські племена [там само, с. 51]. Знахідки в поселеннях Волині часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави, а саме на території Луцька, свідчать про наявність ювелірних виробів — бронзових та олов'яних перснів,

Рис. 171. Прикраса (шпонка)
Кременецький р-н, Тернопільська обл.; друга пол.
XIX — поч. XX ст. РЕМ 2110-329

браслетів, сережок, лунниць та скляних намистин [там само, с. 126]. Свідченням цьому є бронзовий перстень з городища Муравиця (Рівненської області м. Млинів) XI—XIII ст., яке 1119 року згадується в „Іпатіївському літопису“ [136, с. 117].

Про ювелірні вироби з Волині X—XIV ст. засвідчують форми для відливання натільних хрестів-енколпіїв із м. Володимира-Волинського, а також форми для виготовлення жіночих сережок із м. Луцька [136, с. 140]. Цікавою знахідкою є шість Володимирських бронзових хрестів — енколпіїв, які виявив О. Цинкаловський під час розкопок Колодаженського городища XI—XIII ст. Ця знахідка на Волині належить до релігійного виду прикрас [124, с. 305].

Скляні вироби відомі в Україні у XVII—XVIII ст., в період розвитку гутного ремесла на Волині [27, с. 305].

Основні компоненти прикрас були невіддільною частиною народного костюма в Україні XIX—XX ст., які формувалися після XIII ст., а у XV — на початку XVIII ст., переросли у традицію. Різні прикраси й оздоби жіночі й навіть чоловічі другої половині XIX — початку XX ст., мають багато спільних рис із прикрасами східних, південно-західних і західних слов'ян. Для жінок дуже поширеними були ковтки (сережки), персні, хрести, дукачі, або лимани, наручники. Українські ковтки вирізняються окремими формами й частим використанням коралових оздоб. Окреме місце посідає нашійна прикраса намисто, яке складається із кількох чи кільканадцяти червоних і бурштинових коралів (улюблених ще за козацьких часів) і доповнених дукачами, себто золотою монетою спеціального виробу. Додають також хрести або звичайні срібні та золоті монети [27, с. 227]. Селянські „коштовності“ — коралі, бурштин, дукач, сережки — збирали упродовж десятиліть і передавали як сімейну реліквію від покоління до покоління. Вони завжди були модними [81, с. 130].

Жіночі прикраси завжди повинні були гармоніювати з одягом та водночас доповнювати його. Йдеться, зокрема про „дукачі“, які носили на шиї й виготовляли зі срібних монет, та „коралі“ — намисто з морських коралів [114, с. 130].

Корал рожево-червоного та рожево-сіруватого кольорів завозили в Україну. Він був різним за якістю, розміром, обробкою. Дешевші коралі були невеликі, нарізані у формі трубок, маленьких циліндрів (колюче намисто). Дорогі червоні коралі оброблялись у вигляді овалів чи барилець]. Такі коралі зберігаються у музеях та відтворені на малюнках О. Цинкаловського „Стара Волинь і Волинське Полісся“, де зображено жінок у народному одязі з коралями на шиї у три ряди [124, с. 101].

Бідніші мешканці носили псевдо коралі. У XIX ст. стають модними „пацьорки“ — намисто з різнокольорового дутого скла. Коралі вважали й лікувальним засобом. Побутувала думка, що коли жінка здорова, то коралі на шиї мають червоний колір і гарний блиск, а коли хворіє — біліють і тьмяніють.

У селі Федорівка Гощанського району Рівненської області намисто з натурального матеріалу — корали та бурштин називали справедливим намистом [67, с. 156]. Кораловому та бурштиновому намистам приписували магічну силу, яка охороняла жінок від головного болю, поліпшувала зір, але вінчатися в коралях у Східній Волині (с. Сингаї, Коростенський район, межева територія з Поліссям, звідки поширювалось і на ближні території) вважалося гріхом [102, с. 100].

Уявлення про оздоби українських жінок не було б повним, якщо не згадати про бурштинове намисто. Виготовляли його з матеріалу, що добували і на Волині. Намистини вирізали гострим ножом, надаючи їм округлої або гранчастої форми. Робили їх досить великими в діаметрі, більші нанизували посередині, менші — по краях, укладаючи довгу низку, що сягала нижче середини грудей.

Бурштинове намисто об'ємніше і фактурніше порівняно з іншим. У наборі нагрудних прикрас використовували переважно одну низку бурштинну. Вона займала нижній рядок і, живописно обмальовуючи злегка заокруглену форму набору, підкреслювала його повільніший плавний ритм.

Окрім коралового й бурштинового намиста (інколи з підвішеними монетами,

хрестами), на Волині носили скляне або глиняне, а також пацьорки з маленькими скляними овальної форми „конками“. Наприкінці XIX — початку XX ст. розповсюджується різнокольорове скляне або глиняне намисто, що продовжує доповнювати декоративні особливості народного вбрання. Особливу популярність намиста з доброго натурального каміння і те, що його високо оцінило міське населення як прикрасу сучасного одягу. Прикраси зі скла у вигляді намиста й нині інколи заміняють коралі та бурштин, що дуже цінувався в добу козаччини. Оригінальною оздобою селянок були скляні силіанки, гердани.

Чоловічі оздоби колись були поширеними, хоча й скромніші за жіночі. Чоловічі прикраси — це переважно пряжка та бляшаний „набір“ пояса. Прикрасами був оздоблений одяг князів та дружинників (у князів відомі барми — комір із срібних позолочених або золотих медальйонів, нашитих на оксамиті). Нині вони зводяться до стрічок, шпонок, перснів, гудзиків, ременів тощо.

У досліджуваний період найуживаніші „стрічки“ виготовляли з шовку, вовни чи бавовни. Їх носили парубки й молоді чоловіки для застібування сорочки. Комір сорочки чоловіків Здолбунівського повіту Рівненської області зав'язували на жичку — вузьку вовняну стяжку червоного або зеленого кольору. В інших випадках комір сорочки застібали прикрасою, яка виготовлялася з олова та мала вставлене дзеркальце. Такі прикраси називали ще шпонками. Вони були зі вставленим дзеркальцем або пластмасою (рис. 172). Манжети — чохла в сорочки застібали на гудзики переважно домашнього виробництва із сурової тканини [230, с. 445—450].

Багатші носили вишуканіші прикраси. Волинська знать мала золоті ланцюги („ланцюхи“). В одному з них було „чирвоних золотих п'ятдесят штук осмь, пять с каменями“, в іншому — „сто тридцать золотих чирвоних“, персні з „діамантом“ і „шафіром“, „корона з каменяками“, „манели из штуками“, шнури золоті, гудзики з рубінами, золоті, срібні, перлові, „туркусове“ [114, с. 245].

У XIX — XX ст. чоловіки носили прикраси і на головних уборах. Прикріплюва-

ли їх на вовняному та солом'яному капелюхах, як правило, різноманітні перли, пір'я й ін. Зокрема, такі прикраси були поширені в с. Печерне Кременецького повіту.

Отже, на Волині прикраси відомі від найдавніших часів. Багато притаманних їм рис бачимо в комплексі прикрас на теренах усієї України. Проте їм властиві й регіональні ознаки, генеза яких простежується від часів формування регіональних комплексів вбрання.

Рис. 172. Прикраса (шпонка)
Кременецький р-н, Тернопільська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.; РЕМ 2110-348

РОЗДІЛ ІІІ

ОДЯГОВІ КОМПЛЕКСИ: ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ЛО- КАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Західні райони Волині

У другій половині ХІХ — початку ХХ ст. ще проявлялися локальні відмінності селянського одягу на Волині, в якому простежується вплив попередніх століть. За орнаментом плахт, запасок або обгорток, характером вишивки на сорочках можна було дізнатися не тільки з якого району селянка, а й з якого вона села. Одяг мешканців різних регіонів мав певні особливості стосовно матеріалу, з яких його викроювали й виготовляли, декору та способів ношення.

Відтворити локальні особливості костюмних комплексів, які побутували у кожному куточку Волині, нині важко. Спробуємо за основними характеристиками реконструювати вбрання другої половини ХІХ — початку ХХ ст., виокремивши Західну, Центральну та Східну частини Волині, в яких одягові комплекси мають певні локальні відмінності.

Західна охоплює Волинську область, Холмщину (східна частина сучасної території Польщі, а саме Білгорайсько-Томашівський регіон); до її південно-західної належить територія, яка межує з Галичиною. До Центральної — Рівненська, північ Тернопільської та Хмельницької областей, а до Східної — Житомирська область.

На заході в комплексі одягу простежується вплив суміжних регіонів — Полісся та Польщі на півночі, а на сході — Наддніпрянщини. Уже мовилося про те, що волиняни одягали сорочки, спідниці, запаски, штани,

свити; складові частини вбрання: чоботи, постолі, головні убори та прикраси.

На Заході Волині чоловіки носили сорочки різних типів: архаїчні в перекидку, так звані тунікоподібні уставкові, на кокетці. Вони складались із станка, манишки, коміра-стійки або відкладного, уставок чи кокетки, рукавів пришитих під прямим кутом (в окремих випадках вони примережувались до наплічника за допомогою ажурної вишивки — бігунка), манжетів, у пахві мали вставлені вставлені „ластівки“, а також широких клинів „бочків“. Довжина чоловічої сорочки сягала стегна. В талії підпоясували червоними поясами (рис. 173).

Оздоблювали чоловічі сорочки вишивкою, рідше тканням. Вишивка розміщувалась на комірі, пазусі, чохлах, інколи довкола по низу. Орнамент на чоловічих сорочках геометричний, в основі якого восьмипелюсткова розета, ромб, рослинний мотив. Тут дотримувались давніх традицій. Очевидно, це пов'язано з тим, що давня семантика вишивки забулася, бо „ружі“ — це знак рожениці, тобто означає плодовитість.

До чоловічого поясного одягу, як відомо, відносяться штани з домотканого полотняного, вовняного та фабричного полотна. Вузькі полотняні штани спереду вгорі заціпались на гудзик (с. Головно Любомльського району) (3, Р2473). Штани з грубого білого полотна, які також застібали збоку на металевий гудзик, носили у холодну пору року. Поширеними були домоткані льняно-вовняні білого кольору й домоткані темно-синього кольору штани у поздовжню полосу у Володимир-Волинському районі (рис. 174). Вибійчані штани „ногавиці“ в крапки або смужки чоловіки носили на Сокальщині [101, с. 121]. Холмщаки носили вовняні домоткані штани „бурки“ (в біло-чорні смужки або кільця) [228, с. 212]. Поширеними були і домоткані чоловічі штани, плісировані в білі дрібні складочки [45, лист. 6]. У святкові дні одягали штани з фабричних тканин.

Сорочки із штанами чоловіки носили різними способами: заправляючи в штани або поверх них. Сорочки навипуск (поверх штанів) переважно одягали в околицях Володимир-Волинського району [221, с. 416].

Рис. 173. Весільне вбрання
Володимир-Волинський, Волинська обл.;
поч. XX ст.;
Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків

Рис. 174. Святкове вбрання волинян
Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.;
перша пол. XX ст.;
Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків

Сорочку підперезували на поясі тканим червоним поясом або широким вовняним фабричного виготовлення вишитим поясом з китицями. Штани підперезували шкіряним ремнем — попругою, до шкіряного ремня — паска, як і на Поліссі, чіпляли кресало, протичку для люльки, складений ніж (2, Ф.22.05\198).

Верхній плечовий одяг — це кожухи та свити. Крій та його оздоблення мало чим різнився. Жіночий одяг більше орнаментували, а також святкові кожухи та свити оздоблювали значно рясніше (див. рис. 173). Кожухи були довгі або короткі (до стегон), приталені чи з рясами. Їх оздоблювали виступаючим довкола шиї хутром і вишиттям. Чоловічий сукняний верхній одяг — це свити-серміги, сермяги, сукмани, киреї, кафтани, капоти, бекеші, кацевайки, лейбики, спенсери, куртаки. Чоловічі свити були переважно із сірого та коричневого сукна: „до вус“ та „до ряс“. Силует був розширений донизу від талії. Шви й лацкани свити оздоблювали червоними нитками [238, с. 56]. Спереду свити защіпались на вовняні петлиці (рис. 175).

Доповненням до західноволинського одягу були чоловічі головні убори, які поділялись на парубоцькі та чоловічі. Парубоцькі більше оздоблювали різними прикрасами: пір'ям, стрічками, вишивкою. „Картузи“ або „козирки“ з тонкого чорного сукна носили лише парубки та наречені. Парубоцькі солом'яні капелюхи на „крисах“ вишивали червоними хрестами (як оберіг) [37, с. 161]. Взимку носили хутрянні, войлокові шапки (див. рис. 173).

Чоловіки також носили солом'яні та войлочні брилі, які мали великі поля. Форма брилів до верху децю вужча, ніж при основі, з досить великими крисами (полями). На зовнішній частині денця чоловічого капелюха вишивали червоною, синьою та зеленою вовною. У південно-західній частині Волині їх називали „капелюх“ [221, с. 413]. Поширені були й войлочні брилі. Чоловічі головні убори оздоблювали вишивкою, китицями.

Взимку, особливо на півночі Західної Волині (в Ковельському повіті), носили чорні барашкові шапки — „кучми“ [105, с. 82]. Вони мали яскраво-голубий сукняний верх,

оскільки в інших районах любили червоний верх. Окрім того, чоловіки одягали шапки з конічним зрізаним верхом — „рогаті“ [87, с. 36]. Часом їх називали „шоломками“, „йоломками“. Вони були поширені і на південному-заході Волині. Покрій мали аналогічний як і на Чернігівщині. Взувались чоловіки в шкіряні постоли або чоботи (рис. 175).

Жінки носили сорочки уставкові „додільні“ та „до підточки“. „Додільні“ сорочки були довжиною від 80 см до 1 м та більше. Крій складався зі станка, уставки, глибокої манишки (30 см), ластувок, бочків, рукавів (які часом розширювалися вставками зі шматків полотна), мали широкі чохла, комір, „підточки“; у „під точкових“ нижче стану підточка пришивалась по основі або пітканню, розміром від 35—50 см. На початку ХХ ст. поширюються сорочки на кокетку.

Сорочки мали комір-стійку (Ковельщина, Рівненщина) відкладний, „матроський“ (Сокальський, Іваничівський район) або оборку (рис. 176). Південно-західна Волинь є перехідною територією між Правобережжям та Галичиною. Відповідно тут спо-

стерігається багато елементів культури Галичини, а також Правобережжя. Зокрема, поширювались сорочки, аналогічні до галицького типу, які шили з великим коміром, здебільшого вишиті хрестиком рослинним орнаментом (найчастіше квітковим) [99, с. 129]. Особливістю жіночих сорочок є те, що вони мали пришиту оборку до низького стоячого коміра, яку оздоблювали фабричним мереживом. Це притаманне святковим сорочкам, але не притаманне загальному стилю жіночої волинської сорочки, оскільки є запозиченням з польського одягу. Такі сорочки носять польські селяни — великопольяни, подільські мазури й мешканці сандомирської округи, які з'явилися під впливом західноєвропейської моди привілейованих прошарків населення [4, с. 59].

Сорочки оздоблювали поліхромною вишивкою та мережувальними швами. На початку ХХ ст. з'являються жіночі блузи темного кольору з фабричного полотна. Вони мали квадратну кокетку, довгі рукави, оздоблювали фабричним мереживом (див. рис. 175). У 30-х роках ХХ ст. жіночі сорочки почали шити з бавовняного фабрично-

Рис. 175. Міщанське вбрання м. Берестечко, Горохівський р-н. Волинська обл.: поч. ХХ ст.; Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Іванків

Рис. 176. Жіноче святкове вбрання Іваничівський р-н. Волинська обл.: кін. ХІХ — поч. ХХ ст.; Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Іванків

го полотна з круглим вирізом горловини, зібраним на кольорову нитку, накладними швами, часом з накладним поясом [3, с. 79].

Жіночі сорочки оздоблювали вишивкою, а на півночі — тканням. Вишивка розташовувалась на уставці, нижній частині рукава (нарукавників), що закінчуються декоративною оборочкою [66, с. 68]. Рукави жіночих сорочок декорували тканими горизонтальними червоними смугами, як наприклад, на поліських сорочках Любомльського району. Відоме й розміщення орнаменту вздовж усього рукава. Вишивкою також оздоблювали комір, манишку, манжети, декотрі сорочки довкола по низу.

Рослинні та зооморфні мотиви переважали на сорочках в центральних і південно-західних регіонах Західної Волині: лілії на рукавах сорочок (Іваничівський район), пташки на рукавах сорочок (Любомльський район), попарно пташки — на рукавах сорочок на межі Західної та Центральної Волині (Ківерцівський район). Такий перехід від геометричного орнаменту на півночі до рослинного на півдні спостерігається по всій Волині другої половини ХІХ — початку ХХ ст. [148, с. 323].

Для вишивання жіночих сорочок використовували червоні та чорні нитки — Сокальщина, Іваничівський район. Білими — вишивали святкові сорочки (с. Видин Локачинський район) (11, Т3560).

Поясний жіночий одяг західної Волині, вирізняється різноманіттям тканини, багатством крою та декорування.

Спідниці — „літники“, „бурки“, „кафтанелі“ і запаски особливо виділялися на заході. Вони були з ткани у поздовжні пасма (червоні, сині, зелені, жовті) лляно-вовняної тканини. Характерним є те, що колористична гама мала місцеві відмінності. У Горохівському та Локачинському районах переважали вовняні „літники“ з домінуючим червоним кольором у поздовжні різнокольорові смуги. В Іваничівському — тонкі вовняні спідниці мали чорне тло з зеленими, оранжевими, фіолетовими, синіми та червоними смужками зверху вниз (див. рис. 176). У селі Купичів Турійського району — із зеленим тлом у червоні, білі, сині, зелені смужки. У с. Пляшева Млинівського району

Рівненської області жінки носили вовняні спідниці з червоним тлом у жовті смужки. Низ спідниці обшивали одноколірною облямівкою.

Отже, колористична барва „літників“ на заході Волині була насичено-червоних до барв осені (оранжево-жовтих), де-не-де з просіканням синіх і фіолетових тонів. Поверх таких спідниць одягали вовняні запаски (фартухи), ткані у горизонтальні (поперечні) орнаментальні смуги. Гама кольорів на вовняних запасках була різною: червоно-сірі, оранжево-синьо-зелені, фіолетово-рожеві, а також коричнево-жовті (смуги). У Луцькому районі одягали запаски, де на чорному тлі були фіолетові та зелені смуги. Найчастіше їх ритм і колір збігався з орнаментом спідниць (див. рис. 174).

У Ківерцівському та Рожищенському районах одягали спідниці-літники у клітку. Вгорі підпоясували крайкою (рис. 177). Такий вид одягу зберігав давні традиції.

Запаски переважно носили з доморобного лляного вибіленого полотна, фабрич-

Рис. 177. Жіноче й дитяче святкове вбрання Ківерцівський і Рожищенський р-и, Волинська обл.; сер. ХХ ст.; Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків

ного ситцю, сатину, шовку. Ці фартухи прикрашали вишивкою, яка гармонувала з оздобленням сорочок. Білі фартухи оздоблювали вишивкою „у козака” та геометричними мотивами „ромбів”, пташками у парі (див. рис. 173) [30, с. 95].

Вовняні спідниці-„бурки” (ця назва відома і для чоловічих штанів) були поширені в с. Старий Загорів Локачинського району (рис. 178). У поперечні сині пасма вони мали на талії пришивний тканий пояс. До них одягали спеціально виготовлені білі фартушки, оздоблені вишивкою та мережкою. Спереду спідниць одягали запаски або фартухи, що мали свої місцеві назви: запаска, попередниця, фартушок, припинда, червоний, періднік, затулка, рабий.

На початку ХХ ст. набувають поширення фабричні спідниці прямого покрою з воляном понизу (рис. 179), а також оксамитові темно-червоні спідниці, вишиті бісером. Особливо популярними були гофровані спідниці з нашитим мереживом.

На талії спідницю і фартух підперезували вовняною домотканою крайкою. Пояса-

ми підпоясували стан, одягали поверх поясного одягу й верхнього вбрання. Білі ткани пояси — „рушники” — на кінцях перетикали смугами червоної та синьої „заполочі”. Такі пояси особливо поширеними були над Бугом [221, с. 417]. У південних районах Західної Волині були поширені й червоні та зелені пояси, які носили молоді й середнього віку люди. З особливою елегантністю сільське парубоцтво одягало зелені пояси з довгими китицями та сивою шапкою [14].

Нагрудний одяг волинянок — це безрукавки з льняного, або переважно фабричного полотна. Вони були прямого покрою: мали прямі поли і закривали нагрудну частину (рис. 179). На Холмщині поширені жіночі безрукавки з фабричних синіх орнаментованих тканин, (спереду заціпались на металеві петельки) (4, 225). Приталені короткі камізьелки шили з фабричного полотна — кольорового та чорного вельвету, панбархату, а також оксамиту. Безрукавки оздоблювали стеклярусом. По низу довкола робили „фалди”, язикоподібні закінчення оздоблювали вишивкою та бісером

Рис. 178. Жіноче святкове вбрання с. Старий Загорів, Локачинський р-н, Волинська обл.; 30-ті рр. ХХ ст.; Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків

Рис. 179. Жіноче святкове вбрання Західна Волинь; кін. ХІХ — поч. ХХ ст.

(див. рис. 178.) Часом їх називали „Станік” [5, с. 17]. Також відомі камізельки-„шнуровиці” Іваничівського району. Їх застібали на гаплики або гудзики.

У крої та оздобленні верхнього плечового одягу (свит) відчувається польський вплив. Свити були довгі, довкола обшиті кольоровими стрічками та шнурівками [29, с. 296]. Поширювались обидва види жіночих свит: „до вус”, „до ряс”. Це свити „сермяги”, „сукмани”, „кереї” (кобки). Свити-„сермяги” з сірого сукна, в талії мали велику кількість зборок. Рукави відкладні, на кінці з лацканами. У святкових сермяг кінці рукавів обкладали таким самим кольоровим сукном, яким виклали лацкани (червоного, зеленого, голубого кольору). Інколи кольорове сукно замінюють кольоровими шнурками, якими вишивають різні узорі. На спині сермяги проходять по швах різнокольорові шнурки і тасьми, складаючи узорі (рис. 180). Але, якщо порівняти західно-волинські свити та подільські, то на перших оздоблень значно менше.

На Холмщині носили сірі й чорні свити з червоними лацканами, відкладними рукавами та червоною вишивкою в талії. Покрій як сірих, так і чорних холмських свит однаковий. Ззаду вони мали фалди. В околицях Холму свити мали назву „сукмани” [13, с. 406]. У Володимиро-Волинському, Ковельському, Луцькому і частково Кременецькому повітах зустрічаються такі самі, як і в Польщі (Гродненська і Сідлецька губернії) чорні свити з голубими кантами, але переважно у жінок (158, 438) [186, с. 498; 232, с. 105–106].

Короткі свити — „кусани” з темного домотканого сукна на швах і полах оформляють кольоровою вишивкою та аплікацією з червоного або синього сукна. Південно-західна волинська жіноча свита — куцина („кусан”) має відрізаний стан і дуже розширені поли, багато оздоблюється кольоровим шнуром, а особливо червоним. На більшій частині західних областей України такі „кусани” мають назву „спенцер” [5, с. 316].

На Західній Волині прослідковується одна з найхарактерніших рис народного крою верхнього сукняного українського одягу, яка додає йому своєрідний силует —

складка, що утворюється на спині в місці з’єднання рукавів зі спинкою. Вона завжди зберігається в народному одязі, незалежно від того чи буде крій простоспинний, чи підкреслений й перехоплений у стані. Ця вільна опукла складка утворюється внаслідок застосування просторішого крою одягу, зручного в трудовому процесі [там само, с. 316].

У негоду досить часто зустрічаються чорні свити мішкоподібного силуету. А сукмани вже виходять з моди і трапляються зрідка [13, с. 406]. Під час дощу або взимку одягали з грубого сукна „рядовини” — велику широку свиту („кобка”). Для порівняння зазначимо, що такого самого покрою свити й кожухи відомі у Східній Волині. Це довга свита з капшоном — „кирея”. Вона була без усякого стану — „тулубаста”.

Багато кожухів носили в північній частині Західної Волині, оскільки в районі Ковеля був ремісничий осередок. Місцеві кожухи нічим не відрізнялись від кожухів селян півдня Полісся на півночі Волині [236, с. 7]. На

Рис. 180. Жіноче демісезонне вбрання
Горохівський і Локачинський р-ни, Волинська обл.;
кін. XIX — перша пол. XX ст.;
Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків

Холмщині носили короткі коричневі кожухи, покрій яких імітував двобортність, властиву південно-західним районам Волині (див. рис. 173). Довкола вони мали хутро й оздоблені кольоровими нитками.

Отже, в Західній Волині носили довгі чорні, сірі та білі свити, призбирані в талії, оздоблені червоним, синім, зеленим оксамитом, обшивали кольоровими шнурками. У такому пошитті відчувався польський вплив, хоча загалом їхнє декорування було скромніше ніж на півдні Волині. Кожухи оздоблювали з великою майстерністю.

Дівочі та жіночі головні убори вирізняються багатством оздоблення й зручністю в носінні (рис. 181). Дівчата носили коси, які прикрашали квітами, стрічками (рис. 182). Під час весілля косу молодої відрізували ножем, а коротке волосся накручували на кічку і ховали під очіпок (див. рис. 176). Часом підстрижене волосся молодиця випускала з-під очіпка та хустки. Хоча на значній території Західної Волині після весілля молоді жінки ще два тижні ходили з розпущеним

волоссям непокритою головою, а потім жінки, виходячи з дому, обов'язково одягали на голову кольоровий очіпок, обшитий золотими або срібними нитками, відповідно він блищав і виглядав з-під білої перемітки [238, с. 57]. У північній частині західних областей України замість намітки носили убрус, півку, полотно, яке лише накидали на голову й закріплювали заду.

У другій половині XIX ст. поширились білі домоткані хустки, які оздоблювали вишивкою (Львівщина, Волинь). Прямокутної форми домоткані хустки мали вузькі кольорові смужки (старосвітські). Досить поширеним було накривання хусткою всієї голови і зав'язування під підборіддям. Щоб спереду хустка трималася рівно й мала форму низького циліндра, їй навколо голови між згинами прив'язували шматок паперу або лика (Західна Волинь) (див. рис. 174). Популярними були й фабричні квітчасті хустки.

Рис. 181. Дівоче святкове вбрання
с. Ботин, Луцький р-н, Волинської обл.;
поч. XX ст.;
Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків

Рис. 182. Дівоче святково-обрядове вбрання
с. Свійчів, Володимир-Волинський р-н, Волинської
обл.; 30-ті рр. XX ст.;
Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків

Центральні райони

У другій половині XIX — початку XX ст. у центральних районах носили такі самі компоненти одягу, що й у західних. Вирізнялися вони лише деталями, назвами й орнаментуванням.

Чоловічі сорочки були тунікоподібними, в перекидку, з уставками (на півночі). Вони мали стан, комір-стійку або відкладний комірець, манишку, рукава з манжетами, клинами під рукавами. Поширеними були чоловічі сорочки з широкою манишкою, знані більше як „косоворотки”, які носили часто навипуск [3, с. 177]. Декорували сорочку геометричним або рослинно-геометричним орнаментом (рис. 183).

Докладний опис чоловічої сорочки на Рівненщині — Здолбунівський район подає польська дослідниця Ангеліна Гузовська [230, с. 444]. Довжина сорочки сягала 95 см, ширина — 66 см, рукави були завдовжки

57 см, чохла мали ширину — 4 см. Підрукавні клинки — „цвілі” — форму рівнобічного трикутника (до 15 см). Ширина уставки могла коливатись від 12 до 24 см, довжина коміра 38 см. Деталі сорочки зшивали нитками домашнього виготовлення, натертих воском. Дослідниця пише, що комір і чохла не можна призбирувати на пальці, бо доводилось би прив'язувати їх до „отуга” (кий, яким поправляли дерево в печі). Комір і чохла прошивали подвійним швом. Виріз для шиї і рукавів збирали у два рази і лише після того пришивали комір і чохла. Комір застібався на „шпонку” — застібку із зеленого скла. А чохла застібали на гудзички домашнього виробництва.

Серед орнаментальних мотивів сорочки переважали ромби, чотирикутники, хрести або рослинно-геометричний орнамент — „ружі”, галузки з листочками. Вишивали червоними та чорними нитками. Білими нитками вишивали комір і чохла чоловічих сорочок лише в північно-центральних районах Волині, на межі з Поліссям (Костопільський район) [3, с. 171 — 173].

Сорочки білими нитками вишивали в північних районах Хмельниччини [101, с. 120]. Чоловіки одягали сорочки зі штанами навипуск, не заправляючи. Ближче до Поділля низ штанів заправляли в штани (див. рис. 183).

Нагрудним чоловічим одягом слугували чорні безрукавки. Вони були з фабричної тканини прямоспинного покрою, спереду застібалися на гудзички.

У Центральній Волині чоловіки носили неширокі льняні або вовняні штани, низ яких заправляли в личаки (рис. 183) або чоботи. Штани з домотканого полотна складали з двох холош, які всередині мали матню. Угорі стягували на „очкур” [230, с. 443 — 444]. Домоткані білі льняні штани довжиною до 1 м. чоловіки носили на Рівненщині. Угорі вони були без матні, лише мали невеличку вставку напівзаокругленої форми. Пас пришивали довкола талії шириною 5 см й заціпали на гудзик. Холоші штанів звужувалися донизу. В стані штани підперізували поясом. Взимку носили вовняні штани.

З плечового одягу в Центральній Волині носили свити з сірого, коричневого та біло-

Рис. 183. Чоловіче та жіноче весільне вбрання
Центральна Волинь; поч. XX ст.

го сукна (рис. 184). Саме білі свити поширені в північних областях Центральної Волині (рис. 185). Їх шили з „рясами“ та із боковими вставками „вусами“, що надавало розширеного виробу силуету. Шви, складки та довкола лацканів оздоблювали кольоровими нитками.

Опис свити з білої шерсті на Рівненщині подає А. Гузовська. У Дубнівському повіті хлопці, замість свити, носили „жупани“ [230, с. 443–445]. Осередок, де шили білі свити, був на півночі Рівненщини, а відповідно вони поширювались в усій Центральній Волині. Свити-„кусани“ були недовгі, з сірого сукна (див. рис. 183). Ззаду мали „зборки“ та „прохідку“. Комір-стійку та лацкани обшивали зеленим оксамитом й оздоблювали кольоровими китицями. Кольоровими нитками та шнурками обшивали шви. Очевидно, що на півдні Центральної Волині поширювались чоловічі свити-„бекеші“, як і в Західній Волині.

У Дубнівському повіті верхній одяг — капота [101, с. 141–142] відрізнялася від

жупана тим, що вона довша, вільніша, не приталена. На спині були три, а то й більше фалд-складок. Поли капоти заходили далеко одна за одну і застібалися на шовкові гудзики. Капота мала комір.

На голові парубки мали солом'яні й фетрові капелюхи. Прикрашали пір'ям, герданами, квітами. А взимку — одягали великі баранкові циліндричні шапки „мазниці“ з сукняним верхом (особливо на півдні центральних районів). Збоку на шапки пришивали стрічку. Зверху шапка видається значно ширшою ніж знизу, бо її висока туля незшита. Взували личаки, шкіряні постолы, шкіряні чоботи, обгортаючи ногу онучами.

Жіночі сорочки були уставкові додільні або „до підточки“. Вони мали прямі уставки, пришиті по поробку (особливо в північних районах) або по основі, відкладний комір, прямий довгий розріз пазухи, манжети, рукави з ластівками. Додільні мали підтоки (від 30 до 45 см). Довжина сорочок від 90 см до 110 см. Щоденні, як усюди на Волині, були коротші, а святкові — довші (рис. 186).

Рис. 184. Чоловіче та жіноче весільне вбрання Центральної Волинь; поч. XX ст.

Рис. 185. Чоловіче та жіноче весільне вбрання Центральної Волинь; поч. XX ст.

Святкові домоткані жіночі сорочки були до п'ят, поділ яких часто визирав з під смугастої вовняної спідниці — літника (Рівненщина) (рис. 187). Зауважимо, що довжина сорочок зростає з заходу на схід.

Орнамент на сорочках розташовувався переважно кількома смугами вгорі та по низу рукава, а середина залишалась без оздоб. Простір частково заповнювався вишитими букетами квітів. Вишивали також комір, пазуху, манжети рослинним і геометричним орнаментом. Рослинний орнамент уздовж рукава завершувався букетами квітів. Оздоблювали сорочки прямолінійним геометричним орнаментом. Узори вишивок здебільшого нескладні, старовинні з мотивами ромбів і восьмикутних зірок.

Вишивці притаманне комбінування ламаних ліній, хрестів, розмаїтих ромбів, виконаних червоними нитками з крапленням чорного, рідше синього кольорів. Червоний колір переходить на південь України, поєднуючись з синіми та чорними нитками, але форми орнаменту змінюються на рослинні [11, с. 149; 27, с. 323]. В окремих селах вишивали білими нитками.

Поширені техніки: зволікання, гладь, хрестик, мережка та верхоплут. Зустрічається й низь. Спостерігається регіональна (локальна) відмінність: якщо у північних районах жіночі сорочки прикрашали тканням або вишивками „занизуванням“, що імітує ткання, то у південно-західних — вони здебільшого вишиті хрестиком, рослинним (найчастіше квітковим) орнаментом.

На Рівненщині жіночі сорочки доповнювали поясним одягом — незшитим шматком вовняної тканини, яку закріплювали поясом навколо талії [114, с. 96—97]. Запаски центральних районів складаються з двох окремих прямокутних пілок вовняної полосатої тканини (60—70 см) Вони часто були трохи ширші за передню. Полотняні запаски — спереду і ззаду замість спідниці одягали на півночі Рівненщини (с. Яполоть), були ткані у поперечні смуги з наростанням ритму смуг знизу доверху [104, с. 66]. Так само одягалися і на Гуцульщині — одна спереду, а друга ззаду.

На Рівненщині широко побутовали вовняні спідниці-„літники“, поверх яких взимку одягали вовняну запаску, влітку —

Рис. 186. Святкове вбрання волинянок
с. Островець, Млинівський р-н, Рівненська обл.;
сер. XX ст.;

Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків

Рис. 187. Жіноче святкове вбрання
Центральна Волинь; поч. XX ст.

полотняний фартух [114, с. 96]. „Літники“ були червоні та зелені у поздовжні паски. Збереглися літники в клітку, подібні до шотландки, а також у поздовжні смуги в інших областях Волині [там само]. З домотканої вовняної картатої багатоколірної тканини літники особливо поширені і на півдні Волині [66, с. 222]. Їх підперезували пасками з домотканої вовни [238, с. 54]. Наприкінці XIX — початку XX ст. на півдні Волині (с. Ставрів Млинівського району Рівненської області) жінки носили однотонні спідниці. Внизу їх обшивали зеленою, жовтою та блакитною смужками [126, с. 43].

Червоні барви узорів на фартухах та рукавах сорочок, кінцях наміток поєднували з переважаючим червоним кольором поясів запасок, літників, завдяки чому творилась гармонія костюма [114, с. 96].

До нагрудного одягу належать довгі камізьки з домотканого сукна (значно коротші були чорні вельветові корсетки у Західній Волині) [66, с. 96]. У с. Низкиничках до комплексу жіночого одягу входить ще й корсет відомого в усій Україні покрою (смуги, які утворюють вуса, ідуть від самого коміра). Корсет зближає одяг цього села з одягом східних областей [100, с. 129].

Білі свити носили на півночі Центральної Волині, коричневі та сірі — на всій її території. У Здолбунівському повіті це давні свити, що мали округлий комір і накладні манжети [230, с. 103]. На півдні Центральної Волині носили свити до застібки, яка найбільше була поширена з кінця XIX ст. на Поділлі та в Галичині [99, с. 112] Верхнім одягом слугували також сукняні пальта з каптуром — „бурки“, коричневі та червоні кожухи. „Бурки“ носили в північних районах Центральної Волині [66, с. 85]. Свити підперізували поясами.

Головним убором дівчат були вінки, а заміжні жінки покривали волосся наміткою (рис. 188).

На ногах жінки носили личаки, постолі, чоботи та черевички. Чоботи ручної роботи були поширені в с. Острожець Млинівського району Рівненської області. Очевидно, тут був шевський осередок [19, с. 14].

Вбрання жінки збагачували, додаючи до

Рис. 188. Жіноче святкове вбрання
Центральна Волинь; поч. XX ст.;
Мал. О. Кульчицької

нього прикраси. Найчастіше це були шийні прикраси, які надавали одягу виразності й неповторності. Заможні жінки носили кілька типів коралового намиста (див. рис. 188). Найбільшу намистину обгортали скріпною намистинкою. Інколи дороге намисто доповнювали срібним хрестиком „лічманом“ (металевою прикрасою складної конфігурації). Лічман і коралове намисто були родинними прикрасами, їх передавали від бабці до онуки. Дешевим і доступним було намисто з дутого скла („пацьорки“), а також з грубого шліфованого каміння.

Східні райони

На сході Волині, як і на більшій її території, чоловіки носили тунікоподібні, уставкові сорочки та „із прирамками“ (8, О-6627). Сорочки шили з грубого домотканого полотна зі стоячим коміром або відкладним (Новоград-Волинська область). Уставкові переважно мали відкладний комір [3, с. 176]. Сорочки мали глибоку пазуху — „манишку“, комір, манжети на рукавах, які вишивали червоно-чорними нитками [101, с. 120]. На комірі, манишці та манжетах оздоблювали, окрім вишивки штампованими рядами стовпчиків та хрестиків [184].

Характерною особливістю чоловічих сорочок було те, що їх шили „з пирамками““. Вони складались зі станка, „пирамок“, рукавів „ластувками“ і манжетів. Сорочку оздоблювали вишивкою червоно-чорними нитками. Орнамент вишивки рослинно-геометричний. Сорочки чоловіки носили, заправляючи в штани.

Штани чоловіки одягали широкі льняні або вовняні — дещо вужчі. Широкі вгорі стягували на „очкур“ або ремінь. Вони були поширені на території по лінії Житомир — Київ [206, с. 105]. Іноді штани (нанки) фарбували у чорний колір. Взимку одягали сукняні штани — холошні [101, с. 120]. На початку ХХ ст. штани шили з фабричного матеріалу (сірого, чорного кольорів у смужку).

Підперезувались чоловіки, як і жінки, тканими полотняними поясами, що мали „писані“ поперечні смуги з червоних і синіх ниток, але жінки підперізувались ще поясами з червоної вовняної тканини. Такі пояси носили жінки й дівчата із заможних родин. Ткані пояси були в червоні, зелені жовті, чорні пасма.

Для Новоград-Волинського повіту характерний чіткий поділ верхнього плечового одягу: щоденний та святковий. Силует і покрій верхнього плечового одягу чоловіків і жінок майже не різнився, він такий, як і в Київській губернії. Суттєва різниця була в комірі. У буденної свити коміри малі, стоячі (як на Київщині), оздоблені вишивкою, або відкладні шалеподібні, що на краях трохи розфарбовані. Святкові свити мали великий виложистий комір (вилоги) та каптур. Свита

з вилогами відрізняється від інших крупним великим і гарно вишитим відкладним коміром, який покривав плечі і розстелявся, як на спині так, і на грудях півкругами. Часом мав шалеподібну форму. У святкових свит комір покривав плечі і розстелявся, як на спині так і на грудях півколом.

Свити з маленьким стоячим коміром та з пришитим на спині до нього каптуром одягали в дощову погоду. У них права пола та лацкани (обшлага) рукавів обшивали по швах, на спині і навкруги внизу різнокольоровими шнурками. Поли йшли то паралельно, то довкола розходилися в різні боки, утворюючи гострі або тупі кути та знову сходилися разом. На передніх полах з обох боків свита мала вертикально прорізані кишенькі. Поли свит декорували концентричними кругами, овалами, трикутниками, квітами тощо. Святкові свити були довші, їх оздоблювали якнайгарніше [184, с. 420]. На рукавах — невеликі відвороти, розшиті червоними та зеленими шнурками. Вишивка на швах надає їм особливий характер. Для роботи свити були коротші та менше декоровані.

Чоловічі свити називали „гуня“, „куртка“, „до стану“ свита. Їх шили з чорного сукна. Велике пальто — гуню носили з досить широким і круглим башликом ззаду. Куртка — це менша свитка з клинами. „До стану“ свита (на зразок козакину) мала вставки під рукавами у вигляді чотирикутних смуг синього матеріалу. Вони були зі стоячим коміром, обкладені тоненькою стрічкою з чорного оксамиту. Комір і рукава із закатами оздоблювались „хрестиком“. Були „чемліти“ із сірого сукна, але закоти на комірі та рукавах робили з синього матеріалу — „крашанини“, які також були вишиті різнокольоровим шовком [3, с. 216]. Носили свити „чемерки“, „куртки“. З другої половини ХІХ ст. білий колір свит на сході Волині залишився лише у жінок, а чоловічі білі свити — лише „чемліти“.

Кожухи зі звичайної овечої шкіри були білі. Вони мали прямий покрій, і стоячий комір для чоловіків (круглий висячий у жінок). Комір робили з чорних баранців. Інших прикрас не було. У сильні морози чоловіки носили кожухи — тулупи.

На голові чоловіки, під впливом паризької моди, носили „козирки“ та солом'яні капелюхи, а взимку — смушеві та вовняні шапки. На ноги взували личаки, постולי, дерев'яники та чоботи (8; НД-11380).

Жіночі сорочки на Сході Волині були уставкові „додільні“. Загальна довжина сорочок до 120 см. Коміри-стійки лише у старших людей, а у молоді — відкладні (з закотом). Відкладний комір вишивали рослинно-геометризованим орнаментом: зірочки, ромби, квіти. Для вишивання використовували червоно-чорні нитки.

Поясний одяг жінок — „плахти“ декорували узорами. Вовну фарбували п'яти кольорів: білого, синього, червоного, жовтого, чорного. Плахти носили замість нинішніх спідниць, які закривали лише задню частину сорочки від пояса до долу. Спереду — замість тодішнього фартуха була одноколірна запаска червоного, синього та зеленого кольору із фабричного вовняного матеріалу. Поступово плахти замінили літники і „сподніці“ червоного, синього або чорного кольору. Це літнє вбрання часто шили з смугастої дими. Дівчата, а інколи і старші жінки одягали спідниці та плахти в літню та зимову пору. Бідніші носили „охвоти“, вибійки темно-синьої фарби. З цієї ж вибійки чоловіки шили штани [206, с. 109]. Спочатку ХХ ст. спідниці замість дими, почали виготовляти з ситцю. Літники шили не однотонними, а в клітинку, використовували червону й чорну вовну. На сході літники шили також з поперечних полотен, синього кольору, внизу дві полоси.

Спідниця-літник була тканина у поздовжні червоні, зелені, білі, сині вузькі стрічки; вовняна запаска — попередниця, тканина у поперечні смуги або візерункову (південні райони Житомирщини) із складним геометричним орнаментом [75, с. 500]. Вовняні запаски ткались орнаментом „на козака“. Підперезували поясами тканими із червоної, зеленої та чорної вовни.

Жіночі білі свитги, окрім звичайних, шили і з „вусами“. У стані, де пояс, нашивали орнаменти у вигляді вусів зі шнурків, сплетених з чорних овечих ниток [206, с. 107], а лейбики — з чорної або сірої матерії, як і светри (кофточки). Вони могли бути

червоними, рукави зеленими, а спинка із синьої або голубої. Матеріал шов з полотна чи байки. Якщо спідниця голуба, то кофту носили червону або рожеву, якщо спідниця червона чи рожева кофта була синя, голуба або яскраво-зелена.

На голові дівчата носили віночки, шовкові стрічки з витканим узором на кінці. Нині вже вишли з моди і їх можна зустріти лише в старих церковних книгах у вигляді закладок. Дівчата прикрашали голову вузькими сукняними стрічками червоного кольору, які називали „суконки“. За ці суконки втикали у волосся різні лісові та польові квіти. Окрім того з польових васильків або волошок плели розкішні вінки. З домашніх квітів були відомі лише настурції — гвоздика жовтого кольору, чорнобривці і кручені паничі (нічна красуня). Дівчата заплітали коси так, що у них біля вух на лобі були так звані начоси — пасма волосся. З 1867р. начоси вийшли з моди. Волосся дівчата зчісували догори. Для прикрашання волосся вирощували квіти: айстри, левкої, цинії, резеди, жоржини, троянди. На голові дівчата носили вінки, які купували у монахинь Києво-Фроловського монастиря та виготовлені з густого пір'я і позолочені шумихою, з червоного паперу та дротиків. 1880 р. селянські дівчата на головах вже носять сіточки.

Хустки почали носити „картаті“ — льняні, на половину з червоною заполоччю і ткани з напівпанчішних білих ниток та червоної заполочі [206, с. 110—111]. Старші жінки носили білі та сірі намітки, тонкі льняні домоткані покривала, під які на голову одягали очіпки (жовті й рублеві). Для свят старші жінки носили „пописані“ хустки, на полях яких заполоччю були виткані, ніби написані зрідка, вузькі полоски хрест на хрест. Ткани із звичайного товстого селянського матеріалу (холст), тільки на двох протилежних сторонах було виткано червоною заполоччю — червоними нитками по дві або три вузьких полоски.

На ноги одягали плетені личаки, шкіряні постולי, дерев'янки та чоботи.

РОЗДІЛ 4

СИНТЕЗ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ В НАРОДНОМУ ОДЯЗІ ВОЛИНЯН

Ритуальні та магичні дії, які проводили з окремими компонентами вбрання

Волинський народний костюм другої половини XIX — початку XX ст. — яскраве явище матеріальної і духовної культури українського народу. Він увібрав не лише постійно вдоскональовану майстерність, але й духовне надбання багатьох поколінь. Сформувавшись як своєрідне естетичне явище, він є водночас матеріальним втіленням нерозривного зв'язку його функціонального призначення з повсякденним потребами народу, побутом, звичаями та обрядами — хрестинами, весіллям, святами та присвятками, похоронами.

За функціональним призначенням народний стрій поділяється на щоденний, святковий та обрядовий. В обрядовому костюмі знакова функція — у розумінні міри і масштабів використання, виступає на перший план, хоча й естетична залишається такою ж сильною. Усі інші послаблюються, але не зникають (захист тіла, зручність). Практична функція домінує у щоденному вбранні. Проте не менш важливими були ще й інші функції, приміром, оберегова. За допомогою певних символів, нанесених на одяг способом вишиття, тканиня, вибійки за традиційними віруваннями оберігали людину від поганого ока, злих духів.

Завдання цього розділу — з'ясувати суть національного одягу, його функції, як одного з компонентів обрядів та звичаїв волинян. Окрім того, визначити тенденцію використання давніх компонентів одягу та атрибутів у сучасній обрядовості.

Народне вбрання становить єдність багатьох складових, які формувалися й функціонували у повсякденному житті. Але одяг мобільніший, ніж виробнича сфера і тому чутливіше відображав природнокліматичні, суспільно-історичні, соціальні, світоглядні та морально-етичні чинники. Вбрання має здатність об'єднувати за специфічними законами художньої композиції велику кількість самостійних елементів, синтезувавши досягнення багатьох видів народної творчості.

Матеріал, крій, декор, способи ношення волинського одягу та його використання у різних обрядових звичаях (магічні прояви) ще з давніх часів зустрічається в усній народній творчості — міфах, замовляннях, віруваннях, колядках, коліскових піснях, приказках, казках.

Одяг цінний тим, що накопичує у світогляді українців здобутки давніх епох, ранніх етапів освоєння людиною природного середовища і матеріального світу, які передували ще слов'янському язичництву, коли людина ототожнювала предмет і своє сприйняття його, коли формувалася одна з прадавніх релігій — фетишизм, де реальний предмет наділявся чудодійною силою і ставав об'єктом поклоніння [117, с. 99]. В усній народній творчості ще з давніх часів знаходимо порівняння полотна з хмарою [199, с. 262].

У давньослов'янський період відомі замовляння на кохання, які складаються із заклинань, звернених до божественних стихій, де особливе значення надається одягу: „На море кіянь стояла гробница, в той гробнице лежала девица (молния, богиня — громовица). Раба Божия встань пробудись в известное платье нарядись” [139, с. 150]. Це особливий текст формульного характеру, переважно ритмічно організований, якому приписувалась сила магичного (чарівного) впливу. У ньому звучить так звана вербальна (словесна) магія, що нерідко супроводжувалася певними обрядовими діями [122, с. 346].

Магія об'єднує низку обрядів, які мають чудодійну силу: чаклунство та чарівництво. В її основі лежала віра первісних людей в те, що за допомогою різних заклинань і обрядів

можна таємничим способом впливати в бажаному для них напрямі на хід явищ і подій у навколишньому світі [96, с. 590].

У давніх слов'ян було поширене зображення жіночої фігури — Матері-землі. Цей образ з міфології прийшов у народну вишивку і жив в ній віками. Образ Матері-землі бачимо на волинських сорочках, запасках, рушниках. Їх використовували у весільному обряді. Навіть в ХІХ—ХХ ст. існували звичаї, що сягали язичеських вірувань [141, с. 11].

У космогонічних міфах багатьох народів світ створювали богині — ткалі, які пряли нитку життя та людської долі і вплітали її в матерію Всесвіту. У слов'янській міфології риси богині-прялі та покровительки долі простежуються в єдиного жіночого божества язичеського пантеону — Мокоші [58, с. 104]. Вона вважалась супутницею Велеса (Волоса). Вірили, що Мокош допомагала прясти пряжу [70, с. 110]. Сама ж богиня вважалась невидимою, а про її присутність свідчило лише дрижання веретена. Існував звичай принесення їй у цар першого снопа льону і вишитих рушників [142, с. 22].

Німецька дослідниця давньослов'янських ініціацій Р. Бекер стверджує, що саме головна жіноча богиня давньослов'янського пантеону — Мокош — відьма, яка відала, тобто знала все, була праобразом Яги [1, с. 19]. У північній Німеччині покровителькою жіночих робіт була фрау Холм [214, с. 226]. У західноєвропейських віруваннях за прялями спостерігають особливі істоти (у німців — Берта, в італійців — Бефана), котрі сприяють наполегливим та карають лінивих [183, с. 269].

Виготовленню полотна передували господарські роботи і звичаї, пов'язані з ними. Щоб урожай був багатий, на Волині існував звичай кидати побиті черепки горщика на город [220, с. 399]. А на Холмщині під час повного місяця жінки не сіяли льон — бо він не одночасно дозріє [72, с. 18]. Прилади та інструменти, які застосовували для пошиття вбрання, також використовували в різних повір'ях. Волиняни часом втикали у вікна поламані голки, щоб померлий не міг пролізти через вікно [162, с. 728].

На Волині виготовлення полотна пов'язане з багатьма віруваннями. Особливо

цікавим був звичай щодо „буденного“ полотна. Наприклад, під час мору на тварин (рідше людей) в селах жінки мали спільно в один день або в одну ніч (від заходу сонця) напярсти ниток і виткати з них полотно. І після цього через розстелене таке полотно переганяли стадо [160, с. 88]. Це мало сприяти оздоровленню тварин та приплоду. Опис прядіння ниток, ткання полотна, а також пошиття з нього сорочок за один день зустрічаємо в народних казках Волині [125, с. 62]. Можемо стверджувати, що лише докладне наукове дослідження всіх етапів обробітку волокна та виготовлення полотна, дозволить збагнути весь обсяг затраченої праці й досвіду українських жінок, зокрема й волинянок.

Чимало згадок про роль ткацтва в житті людей збереглося і в українському фольклорі. Відлуння міфологічних уявлень про ткання, як основу світогляду, знаходимо повір'ях, звичаях та обрядах другої половини ХІХ — початку ХХ ст. на Волині. За давніми уявленнями, світ засновувався на Різдво. Саме у цей час особливу увагу звертали на прядіння й ткання: у деяких регіонах це суворо заборонялося, а в інших — навпаки, всіякко заохочувалося, бо вважалося, що напрядені тоді нитки мають цілющі властивості.

Заборона і дозвіл вказували на пошанування у ці дні божества, пов'язаного з прядінням і ткацтвом. Прядіння супроводжувалося різними обрядовими діями. На Волині не пряли 11 лютого, коли відзначали день Харлепія (Власія), який вважався покровителем домашньої худоби, „щоб не пошкодило нічого худобі, варили вареники, щоб були тлусті телята“. Походження цього свята дуже давнє. Власій прийшов на зміну дохристиянському культу теріоморфного божества слов'ян Велеса, що згадується в „Повісті временних літ“ [122, с. 315].

У Рівненській області вважалося за недобре прясти у п'ятницю, бо „п'ятниця як трапиться“ [6, с. 103]. Цей день був несприятливим для прядіння і в сусідній Чернігівщині [135, с. 550]. У дечому аналогічні вірування щодо прядіння були і на Вітебщині (Білорусь) у другій половині ХІХ — початку ХХ ст. Там не можна було прясти після

заходу сонця, бо в посіяному почне рости трава [191, с. 100]. Не дозволялось прясти і після Нового року [50, с. 39].

Одним з останніх важливих етапів підготовки нитки до ткання було її снування. Стосовно снування теж існувала низка вірувань. Вважалось, що снування супроводжували такі етапи — „основалось — рвалося, тчитесь — не рвитесь” [6, с. 103]. Тут було місце і антропоморфному уявленню про середу, як про жінку, що потребує пряжі: „у середі дочок вельми багато”, „як у середу снуєш, на дочки бере середа” [там само, с. 97]. Таке саме уявлення про середу є і на Поліссі [147, с. 229].

Полотно прати можна було лише в окремі дні. Наприклад, 2 січня на Присвяток Василевого батька „сього дня перуть шмате, бо після Водохрестя вода буде свячена і прати у ній гріх” [25, с. 62]. Деякі дослідники поділяють волинські свята на (великі празники) і присвятки, коли можна було працювати лише не для себе, а іншим — на так званій „голоці”. У ці дні взимку не можна було прясти, шити, прати та мички микати [там само].

Вмінню прясти, ткати, вишивати надавалось велике значення у багатьох народів та особливого сенсу оволодіння цими ремеслами набувало у шлюбний період життя дівчини. Зроблене власними руками є показником зрілості дівчини, її майстерності та працьовитості, здатності забезпечити родинний побут необхідними речами, а отже і брати шлюб.

Послугуючись численними зразками міфології, уснопоетичного фольклору й традиційної родинно-побутової звичаєвості, вміння прясти, ткати та вишивати слід розглядати не як звичайні людські навички, а як дар богів, сакральні знання, які зберігаються предками роду і передаються по материнській лінії.

Досконале освоєння ремесла є свідченням опанування сакрального досвіду, який здобувається внаслідок успішних випробувань, що й заслуговувало його продовження [58, с. 105]. Відомий дослідник В. Давидюк відносить цей процес до ініціальних випробувань господарського типу [23, с. 63—64].

Сенс ініціальних випробувань полягав не лише в оволодінні цінними знаннями й навичками, а й у здобутті в сакральному міфопросторі чарівного предмета, який, зберігаючи всі ознаки потойбічного світу, має сакральну семантику та магичні властивості. В усному фольклорі поширений сюжет добування на „тому світі чарівного предмета, за допомогою якого герой знаходить собі дружину, багатство і повертається до рідного дому” [58, с. 105].

Волинська усна народна творчість зберігає багато аналогій, зокрема, в сюжетах казок, пов'язаних із ткацтвом та вбранням. Поетичний світ казки формувався під впливом міфологічного світогляду. У казці співіснують два світи — реальний та фантастичний, що за спостереженнями дослідників значною мірою відображає архаїчні уявлення про потойбічний світ. В одній з казок прямо говориться про те, що чарівний клубочок вів героя на той світ. У пошуках дружини казкові герої приходять в темний ліс, посеред якого стоїть хатка, а в ній живе стара жінка. Вона дає чарівний клубок, що вказує дорогу у „той світ”. У „тому світі” дівчата мички микають, кужіль прядуть, хустки гаптують, сорочки шують.

У цьому контексті показовою є казка „Про короля і його сестру Настку” із збірки казок Волині й Полісся, записаних О. Ошуркевичем. У них говориться про те, що шукаючи „жону брату”, Настка попросила сиру землю розступитися і побігла в підземне царство. Там вона зустріла діда, який дав клубочок, що привів її до хатки на курячий лапці”, а „там красива дівка кужіль пряде”. У казці „Чарівний млинок” О. Ошуркевича чоловік також знаходить дорогу за допомогою нитяного клубочка [125, с. 62—76]. У казці „Золота яблунька” за допомогою тварини — бичка дівчина виконує наказ баби — „ниток напрати, полотна на всеїку сім'ю, наткати і набілити”, „дідовій і бабиній дочці сорочок нашити”. У волинській казці „Свинка — дитинка” чарівними властивостями наділена шубка, знявши яку свинка перетворюється на дівчину [125, с. 92]. У казці „Максим і дівчина” сказано: „надінь шапку — невидимку — всіх ворогів побореш і ніхто тебе не бачитиме” [125,

с. 47]. Шапка — невидимка, її семантика не виходять за межі реалій, пов'язаних із проходженням ініціальних випробувань [23, с. 86]. У казці „Як одна дівчина вийшла заміж за царського сина” довжина дівочої коси визначалася можливістю її намотування на руку, щоб „вона не втекла” [125, с. 49]. Вагомим компонентом виступають і прикраси. Наприклад, у казці „Про дідову і бабину дочку” дівчина відмовляє чорту у танці через те, що у неї „нема коралів” [там само, с. 99].

Взуття, зокрема чоботи, наділені надзвичайними властивостями, тому їх так і називають — скороходи (в казці про „Чарівне кресало”) [125, с. 66]. Про різноманіття чобіт волинян йдеться у казках „Почивая” та „Про дідову і бабину дочку”. У казці „Почивая” „Іван любить червоні чоботи й червоні пояси. „Озувся у червоні чоботи, підперезався червоним поясом і став таким красивим парубком, що ні в казці сказати, ні пером описати” [там само, с. 101]. Казковий персонаж „Про дідову і бабину дочку” чорт докладає неабияких зусиль, щоб дістати для дівчини файні чобітки з золотими підківками, срібними каблучками [там само, с. 99].

Компоненти волинського вбрання, їх локальні властивості звучать і відтворені у повір'ях, приказках, піснях та загадках другої половини ХІХ — початку ХХ ст. У віруваннях і забобонах Грубешівського повіту йдеться про таке: одного разу селянин загубив волів і пішов розшукувати їх у лісі, там йому в личак впала квітка папороті. Зустрічає він багатого чоловіка, котрий запропонував свої чоботи за личаки, але „як лише селянин позбувся личаків, то разом з ними позбувся і всебачення та зробився ще дурнішим як був” [72, с. 87].

Проте, з якого матеріалу виготовляли чоботи, розповідає приказка, поширена на сході Волині: „ні в коморі — ні в оборі; на ногах сап'ян рипить, а в борщі чорт кипить” [206, с. 114]. В історичних піснях на Волині співали:

*На що ж мені сап'янові чоботи
По груді топтатися
А оксамітну двожу об
Чапіги рвати? [168, с. 75].*

Різне взуття згадується в лірницьких піснях на півдні Волині:

*Що то за таке
Побігло мале
В моїх воротях
В червоних чоботях?
Черевички — в швачки
А сорочки — в прачки
А хусточки — в краму [там само, с. 73].*

Фольклорний матеріал засвідчує, що, окрім постолів, лаптів і чобіт, поширеним взуттям були черевички. Особливо часто їх знаходимо в текстовій частині усної народної творчості на заході (Томашгород, Луцький повіт):

*Не хочу я червоного
Дайте мені золоткового
Мої ножки невелички
Щоб були черевички [237, с. 198].*

Про різноманіття головних уборів свідчать приказки:

*На червоному не знаємося
На билі догадаємося
Положите шеляг битий
Викупити ковпак шитий (с. Дубище, Старокостянтинівського повіту) [72, с. 115].*

Широке побутування шапки-ковпака у другій половині ХІХ — початку ХХ ст. підтверджували слова з вірша: „В него шапка гостра, ковпаком — непроста” [168, с. 56]. Із шапкою в Західній Україні пов'язано чимало повір'їв: „не можна було класти шапки на стіл бо, скільки крихт на столі, то й стільки буде вошей в голові у того, хто поклав”; „не годиться дві шапки надівать на голову, як хтось надіне, то той два годи дурний буде”; „у шапці гріх у хаті сидіть, бо боги есть” [221, с. 107]. У загадках Кременецького району (Волинь) говориться: „Знайся догадайся, що ковбаса в шапці” [175, с. 194]. А в поговірках: „Ой, Боже-батьку, дай грошей шапку та й жінку гладку” (Кременець, Волинь) [там само, с. 300].

Розповсюдженою колядкою була така:

*Прийшли до нього
Три кавалери,
Держать шапочки
Попід рученьки [168, с. 22].*

Про дівочі та жіночі головні убори також довідуємось з тих самих джерел. Дівчата одягали вінок із свіжих квітів під час обряду „лелі“. На півдні Волині його пов'язують з Юрійовим днем (23 квітня за старим стилем, 6 травня — за новим). Дівчину, яка найбільше відзначилася, обирали „лялею“ і одягали вінок, а через плечі навхрест повивали зеленими гірляндами й вели з піснями до приготовленого „трону“ [23, с. 158]. На Зелені свята дівчата одягали вінки з трав, квітів, стрічок, такі ж, як і на обряд водіння вільхи. Таку дівчину водили по селу від двору до двору і співали величальних пісень господарям [122, с. 395]. На зустріч весни дівчата також одягали віночки, про що співалося у веснянках:

*Весна красна, весна крпсна,
Що ти нам принесла?
Старим бабам по грудку,
А дівчатам по вінку (с. Липки).*

*Весна красна, що нам принесла?
Дівкам по віночку,
Бабам по серпаночку (села — Мареніно та
Стоятни) [25, с. 68].*

Жіночий головний убір — очіпок також задіяний у багатьох обрядах. Перевагу надавали червоним очіпкам, які оберігали від злого ока і вважалися гарнішими: „Молодиця іде у червоному очіпку, як маківка цвіте“ [122, с. 110—111]. Хусточки використовували під час святкування Маслана (сирний тиждень) на півночі Волині (с. Яполоть). Жінки перев'язували хусткою чоловіків а ті, відповідно, давали їм відкуп [25, с. 63].

У різних піснях, записаних на Волині, особливо жартівливого характеру набуває бажання дівчат прикрасити себе. Таке вихваляння перед парубком звучить у пісні:

*Що у неї — батько богач,
штири воли на оборі
Ще й на шії дукач... [13, с. 313].*

Рукавички теж застосовували в обрядових діях. Зокрема на Новий Рік після літургії хлопчики або дівчата віком 8—12 років ходять по хатах з рукавицею, яка наповнена пашнею (вівсом, пшеницею), посипають зерном діл, стіл і взагалі усе [25, с. 62]. В обряді новорічного посівання рукавичка

співвідносна з мотивом збагачення. Посівали колись тільки з рукавиці. Основною функцією висіяного з рукавиці збіжжя є ритуальне викликання добробуту [23, с. 51].

Важливу роль в обрядах різних видів одягу волинян (сорочки, кожух, штани, спідниці, запаски) другої половини XIX — початку XX ст. теж відстежуємо в текстах усної народної творчості: приказках, колядках, поговірках, замовляннях, у старовинних піснях. У дохристиянські часи слов'яни у своїх замовляннях уявляли богинь блискавки чи громовиць в кольорових суконках (сорочках) [139, с. 450]. Про традиційне щоденне вбрання волинянок співалось у ліричних піснях:

*Пішла теща в садочок,
Вирвала три лопушини,
Пошила сорочку
І три хвартушини.
Убирається, узирається
Що із-заду — расно,
А спереду — як чорт страшно [168, с. 73].*

За різдвяної традиції діда одягали в сорочку та шапку і перев'язували рушником в с. Жабче Горохівського району [23, с. 203]. У центральних областях Волині, коли над хворим промовляли замовляння, — „треба роздерти пазуху, нахукати туди та за комір і дати з миски навхрест свяченої або непочатої води напитися“ (с. Колоденка, Рівненська область) [175, с. 228]. У деяких піснях про козаків відображено й таку реальність: „Козак — душа правдивая — сорочки не має“ [131, с. 90]. Як бачимо, чоловіча домоткана сорочка була виразником не тільки соціального статусу, але й мала магічні властивості.

Поясне вбрання також відіграло певну роль в обрядах. Дівчата й жінки обов'язково одягали запаски, коли виходили з хати чи порались по господарці, оскільки „нема більшого встиду, як хтось побачить без хвартуха“ [101, с. 138]. Згадку про це зустрічаємо і в народних волинських колядках другої половини XIX — початку XX ст.:

*Повій, вітре буйнесенький,
Висуши хвартух тонесенький.
Повій, вітре, крвзь ворота,
Висуши хвартух краце злата.
Повій, вітре, хотак, хоч так,*

*Висуши хвартух, як мак, як мак,
Щоб ся ненька не дізнала,
Щоб шельмою не назвала* [42, с. 594—595].

На сході Волині чоловічі штани перешивали з жіночих плахт: „І тепло, і гарно ходить, та ще й любо діло робить”. Вгорі їх стягували на шнур — очкур. Про нього йдеться в оповіданнях, які передавали з уст в уста. В одній з них говорилося про те, як один чоловік, випровадив всіх своїх домашніх із хати і залишився сам. Він вирішив приготувати галушки. Розвів в печі вогонь і почав кип'ятити воду. Коли місив тісто то вмів туди і кінець свого очкура. У цей час закипіла вода. Тоді він швидко бере рогац і витягає з печі горщик з кип'ятком, щоб закинути в нього галушки. Яким же було його здивування, коли побачив, що в ночвах тіста не має. Двері були відкриті. Господар подумав, що тісто схопила собака. Взяв палицю і побіг на подвір'я шукати її. Собака лежала на подвір'ї під вікнами хати і щось їла. Селянин подумав, що вона доїдає його тісто, і почав її бити. У цей час прийшов сусід та й питає, нащо той б'є пса. Господар відповів: „Проклятий пес з'їв тісто”. Тоді сусід каже: „А що в тебе висить на очкурі?” [206, с. 105—106]. В іншій оповіді говорилося про те, як очкуром ловили відьму [175, с. 270].

Поширеними були розповіді про те, як хлопець, який мав курячу сліпоту, ловив очкуром відьму. Він його носив у мисці під паскою святити. Потім прив'язував до драбини, яка стояла біля корів та за допомогою ще декількох допоміжних речей ловив відьму [175, с. 270].

На Волині плечовий одяг — кожух згадувався у приказках: „До Святого Духа не скидай кожуха, а по Святім Дусі знов у кожусі” [72, с. 36]. Ще в день Святого Духовний в колядках співалось: „І кожух замочив до кришки, пішов Савка на ніч кожуха сушити” (м. Острого Волинської області) [175, с. 155].

Багатство ритуального (магічного) використання одягу відтворюється і під час родинної обрядовості (хрестини, весілля, похорони). Дотримуючись народної моралі, уже в час народження дитини виконували певні магічні обряди, сформовані упродовж століть нормами. Обов'язковим було пеле-

нання новонародженого сорочкою матері, а також перев'язування дитини червоним пасочком, що оберігало від уроків, нечистої сили та злих духів [101, с. 162]. Першим „одягом” новонародженого були пеленки, якими зивали дитину до річного віку. Пеленки, як прототип шитого дорослого одягу, зустрічаємо в народних волинських колядках другої половини ХІХ — початку ХХ ст., які відносяться до зимової обрядової поезії. У с. Хоров Острозького повіту колядували:

*„Старенький при яслах стоїть,
Новому рожденому пеленки стелить.
А Марія вповиває,
До серця свого пригортає”* [175, с. 20].

У селі Острог колядували:

*„Мати Божа Сина мала
У пелюшки сповивала”* [там само, с. 32].

У селі Дермань Дубнівського району зустрічаємо варіант „в пелени уповився” [там само, с. 22], а в с. Лишнь Кременецького району — „в пелюшечки уповився”, „Божа Мати Сина мала в пелюшечки вповивала, на престоли положила” [там само, с. 34], а в с. Плужне Острозького району — „А Йосип старенький при яслах стоїть, на пана Єзуса пелюшки стройть” [там само, с. 23]. Одяг подібний за покромом до пелюшок або полотно наближене до них, згадується в тексті слов'янських колядок:

*„Сина вродила в морі скупала,
В морі скупала, в ризи повила.
В ризи повила, до сну вложила”* [46, с. 382].

Ризи вважалися ритуальним, церковним облаченням або одягом знаті [202, с. 42]. 1073 року риза згадується в Ізборнику Великого князя Святослава Ярославовича у коментарі від Матвія словами: „хвалити Господа в чистих ризах” [165, с. 73].

Коли хрестили хлопчика, під полотняну пеленку — плащик підставляли чоловічу сорочку, а дівчинці — жіночу [101, с. 162]. З такою ж обереговою метою голівку пов'язували червоною хустиною. Оберегову функцію виконували як предмети одягу (сорочка, пояс, хустина), так і інші побутові речі. Аналогічні вірування щодо оберегової функції пояса під час хрещення в другій половині ХІХ — початку ХХ ст. зустрічаємо

і в Росії [171, с. 231]. На Волині поширеним був звичай дарувати тканину на спідницю або полотно бабі-повитусі після хрещення дитини [116, с. 90].

Щоб дитина спокійно спала, їй співали таку колискову:

Ходить сон по долині

В червоненькій жупанині [222, с. 20] (с. Голуби Ковельського повіту).

Вірили, що перед тим, як одягнути на дитину сорочку, то у ній потрібно потримати ніж або металевий предмет, тобто виконати певні магичні дії (маємо справу з контактною магією). Згідно з повір'ям, дитина, торкаючись сорочечкою і тілом до металу, „повинна виростати міцною, як залізо” [102, с. 100].

Магічні дії проводили й з іншими частинами строю. В архівних матеріалах збереглися свідчення кінця ХІХ — початку ХХ ст. стосовно використання пояса і крайки як оберегів. Вважали, що пояс і крайка наділені здатністю вберегти людину від лихого ока, злих духів, тому після народження дитини їх клали біля неї, „щоби відігнати нечисту силу” [102, с. 279].

Весільний обряд — це колективне дійство, кожен з учасників якого має свою певну роль відповідно до сценарію, який склався упродовж тисячоліть. Наречений, наречена, її подружки (дружки) одягали відповідне вбрання. Прикраси на вбранні й головних уборах, подарунки родичам нареченого, це атрибути, без яких не обходилося селянське весілля на Волині у другій половині ХІХ — початку ХХ ст. Атрибути — символи мали велике значення: квітка, вінок, колір квітів, стрічок, вишиті узорі сорочок та їх колір. Весільний обряд поділяли на кілька етапів — сватання, заручини, безпосередньо весілля та супроводжували певним дійством: комора, покривання молодої тощо, кожне з яких відзначалося конкретним атрибутом.

Перстень і рушник слугували прямим натяком на наближення шлюбу й дороги до нього (чарівні предмети) [23, с. 72]. Ще перед весіллям дівчина вишивала рушник. У східних слов'ян цінність шлюбного рушника була такою великою, що у разі розлучення його розривали навпіл над проточною водою або на перехресті доріг (Холмщина)

[210, с. 247]. Часом в архаїчних ритуалах використовували не рушник, а чисте лляне полотно, яке можна вважати першоосновою, з якої постав рушник, як довершена форма ритуальної тканини [58, с. 106]. Вірили, що за допомогою гарно витканих і вишитих рушників дівчина здобуває собі чоловіка, благополучно приходять у нову родину і здобуває її прихильність [там само, с. 105]. Під час весілля дружба одягав рушник через плече, зав'язуючи на поясі [168, с. 1]. У східних районах Волині (Новоград-Волинський повіт) подачею рушників або хустини сватам визначали згоду нареченої [72, с. 172]. Існував звичай накривання її хустиною під час сватання. Наречений сідав біля неї й знімав хустину. Цей обряд дружки супроводжували співом. Такий звичай поширений на північ від Волині, на Поліссі.

Обов'язковим ритуальним елементом було приготування посагу. У центральних районах Волині існував звичай, за яким для майбутньої родини з боку чоловіка та окремих гостей наречена готувала:

*„тоненькі обруси,
що раненько вставала
Да тоненько напярала
И біленько вбілила*

И всіх бояр обділила” (с. Кривин, Острозького повіту) [72, с. 163].

1903 року у селі Незвір у записано старовинну народну пісню, яка закарбовує у нашій пам'яті матеріали, з яких виготовляли вбрання, і те, що вони складені у скрині щоби їх надбати, потрібно встати з „першими півнями”. Йдеться про посаг нареченої:

*Ой, рано, рано, кури запіли!
Ой, дай Боже!
А господиня ще ранній встала.
Господиненько, відчиняй двері,
Маєш гостойки у своєму дворі.
До тебе іде Свята П'ятінка,
Дарує тебе от як матінка,
В коморі іде замиканий,
Одчиня скрині іде замиканий,
В одну кладе тонке прядиво,
В другу біле полотно,
У третю кладе добре сукно.
Свята П'ятінка дари давала;
Бо господиня мудра була,*

Що у П'ятницю кужіль не прjala
Хустя не прjala, в золу не клала [101, с. 114].

Наречена давала подарунки майбутній родині під час сватання і в східних районах Волині (Новоград-Волинському повіті) [223, с. 634]. Свекрові наречена дарувала полотно на сорочку, яке обв'язувалось стрічками, а матері нареченого — тканий плат, котрий також обв'язували стрічкою. Свасі — пару ліктів полотна на фартух і кожному з родини [232, с. 32]. Про те, що наречена вишивала сорочку коханому співали в народній пісні:

Я Семена люблю,
Сорочку вишию.
Ой дерево, клен-дерево,
сорочку вишиваю [116, с. 56].

А наречений дарував коханій черевички або гарно вишиту сорочку, але обов'язково щось з одягу [223, с. 634]. В окремих випадках за подаровані нареченим чоботи наречена давала в подарунок кольорову хустину [232, с. 22]. Тоді співали:

Піделю танцювати,
Боярів оглядати,
Чи високо підковні,
Чи не криві ноги,
Як баранячі роги (с. Дубище Старокостянтинівського повіту) [72, с. 172].

Така традиція була поширена в багатьох областях України [55, с. 90].

Прикрасам теж належала неабияка роль у весільній обрядовості. Під час заручин наречена дає нареченому перстень, одержує свій та зав'язує йому комір сорочки червоною китайковою стрічкою під шию до сорочки, за що він їй дає викуп [232, с. 1]. Це свідчило про домовленість з обох сторін — нареченої й нареченого. У другій половині ХІХ — початку ХХ ст. обмін перстнями під час заручин поширився і в Чехії, Словаччині, Польщі, Болгарії та в інших країн Центральної і Східної Європи. Раніше наречені обмінювались віночками [143, с. 74]. Свою згоду на одруження дівчина висловлювала одяганням шапки нареченого:

Ой витили, вихилили
Меду — вина бочку,

Видурили, виманили
В пана-свата дочку.

Ой ми ж її не ланили,
Сама ж вона хтіла.
Наложила сиву шапку
Та й між нами сіла (с. Млинів, Дубнівського повіту) [222, с. 474].

Як правило, весь волинський весільний обрядовий одяг був урочистим та багато прикрашеним. Головні убори відігравали неабияку роль під час усього весілля. Вони вказували на етапи весільного дійства. Зокрема, ще перед шлюбом шапку молодого прикрашали букетом із барвінку або подібного зілля та клали на тарілку [168, с. 8]. Ще з давніх часів барвінок вважався рослиною, улюбленою в українців. Його називають ще „хрещатий“ через зіркове розташування стебел, які стеляться по землі [46, с. 58]. Часом наречений сам прикрашав квітами баранячу шапку перед тим, як йти до нареченої. У східних районах Волині (Новоград-Волинський) за звичаєм наречена повинна підготувати і пришити відзнаку на шапку нареченому. Про це свідчать слова пісні:

Я в тебе зяченьку первая есть
Готуй мені талерів шість.
Хоть не шість — півтора
Буде твоя шапочка готова [222, с. 196].

Такий самий звичай існував і в Луцькому районі:

Я веліла вінки вити,
К шапкам пришивати [там само, с. 192].

На сході Волині (Новоград-Волинський) за звичаєм молодша сестра нареченої пришивала до шапки нареченого червону стрічку. Це супроводжувалося співом дружки [239, с. 639]. Наречений обов'язково давав викуп за шапку.

Під час весілля наречена одягає на голову вінок із барвінку та яскравих стрічок. Весільний вінок мав свою символіку. Зокрема, Неоніла Здоровега залучила до наукового обігу книгу Яна Ласіцького „De Russogetum“, опубліковану 1585 року у Вільно, де описано весілля волинян. Священик увінчує голову кожного з наречених зеленою гілкою. Зелений віночок, пришитий до шапки нареченого, також має назву „вінець“. Своєю

чергою він пов'язаний з дівочим вінком [77, с. 107].

Одяганню вінка передувала низка обрядових дій. Спочатку дружки розпускали нареченій косу, при цьому їм часом допомагав брат (особливо на сході Волині в Новоград-Волинському). Наречену одягали до вінця і співали:

*Гребінця, матінко, гребінця,
Розчесати косу до вінця;
Упав гребінець під стілець
– Подай, Іване, гребінець,
Розчесати косу під вінець...
Брат сестрицю розплітав,
Де ж він тії уплітки подівав?
Носив на торжок, не продав,
Меншій сестриці так отдав.
Чом ви, солов'ї, не щебетали,
Як сади процвітали?
Чом ти, Марусю, не плакала,
Як косу розплітали?... [222, с. 637].*

На голову нареченій одягали вінок із барвінку або рути, а від чола припасовували двома червоними китайковими стрічками на цілу ширину [232, с. 7]. На спині до низу по плечах звисали бинди. Весільні вінки за формою нагадували шапочку, їх густо прикрашали намистом, гілками вічнозелених рослин, пучками пір'я, китицями з вовни („бубляками“) [230, с. 448]. Це був символ обереговий і символ багатства. На сході Волині вінок плели з барвінку на всю голову і з білими стрічками (стяжками) ззаду [167, с. 100].

Перед тим, як йти до нареченого, в деяких районах Волині обличчя нареченої закривали хусткою. Цей обряд проводили для того, щоб наречений завчасно її не побачив. Наречена, схиливши голову на руки, сиділа за столом, накрита хусткою. Біля неї дві дружки тісно притискали хустку до столу, щоб обличчя не було видно. Дружки нареченого вбігали до хати, оббігали із калачем навколо столу, де сиділа наречена та намагалися підняти хустку і подивитись на неї [109, с. 113]. Після благословення, молоді просили у матері:

*Давай мати шубу
Поїдем до шлюбу [222, с. 637].*

Під час шлюбу священик у церкві накладав на кілька хвилин корону на голови нареченим [232, с. 12].

Наприкінці весілля наречену покривали наміткою, що свідчить про перехід дівчини з одного суспільного статусу до іншого. Цей звичай відомий по всій Україні ще з часів Київської Русі. Відомо, що у давнину жінці заборонялось „світити волоссям“. Вона була зобов'язана закривати його складним головним убором [201, с. 139]. „Опростоволосити“ жінку, залишити без головного убору, означало знеславити її. Через таку образу на Русі виникали судові справи. Дехто з дослідників пов'язує звичай закривати волосся спеціальним головним убором підкореним становищем жінки [150, с. 79]. Такий звичай був розповсюджений і в Росії, де трактувався як пожертва волосся для божества [163, с. 246].

На Волині перед тим, як покласти намітку на голову нареченої, один зі старостів зривав квітку з гільця нареченого та обмінював її у старости нареченої на квітку з її гільця [11, с. 265]. Вінок з голови нареченої знімала сваха, перепинаючи нитками закріплені шпильками коси [232, с. 7]. Після того в окремих селах існував звичай підрізання коси до рівня вушного отвору [180, с. 658]. Волосся підбирали на кибалку, поверх якої сваха зав'язувала каптур, а поверх нього навколо голови або шиї перемітку чи хустку. Часом поверх голови зав'язували перкалевий плат [232, с. 29].

У весільній обрядовості на сході Волині (Новоград-Волинський) покриттю голови нареченої присвячено ряд обрядових дій. Перед тим, як пов'язати наречену, свахи махали хустиною над її головою, а наречена, не бажаючи залишити назавжди дівування і покрити свою „головоньку“, намагалась вирвати хустину і кинути її під ноги. Усі зусилля даремні – її пов'язують [222, с. 640]. У центральних районах Волині (с. Млинів, Дубнівського повіту) мати знімала стрічки (бинди) з молодої та одягала очіпок:

*Прийди матінко
До мене
Поздимай бинди
З мене [222, с. 254].*

На Волині відомі пісні, що оспівували перехід із дівочого стану до жіночої громади, коли наречену пов'язують хустиною: „Усміхнися молодиченько, не смуги хороше личенько, в парі з милим і дружиною розцвітеш і ти жоржиною“ [31, с. 154].

У другій половині XIX — початку XX ст. весільний одяг волиняни шили з тканин кращої якості та багатше оздоблювали. За звичаєм нову сорочку для майбутнього чоловіка готувала молода [232, с. 28]. Саме її він одягав до шлюбу. Вона була вишита білими нитками та прикрашена весільним віночком. У прислів'ях весільна сорочка є виразником святковості, „бо коли просять на весілі, беруся: сорочка нова, на ср...ці дзюра“ (Кременецький повіт, Волинь) [175, с. 205].

До весільного волинського чоловічого одягу належить і нова сермяга або свита, опоясана червоним поясом із звисаючими кінцями спереду.

Кожух, який вдягали як чоловіки, так і жінки, відігравав неабияке значення у весільній обрядовості. Після шлюбу, перед виходом молодих, мати брала кожух навиворіт (ворсом догори) та з горілкою, хлібом, медом благословляла молодих.

Взимку наречену одягали в шубу, а влітку — в літню „юпку“ [223, с. 637]. Вивернутого кожуха одягав один з родичів ще на початку весілля та підводив до молодого будь-яку з дівчат. Цей звичай поширений був на сході Волині. Оскільки молода не була присутня на церемонії в той момент, коли з'являється молодий, то він повинен був впізнати наречену [11, с. 233]. Коли після шлюбу молоді поверталися з церкви, мати нареченої на порозі зустрічала їх з вивернутим кожухом і співала:

*Теця зятя вітає,
Кожух вивертає
Будь зятю багатий
Як той кожух мохнатий* [101, с. 173].

У цьому контексті відомий вчений А. Поканурський вважає вивернутий кожух хутром назовні магічним перенесенням сил родючості на себе. У зв'язку з цим, на його думку, вивернутий кожух і був обов'язковим атрибутом українських ряжень, незалежно від їх назв та типів сюжету. У весільних ритуалах Білорусії також застосовували вивер-

нутий хутром догори кожух (шубу) на який садили молодих. Хутро — символ здоров'я, тепла й багатства, бо в далекому минулому воно є духом діда — Домового.

Додільну сорочку нареченої оздоблювали вишивкою по білому сорочечному полотну. За звичаєм наречена одягалася у червоне, як символ щасливого сімейного життя: червону юбку та червоний горсет, такі самі, як у молодої чи хустка, якою її пов'язували [31, с. 154]. Відомо, що червоний колір, як атрибут продукуючої магії, вживався у багатьох народів світу. Цікаво, що ще до середини 50-х років XX ст. на Волині існував звичай одягати нареченій по кілька спідниць (до десяти), так званих літників [там само, с. 153]. Жінки одягали весільне верхнє плечове вбрання свити-сердяги (села біля м. Рівне) [179, с. 118].

Під час весільної обрядовості існував звичай: наречені йшли до хати молодого і залишалися в коморі на цілу ніч. Часом саме тут наречений, посадивши наречену на покуті, паличкою здіймав з неї намітку й закидав на піч. Свахи із запаленою свічкою йдуть до комори до наречених, де знімають з молодої сорочку, оглядають, чи є на ній кров. Якщо є, то весілля хороше. Цю сорочку показували родичам нареченого, потім старшому сватові, а згодом — з радісними криками заносили до хати [223, с. 642]. Якщо ж сорочка виявиться чистою, то співали пісні викривального й знущального характеру. Свахи, дружки й мати нареченого, ствердивши дівоцтво дружини, одягали її в іншу сорочку, на голову очіпок і намітку, поверх якої клали червону бинду [11, с. 292].

На сході Волині — Бердичівській повіт — молода мала й червоний пояс. Червона барва веселить і посилює почуття, означає принцип плодovitість та відтворення в природі. У римлян шлюбний серпанок теж був червоний. Цей давній, вочевидь язичницький, звичай згодом успадкували й християни.

У 20—30-х роках XX ст. наречена сама готувала весільну сукню і фату, переважно білого кольору. Матеріалом для шиття слугували: капрон, нейлон, гіпюр з врахуванням сучасної моди. Часом, із практичних міркувань, шили білі вовняні костюми. З того часу фата ще не вийшла з ужитку.

Але порівняно з минулим вона видозмінюється за розміром і прикрасами [159, с. 68].

У поховальному обряді другої половини ХІХ — початку ХХ ст. значна роль належала білому кольору. Він переважав у східних слов'ян [151, с. 96—97]. Чорний колір у тканинах використовували в основному для верхнього вбрання [там само, с. 97]. Для небіжчика поховальний одяг зазвичай був розкішніший, ніж повсякденний. В Україні побутував звичай, за яким жінки до самої смерті зберігали весільну сорочку і намітку, які потім клали їм у домовину або вдягали на небіжчицю [116, с. 373].

У селі Хорів Острозького району Рівненської області у другій половині ХІХ — початку ХХ ст., після обряду обмивання, вмерлого одягали в білу сорочку (2, од. зб. 164). З покійника знімали сорочку, роздирали її від верху до низу, а одягали святкову [35, с. 93]. На сході — Житомирщина, як умре дівчина, то накладали на голову вінок і фату так, як до шлюбу [167, с. 106—107]. Збоку клали хустину. Тим, хто несе хоругви та труну Мати на праву руку зав'язувала хустки [там само]. Померлому парубкові теж клали в кишеню хусточку, а збоку кашкет [там само, с. 136]. На ноги одягали білі панчохи [там само]. На півночі Волині дівчата, коли вмер батько, розпускали волосся і перев'язували його чорною стрічкою. Червоний пояс або крайку вішали на огорожу, тин, коли виносили з двору покійника, „щоб добро за ним не пішло“ [101, с. 182—183].

Отже, народне вбрання — це комплекс багатьох одягових компонентів, кожен з яких активно залучався в те чи інше обрядове дійство, яке своїм корінням сягало давніх часів. Упродовж тисячоліть формувався певний тип, звичаїв, обрядів, ритуалів, пов'язаних з одягом, вивчення яких поповнить скарбницю не лише української, але й світової культури. З проаналізованого матеріалу впливає, що багато охарактеризованих звичаїв, обрядів та ритуалів волинян та українців загалом властиві й іншим народам, насамперед сусідам України.

Семантика орнаментальних мотивів на одязі

Орнаментальні мотиви в одязі волинян мали певне символічне значення, а отже, відображали їх духовний світ. Обрядова символіка костюма другої половини ХІХ — початку ХХ ст. відображає широкий спектр духовних традицій народу, його світоглядні уявлення і норми обрядової поведінки.

Не кожен знак мав право панувати на тій чи іншій складовій частині народного одягу. Певні знаки, які вказували на вихід дитини з материнського лона або слугували оберегами дітородних органів, вишивали на запасках. Інші — нашивали на сорочках і запасках бабам-повитухам, незайманим дівчатам і жінкам. Окремі знаки були побажаннями народжувати багато дітей та благополуччя. На чоловічих сорочках вишивали знаки, які вказували на парубка чи одруженого чоловіка, а ще таке, що парубок шукає незайману дівчину, яку готовий зробити жінкою, тобто одружитися з нею. „Ружами“ — трояндами чоловічу сорочку у давнину не вишивали, бо це знак „рожениці“ тощо.

Вишивальні орнаментальні мотиви відтворені і в образно-творчому фольклорі. Основний сюжет вишивки підкреслювали прямою або зигзагоподібною лінією, дрібним ромбічним рядом, вишитим червоними або чорними нитками. Вишивана сорочка відповідала волинському повір'ю про множинність небес. Тут вірили, що небо складається з трьох склепін: нижнє (яке слугувало помешканням догідників божих); середнє (житло для ангелів) і вище (місце знаходження самого Бога) [122, с. 259]. Таку саму картину світобудови (як трипільці) подає й колядка, записана поблизу м. Шумська на Волині. У ній дівчина вишиває картину Всесвіту на сорочці:

*„На тім кораблі
Красная панна
Кошульку шила
Ще й вишивала,
А на комірі — місяць і зорі
А на пазусі —
Райській пташки,
На рукавах
Шевці-молодці“* [168, с. 31].

У цій колядці світобудова виглядає цілком вичерпно, оскільки в ній вказано на дві небесні сили, доповнені земною. Подібне потрактування світобудови знаходимо в уявленнях трипільців [23, с. 294]. Очевидно, що світи на вишивках сорочок Волині розмежовує червоний колір, який виступає демаркаційною лінією. Він же співвідноситься з образом вогненного змія [58, с. 108]. Нашарування історичного і міфологічного на цей раз було також природне, як і асиміляція в неолітичний період історичної (в етнічному розумінні) та міфічної межі краю світу з „тим світом” [23, с. 107]. Зображення змія-дракона зустрічаємо в оздобленнях на Поліссі [58, с. 108]. Польський дослідник народної демонології Л. Пелка вважає летючого змія болгарським демонічним образом. Проте у волинському Надбужжі змії — це, як правило, ще й загальна назва ворожого чаклуна [23, с. 107].

Вже в давньоруський період вишивка, окрім декоративної, виконувала заклинальну символічну функцію. Вишитий узор набуває магічної сили [38, с. 7]. Його вишивали навколо шиї, на передпліччі рукавів, на подолі. Основну увагу звертали на оздоблення рукавів, що було вшануванням роботящих рук. Серед геометричних мотивів у волинській вишивці переважає сонячний орнамент. Він складається з магічних знаків сонця: спіралей, хрестів, колісниць і походить від латинського слова *Solaris*. Фактично весь космос є потенційним символом [227, с. 229]. Символ — грець. *Symbol* — знак, прикмета; предмет, дія тощо, які є умовним позначенням якогось образу, поняття, ідеї; художній образ, який втілює певну ідею [94, с. 834]. Українська система символічного відображення світу належить до найдавніших і найбагатших систем традиційної культури на планеті [24, с. 4]. Учені дослідили, що вже в останньому періоді палеоліту людина надавала певного символічного значення довікллю: сузір'ям, рослинам, тваринам [там само, с. 3]. Таким чином, як би підтверджується положення: всяке знання відбувається із зовнішнього сприйняття [219, с. 21]. Оздоблення також мають виконуватися на основі традиційної образності та символіки, що

в різноманітному гармонійному поєднанні творить узори.

У волинській вишивці зображення сонця уявлялось „царем неба, що освітлює та закриває землю вдень, „обходить” її вночі, а зранку знову з'являється на сході. У Новоград-Волинському повіті сонце вже втілене у вигляді жінки [14, с. 172]. В орнаментальних мотивах вишивки символом сонця є розетка, восьмикутна зірка, розетка в колі.

Вишивку мешканців Рівненської та Волинської областей XVIII — XIX ст. переважно нескладна за своїми орнаментами, які утворювалися з ритмічного повторення поодиноких або вписаних одне в одну різноманітних конфігурацій: ромбів, восьмикутних зірок, ламаних ліній [117, с. 54]. Волинську сорочку, вишиту зористим візерунком на грудях, дослідив відомий етнолог Федір Вовк [11, с. 148].

Саме у вишивці чоловічих чи жіночих сорочок волинян другої половини XIX — початку XX ст. найчастіше знаходимо орнамент із багатопелюстковими квітами, який відомий під назвою „ружа”. Мотив ружі вважається не дуже давнім, а деякі дослідники твердять, що зображення цієї квітки було запозичене або ж навіть бездумно перенесе з банальних фабричних зразків. Та чи це справді так? Ружа — улюблена квітка українців, її дбайливо плекали під вікнами хати, адже квітка нагадує Сонце. Промовте слово „ружа” і знайдете в ньому древню назву Сонця — Ра. А може, воно означає вогненну кров, бо староукраїнська назва крові — руда. Візерунки з рожами укладалися за законами рослинного орнаменту, що означало безперервний сонячний рух з вічним оновленням [33, с. 23]. Нерідко у вишивці зустрічаємо візерунки з „ружами”, які уклали в систему геометричного орнаменту. Це не просто квіти, а зорі, які уособлюють уявлення народу про Всесвіт як систему. Це також свідчення непорушного закону цілісного космосу.

Декорування чоловічих сорочок в орнаментальні мотиви квітів зустрічаємо у селах Жишківичі Іваничівському (8, АП 18, 162, О-6997), Тростянець — Ківерцівського

(3, P2-328), Сапанів — Кременецького районів Тернопільської, (13, T-2332) та у селі Алексєєва Гошанському району Рівненської областей (13, T-35 77). На цих сорочках вишивка переважно розміщувалася на манишці, комірі та манжетах. Зауважимо, що всі ці вишивки переважно виконані технікою „хрестик“, а вона теж має символічне значення та наближена до знаку вогню.

Серед жіночих сорочок, які орнаментовані в „ружі“ та „галузки“, виділяються зразки зі села Воля Ковельського району (6, ЛММ-41061; НМТ-160). З цього ж району ще три сорочки: одна з Володимир Волинського села Городище (6, ЛММ 52429; НМТ-2723; ЛММ 52430, НМТ 2724). Друга жіноча сорочка з домотканого полотна уставкова, оздоблена технікою „хрестик“ та декорована в рослинні орнаментальні мотиви (листочки, виноградна лоза, рожі) зі села Головин Костопільського району Рівненської області (межова територія з Поліссям) (5, КТ-2021). Такими самими орнаментальними мотивами декоровано жіночу сорочку, пошиту з фабричного полотна з села Березинь Рівненської області Рівненського району (9, АП-5759). Їх орнаментальний мотив є символом винограду та розкриває радість і красу створення родини. Сад-виноград — це життєва нива, на якій чоловік є сівачем, а жінка має обов'язок ростити й плекати дерево їхнього роду [33, с. 12].

Великими квітками, гілочками та листками лілії декорували вишивальною технікою „хрестик“ жіночу уставкову сорочку з села Будераж Здолбунівського району Рівненської області (13, IV-T3752). Зображення приховує таїну життя. У легендах — це символ дівочих чарів, чистоти й цноти. Вишита квітка лілії допомагає розгадувати таємницю тих чарів. Окрім квітки, невід'ємною частиною орнаменту є листок і пуп'янок, які складають нерозривну композицію триєдності. У ній закладено народження, розвиток і неперервність життя. Це магічний орнамент, тому й благословляє пару на створення родини, адже хрест є прадавнім символом поєднання сонячної батьківської та вологої материнської енергій. Та чому ж саме лілія є жіночим символом? А тому, що саме вона є суттю вологої енергії. Це

підтверджує й давня назва квітки — криїн [33, с. 12]. Ця квітка відома ще з орнаментів давньоруського гаптування, вважається символом життя.

Інколи на сорочках Волині (Томашівщина) зустрічаємо й написи. Таке явище спостерігається і в інших регіонах України, а також Росії — на Костромщині і Ростовщині. Вони могли виникнути під дією лубочних картинок (що їх випускали в ХІХ ст.), які завжди супроводжувались роз'яснювальними текстами [141, с. 20].

ВИСНОВКИ

На підставі аналітичного критичного аналізу здобутків вітчизняних та зарубіжних етнологів стосовно характеристики одягу українців XIX — першої половини XX століття і, насамперед, осмислення експонатів різних музеїв та матеріалів польових експедицій можемо зробити наступні висновки.

1. Етнографічні студії матеріальної традиційної культури Волині загалом й одягу волинян, зокрема, можна умовно поділити на три основні етапи. Перший — припадає на час, коли Волинь була в складі Російської імперії аж до окупації її Польщею на початку 20-х років XX століття; другий — радянська доба, а третій — після відновлення державної незалежності України. Дослідження одягу — важливого компоненту духовної й матеріальної культури і нині продовжує залишатися актуальною проблемою, наукове осмислення якої дозволяє докладніше охарактеризувати історію українського народу, його неповторну культурну спадщину.

2. У монографічному дослідженні виокремлено такі складові одягових комплексів волинян другої половини XIX ст.: чоловічі і жіночі сорочки, поясний та верхній одяг, головні убори та взуття, а також пояси, крайки та прикраси. Упродовж багатьох віків, зокрема і на зламі XIX — XX століть, удосконалювалися знаряддя і техніка виготовлення полотна — головного матеріалу для пошиття одягу та урізноманітнювалися складові одягових комплексів, що зумовлювалися, насамперед, зростаючими господарськими і побутовими потребами й загалом розвитком звичаєвих та обрядових традицій. Вивчення чоловічих і жіночих одягових комплексів дозволило чіткіше окреслити вікові й статеві особливості, але й виявити

майновий та соціальний статус його власників.

3. Аналіз одягових комплексів західних, центральних і східних районів Волині засвідчив, з одного боку їх функціональні та локальні особливості, але й підтвердив спільні риси вбрання волинян, як окремої етнографічної групи українського народу.

4. Розглядаючи одяг волинян як синтез матеріальної та духовної культури, у монографії охарактеризовано ритуальні та магичні дії, які проводили з вбранням та його окремими компонентами, а також семантику орнаментальних мотивів. Волинський народний костюм другої половини XIX — початку XX ст. — яскраве явище матеріальної і духовної культури українського народу. Він увібрав не лише постійно вдосконалювану майстерність, але й духовне надбання багатьох поколінь. Сформувавшись як своєрідне естетичне явище, він є водночас матеріальним втіленням нерозривного зв'язку його функціонального призначення з повсякденним потребами народу, побутом, звичаями та обрядами — хрестинами, весіллям, святами та присвятками, похоронами.

5. Одяг цінний тим, що накопичує у світогляді українців здобутки давніх епох, ранніх етапів освоєння людиною природного середовища і матеріального світу, які сягали ще часів слов'янського язичництва, коли людина ототожнювала предмет і своє сприйняття його, коли формувалася одна з прадавніх релігій — фетишизм, де реальний предмет наділявся чудодійною силою і ставав об'єктом поклоніння. В усній народній творчості ще з давніх часів знаходимо порівняння полотна з хмарою.

6. Народне вбрання — це комплекс багатьох одягових компонентів, кожен з яких активно залучався в те чи інше обрядове дійство, яке своїм корінням сягало давніх часів. Упродовж тисячоліть формувалася певний тип звичаїв, обрядів, ритуалів, пов'язаних з одягом, вивчення яких поповнить скарбницю не лише української, але й світової культури. З проаналізованого матеріалу випливає, що багато охарактеризованих звичаїв, обрядів та ритуалів волинян та українців

загалом властиві й іншим народам, насамперед сусідам України.

7. Вивчення традиційного вбрання волинян другої половини XIX — початку XX століття дозволяє окреслити перспективи збереження і застосування народного традиційного вбрання у сучасній практиці виготовлення тканин та створення вишуканого одягу, зокрема для фольклорних ансамблів, хорових та танцювальних колективів, артистів української естради.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Архів Інституту народознавства Національної академії наук України, оп.1. спр. 39 — АН НАНУ.
2. Центральний державний Архів у місті Києві — УДА.
Музеї та польові пам'ятки:
3. Волинський краєзнавчий музей — ВКМ.
4. Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові — ДМММГ.
5. Державний музей українського народного декоративного мистецтва, м. Київ — ДМУНДМ.
6. Митрополіча фундація митрополита Андрея Шептицького
7. Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної академії наук України — МЕХП ІН НАНУ.
8. Музей народної архітектури та побуту України — МНАПУ.
9. Музей народної архітектури та побуту у Львові — МНАП.
10. Острозький краєзнавчий музей — ОКМ.
11. Рівненський краєзнавчий музей — РКМ.
12. Російський етнографічний музей м. Санкт-Петербурга — РЭМ.
13. Тернопільський краєзнавчий музей — ТКМ.
14. Приватні речі родини кушнірів Лотоцьких з с. Пляшева Радивилівського району Рівненської області.
15. Приватні речі — одяг холмщан — жителів села Чишки Пустомитівського району Львівської області.
16. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України — відділ рукописів — ІФБ НАНУ.
17. Запис від інформатора Ковальчук З. А. (1924 р. н.) з Томашівщини. Зроблено в листопаді 2005 р.

1. Б а л у ш о к В. Роль жінки в юнацьких ініціаціях давніх слов'ян // Родовід. — 1994. — № 9. — С. 18—25.
2. Бі л а н М. „Чом на тобі, наймитоньку, сорочка не біла?“ (символізм українського строю) / М. Білан. — К.: Педагогічна преса // Берегиня, 2001. — № 2. — С. 9—22.
3. Бі л а н М. С. Український стрій / Т. С. Білан, Г. Г. Стельмашук. — Львів: Фенікс, 2000. — 325 с.
4. Бі л е ц ь к а В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнології й антропології. — Львів, 1929. — Т. XXI—XXII. — Ч. 1. — С. 43—109.
5. Бі л о з у б В. Г., З а б о л о т н и й В. Р. Українське народне мистецтво. — К.: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і муз. літ., 1960. — 325 с.
6. Б о р я к О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX — початок XX ст. / О. Боряк. — К., 1997. — 191 с.
7. Б р а й ч е в с ь к а О. А. Давньоруський чоловічий костюм X—XIII ст. (за археологічними писемними та образотворчими джерелами) : автореф. дис. канд. техн. наук : 07.00.06 / О. А. Брайчевська. — К., 1992. — 19 с.
8. Б у л г а к о в а Л. Деякі конструктивні та художні особливості традиційних сорочок Полісся першої половини XX століття / Л. Булгакова // Народознавчі зошити. — 1996. — Зош. 2. — С. 102—109. — (10 років Чорнобильської трагедії).
9. В а с і н а З. О. Традиційне вбрання Київщини XVIII—XIX ст. / З. О. Васіна. — К.: Мистецтво, 1993. — 18 лист.
10. В и н н и ч у к В. Орнаменти у вишивці та ткацтві Волині / В. Винничук. — Луцьк, 2004. — 157 с.
11. В о в к Х. Студії з української етнографії та антропології / Вовк Х. — К.: Мистецтво, 1995. — 335 с.
12. В о й т і в Г. Українські назви одягу XIV—XVIII ст. / Г. Войтів // Записки НТШ. — Т. 234. — Львів, 1997. — С. 210—260.
13. В о р о п а й О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис : у 2 т. / Олекса Воропай. — Мюнхен, 1966. — Т. 2 — 447 с.

14. В р о ч и н с ь к а Г. Прикраси в декоративно-образній структурі народного жіночого вбрання XIX — початку XX ст. / Г. Врочинська // Народознавчі зошити. — 2004. — Зош. 3—4. — С. 378—396.
15. Г а т а л ь с ь к а Н. Волинські кушніри : до питання історії ремесла / Н. Гатальська; Державна академія керівних кадрів культури та мистецтв // Культура України XXI ст.: діяльність культурологічних закладів у сучасних ринкових умовах : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (30 листоп. — 1 груд. 2001 р.). — К.; Рівне, 2001. — С. 63—70.
16. Г а т а л ь с ь к а Н. Г. Волинське народне вбрання / Н. Г. Гатальська // Велика Волинь: тези регіональної наук. конф. [„Минуле і сучасне“] (Рівне, 14—16 листоп. 1991 р.). — Рівне, 1991. — 127 с.
17. Г а т а л ь с ь к а Н. Поетика волинського вбрання: науково — художня реконструкція / Н. Гатальська, Г. Івашків. — Луцьк, 2005. — 20 лист.
18. Г о н ч а р о в В. К. Пам'ятки ремесла / В. К. Гончаров // Археологія Української РСР. — К.: Наукова думка, 1975. — С. 330—345.
19. Г о р и н ь Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX — початок XX ст. / Горинь Г. Й. — К.: Наукова думка, 1986. — 91 с.
20. Г о р л е н к о В. Ф. Народна землеробська техніка українців / В.Ф. Горленко, І. Д. Бойко, О. С. Куницький. — К.: Наукова думка, 1971. — 162 с.
21. Г о р о б е ц ь В. Назви тканин та одягу в українських джерелах (За матеріалами XVIII ст.) / Василь Горобець // Народна творчість та етнографія. — 1972. — № 4. — С. 53—59.
22. Г о ш к о Ю. Народний одяг / Ю. Гошко, Р. Сілецький // Етнографія України. — Львів: Світ, 2004. — 233—266 с.
23. Д а в и д ю к В. Первісна міфологія українського фольклору / В. Давидюк. — Луцьк: Вежа, 1997. — 294 с.
24. Д м и т р е н к о М. Українські символи / М. Дмитренко та ін. — К.: Народознавство, 1994. — 140 с.
25. Д о м а н и ц ь к и й В. Народний календар у Ровенському повіті, Волинської губернії // Матеріали до української етнології. — Львів, 1912. — Т. XV. — С. 62—89.
26. Д у т к а Р. М. Українські вибічані тканини : автореф. дис. канд. мистецтвознавства : 17.00.06 / Р. М. Дутка. — Львів, 1995. — 35 с.
27. Енциклопедія українознавства : у 3 т. // Ін-т археографії НАНУ. — К., 1994. — Т. 3 — 230 с.
28. Забуті скарби. Народний одяг України та Польщі в малюнках Є. Глоговського та К. В. Келінського : [довідник виставки] / [концепція А. Блаховського]. — Львів; Торунь, 2002. — 48 с.
29. З а х а р ч у к - Ч у г а й Р. В. Народне декоративне мистецтво Яворівщини / Р. В. Захарчук-Чугай. — К.: Наукова думка, 1979. — 141 с.
30. З а х а р ч у к - Ч у г а й Р. В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР. — К.: Наукова думка, 1988. — 190 с.
31. З д о р о в е г а Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега. — К.: Наукова думка. — 160 с.
32. З д о р о в е г а Н. Краса народного вбрання / Н. Здоровега, К. Матейко // Народна творчість та етнографія. — К.: Наукова думка, 1970. — № 1. — С. 30—39.
33. Знаки : 155 стародавніх українських вишивок / [упоряд. Т. Островська]. — К.: Соняшник, 1992. — 71 с.
34. І г н а т ю к І. Народний одяг українців Холмщини і Підляшшя / І. Ігнатюк, Т. Кара-Васильєва // Холмщина і Підляшшя. — К.: Родовід, 1997. — 177—213.
35. Історія міст і сіл Української РСР : Волинська область. — К., 1970. — 745 с.
36. К а р а - В а с и л ь є в а Т. В. Українська народна вишивка / Т. В. Кара-Васильєва, А. О. Заволокіна. — К.: Либідь, 1996. — 91 с.
37. К а р а - В а с и л ь є в а Т. Трансформація давніх образних структур в українських рушниках. Регрес і регенерація в народному мистецтві. Колективне дослідження за матеріалами Третіх Гончарівських читань / Музей Івана Гончара : відп. ред. М. Селівачов. — К.: Родовід, 1998. — 328 с.
38. К а р а - В а с и л ь є в а Т. Українська вишивка: [альбом] / Т. Кара-Васильєва. — К.: Мистецтво, 1993. — 262 с.
39. Квітує народне мистецтво / [ред. О. М. Кульчицька, С. Й. Сидорович]. — Львів, 1964. — 33 табл.
40. К и т о в а С. Полотняний літопис України : семантика орнаменту українського рушника / Світлана Китова. — Черкаси : Брама, 2003. — 224 с.
41. К о в а л ь ч у к О. В. Українське народознавство / О. В. Ковальчук. — К.: Освіта, 1992. — 173 с.
42. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року / [упор., передмова і прим. О. І. Дея; відп. ред. М. Т. Рильський]. — К.: Наукова думка, 1965. — 804 с.
43. К о м а р о в а Л. Д. Вишивка Київщини переджовтневого часу / Л. Д. Комарова // Народна творчість та етнографія. — 1963. — № 1. — С. 86—90.
44. К о н о п л я В. С. Старожитності Волині / Конопля В. С. — Львів: Українські технології, 1997. — 232 с.
45. К о с м і н а Т. В., В а с і н а З. О. Українське весільне вбрання : етнографічні реконструкції. — К.: Мистецтво, 1989. — 18 лист.

46. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. — К.: Либідь, 1974. — 382 с.
47. Котова Н. С. Неоліт // Словник довідник з археології. — Київ: Наукова думка, 1999. — 430 с.
48. Культура і побут населення України : навч. посібник / В. І. Наулко, Я. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: Либідь, 1993. — 288 с.
49. Кульчицька О. Л. Народний одяг західних областей УРСР / О. Л. Кульчицька. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — 74 табл.
50. Курочкін О. В. Новорічні свята українців, традиції і сучасність / О. В. Курочкін. — К.: Наукова думка, 1978. — 189 с.
51. Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація на Україні : зб. статей за ред. С. Зарудного. — Харків; Київ, 1923. — 59 с.
52. Кустарне виробництво (домашній промисел) // Нова хата. — Львів, 1925. — 16 с.
53. Кучинко М. М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині (від палеоліту до середини XIV ст.) / М. М. Кучинко. — Луцьк : Надстир'я, 1994. — 208 с.
54. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. — К.: Наукова думка, 1974. — 259 с.
55. Лозинський Й. І. Українське весілля / Й. І. Лозинський. — К.: Наукова думка, 1992. — 173 с.
56. Лотоцька В. Берестечко — осередок кушнірства на Волині (кін. XIX — поч. XX ст.) / В. Лотоцька / Минуле і сучасне Волині й Полісся : народне мистецтво і духовність: зб. наук. праць. — Вип. 15. Матеріали Другої Волинської обл. наук.-етнографічної конф., м. Луцьк, 12—13 травня 2005 р. — Луцьк, 2005. — 202 с.
57. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: зб. актових документів / упор. О. М. Маштабей. В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. — К.: Наукова думка, 1986. — 218 с.
58. Лупій Т. Обрядовий рушник і міфологічна картина світу / Т. Лупій // Народна творчість та етнографія. — 2000. — № 5—6. — С. 104—109.
59. Лупій Т. Семантика ламаної лінії в образотворчому фольклорі / Т. Лупій // Фольклористичні зошити. — Луцьк, 1999. — Вип. 2. — С. 39—52.
60. Манучарова Н. Українські народні вишивки / Н. Манучарова. — К.: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і муз. літ. УРСР, 1959. — 10 с.
61. Матейко К. І. Бойківщина / К. І. Матейко. — К.: Наукова думка, 1983. — 303 с.
62. Матейко К. І. Використання в сучасному одязі елементів традиційного вбрання / К. І. Матейко. С. Й. Сидорович // Народна творчість та етнографія. — 1963. — № 2. — С. 14.
63. Матейко К. Головні убори українських селян / К. І. Матейко // Народна творчість та етнографія. — 1982. — № 4. — С. 53—56.
64. Матейко К. І. Головні убори українських селян до початку XX ст. / К. І. Матейко // Народна творчість та етнографія. — 1973. — № 3. — С. 47—54.
65. Матейко К. І. Гуцульщина : історико-етнографічне дослідження / К. І. Матейко. — К.: Наукова думка, 1987. — 470 с.
66. Матейко К. І. Український народний одяг / К. І. Матейко. — К.: Наукова думка, 1977. — 224 с.
67. Матейко К. І. Український народний одяг. Етнографічний словник / К. І. Матейко. — К.: Наукова думка, 1996. — 194 с.
68. Матяшек О. Краса волинської вишивки / Ольга Матяшек // Народна творчість та етнографія. — 1968. — № 2. — С. 69—70.
69. Митронов В. Український костюм / Вадим Миронов. — К.: Мистецтво, 1983. — 20 лист.
70. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. — К.: Обереги, 1992. — 424 с.
71. Мозолевський Б. М. Скіфський степ / Б. М. Мозолевський. — К.: Наукова думка, 1983. — 197 с.
72. Мудрість віків: українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: у 2 кн. — К.: Мистецтво, 1995. — Кн. 2. — 222 с.
73. Найден О. О. Орнамент українського народного розпису: витoki, традиції, еволюція / О. О. Найден. — Київ: Наукова думка, 1989. — 130 с.
74. Нариси з історії українського декоративного прикладного мистецтва / Львівський держ. ін.-тут прикл. та декор. мистецтва: ред. кол. П. М. Жолтовський та ін. — Львів : Вид-во Львівського університету, 1969. — 190 с.
75. Народознавство / ред. С. П. Павлюк. — 2-ге вид. — К.: Знання, 570 с.
76. Непокупний А. П. Балтійські родичі слов'ян / А. П. Непокупний. — К.: Наукова думка, 1979. — 181 с.
77. Несен І. Весільна обрядовість Житомирського Полісся : Синкретизм дохристиянського та християнського / Народознавчі зошити. — 2003. — Зош. 1—2. — С. 103—107.
79. Никорак О. І. Сучасні художні тканини Українських Карпат / О. І. Никорак. — К.: Наук. думка, 1988. — 222 с.
79. Ніколаєва Т. Історія українського костюма / Тамара Ніколаєва. — К.: Либідь, 1996. — 171 с.

80. Ніколаєва Т. О. Народний одяг / Т. О. Ніколаєва, Г. С. Щербій // *Культура і побут населення України*. — К.: Либідь, 1991. — С. 116—127.
81. Ніколаєва Т. О. Різновиди традиційного одягу / Т. О. Ніколаєва // *Українська минувшина*. — К.: Либідь, 1993. — 254 с.
82. Ніколаєва Т. О. Традиційне вбрання Київщини XVIII—XIX ст. / Т. О. Ніколаєва, З. О. Васіна. — К.: Мистецтво, 1993. — 18 лист.
83. Орел Л. Українські рушники (історико-культурне дослідження) / Л. Орел. — Львів : Кальварія, 2003. — 203 с.
84. Пономар Л. Г. Народний одяг західноукраїнського Полісся кінця XIX — початку XX ст. : автореф. дис. канд. іст. наук.: 07.00.05 / Л. Г. Пономар. — К., 2000. — 19 с.
85. Прилипко Я. П. До питання про взаємозв'язки одягу болгар з одягом інших слов'янських народів / Я. П. Прилипко // *Народна творчість та етнографія*. — 1963. — № 2.
86. Прилипко Я. П. Етнокультурні зв'язки болгар і східних слов'ян (на матеріалі одягу) / Я. П. Прилипко. — К.: Наукова думка, 1963. — 250 с.
87. Прилипко Я. П. Класифікація народних головних уборів / Я. П. Прилипко // *Народна творчість та етнографія*. — 1970. — № 5—6. — С. 27—37.
88. Прилипко Я. П. Український народний одяг як джерело вивчення етнічної історії / Я. П. Прилипко // *Народна творчість та етнографія*. — 1971. — № 5. — С. 10—19.
89. Річинський А. Старий город Волинь / Річинський А. — Львів, 1938. — 14 с.
90. Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя : матеріали з наукової конференції (Львів — Холм, 17—21 вересня 1994 р.). — Львів, 1996. — 175 с.
91. Сидорович С. Й. До історії народного ткацтва на західноукраїнських землях XIV—XVIII ст. / С. Й. Сидорович // *Матеріали з етнографії та мистецтвознавства*. — К., 1959. — Вип. 4. — С. 41—59.
92. Сидорович С. Й. Художня тканина західних областей УРСР / С. Й. Сидорович. — К.: Наукова думка, 1979. — 152 с.
93. Скуратівський В. Т. Етнографічна діяльність Д. П. Делафліза / Скуратівський В. Т. // *Народна творчість та етнографія*. — 1981. — № 5. — С. 57—67.
94. Словник іншомовних слів / [уклад.: Л. О. Пустовіт та ін.]. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
95. Словник-довідник з археології / [ред., уклад. Н. О. Гаврилюк]. — К.: Наукова думка, 1996. — 429 с.
96. Словник української мови : в 11 т. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. 4: И—М. — 840 с.
97. Стамеров К. К. Нариси з історії костюмів. — К.: Мистецтво, 1978. — 243 с.
98. Стельмах Г. Альбом українського народного одягу / Г. Стельмах // *Народна творчість та етнографія*. — 1963. — № 4. — С. 134.
99. Стельмах Г. Ю. Етнографічна експедиція до Волинської області в 1955 р. / Г. Ю. Стельмах // *Українська етнографія*. — К.: В-во АН УРСР, 1958. — С. 125—131.
100. Стельмах Г. Ю. Етнографічне районування України кінця XIX — початку XX ст. / Г. Ю. Стельмах // *Українська етнографія*. — К.: В-во АН УРСР, 1958. — Т. 4. — С. 106—131.
101. Стельмашук Г. Г. Давнє вбрання на Волині / Г. Г. Стельмашук. — Луцьк, 2006. — 216 с.
102. Стельмашук Г. Г. Магія народного одягу / Г. Г. Стельмашук // *Жовтень*. — 1982. — № 10. — С. 99—100.
103. Стельмашук Г. Г. Поліські жіночі головні убори / Г. Г. Стельмашук // *Народна творчість та етнографія*. — 1982. — № 4. — С. 53—54.
104. Стельмашук Г. Г. Прасивина з поліської землі / Г. Г. Стельмашук // *Берегиня*. — 2001. — № 2. — С. 62—74.
105. Стельмашук Г. Г. Традиційні головні убори українців / Г. Г. Стельмашук. — К.: Наукова думка, 1993. — 240 с.
106. Стельмашук Г. Г. Традиційний одяг Житомирщини // *Народна творчість та етнографія*. — 1980. — № 6. — С. 77—82.
107. Стельмашук Г. Чи важка шапка Мономаха. — *Жовтень*. — 1988. — № 5. — С. 80—83.
108. Тазихіна Л. В. Російський верхній народний одяг другої половини XIX — початку XX ст. / Л. В. Тазихіна // *Народна творчість та етнографія*. — 1963. — № 1. — С. 90—97.
109. Творун С. Стінянські „колачі“ (за матеріалами фольклорно-етнографічної експедиції у с. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької області) // *Народна творчість та етнографія*. — 2001. — № 4. — С. 109—115.
110. Тиводар М. Етнологія : навчальний посібник / Михайло Тиводар. — Львів: Світ, 2004. — 621 с.
111. Тищенко О. Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XII—XVIII ст.) : навч. посіб. для вузів мистецтва та культури. — К.: Либідь, 1992. — 192 с.
112. Ткач М. Дерево роду / М. Ткач. — К.: АНФАС, 1995. — 112 с.
113. Українець А. М. Народне вбрання мешканців Рівненської області // *Велика Волинь, минуле і сучасне : тези регіональної наукової конференції 14—16 листопада 1991 р. / Рівнен. краєзн. т-во*. — Рівне, 1991. — С. 100—103.

114. У к р а ї н е ц ь А. М. Народний одяг Волині в документальних та іконописних джерелах XVI—XVIII ст. / А. М. Українець // Народознавчі зошити. — 2000. — Зош. 3—4. — С. 245—252.
115. Українознавство : [посібник] / [уклад.: В. Я. Мацюк, В. Г. Пугая]. — К.: Зодіак-ЕКО, 1994. — 399 с. 237
116. Українська родина : родинний та громадський побут / упоряд. Л. Орел. — К.: Вид-во ім. О. Теліги. 2000. — 424 с.
117. Українська художня культура: [навч. посіб.] / [за ред. І. Ф. Ляшенко]. — К.: Либідь, 1996. — 416 с.
118. Українське народне мистецтво. Вбрання. — Держвидав образотворч. мистецтва і муз. літ. УРСР. 1961. — 327 с.
119. Українське народне мистецтво. Тканини та вишивки : альбом / упоряд. Н. Д. Манучарова, С. Й. Сидорович, І. Ф. Красицька. — К.: Держвидав образотворч. мистецтва і муз. літ. УРСР. 1960. — 307 с.
120. Українське народознавство: навч. посіб. / [за ред. С. П. Павлюка]. — 2-ге вид. перероб. і доп. — К.: Знання, 2004. — 570 с.
121. Український народний одяг XVII—XVIII ст. в акварелях Ю. Глоговського / [авт. та упоряд.: Д. П. Кривавич, Г. Г. Стельмахук]. — К.: Наукова думка, 1988. — 272 с.
122. Українці : історико-етнографічна монографія : у 2 кн. / за ред. А. Пономарьова. — Опішне : Українське Народознавство, 1999. — Кн. 2. — 541 с.
123. Х у д и к А. Народний одяг українців Східної Словаччини / Анна Худик // Березина. — 2003. — № 3. — С. 71—80.
124. Ц и н к а л о в с ь к и й О. Стара Волинь і Волинське Полісся : краєзнавчий словник: у 2 т. / Інститут дослідів Волині. — Вінніпег: Вид-во Т-ва „Волинь”. 1984. — Т. 1 — 660 с.
125. Чарівне кресало. Українські народні казки з Волині і Полісся / [уклад. О. Ф. Ошуркевич]. — Львів: Каменярь, 1995. — 158 с.
126. Ш п а р а г а Т. Про регіональні особливості традиційного жіночого вбрання Волині / Тетяна Шпарага // Березина. — 2004. — № 2. — С. 41—48.
127. Ш у х е в и ч В. Гуцульщина. — Львів: з друкарні НТШ, 1899. — 350 с.
128. Ш у х е в и ч В. Гуцульщина. Перша і друга частини. — Репринтне видання. — Верховина, 1997. — 352 с.
129. Ш у х е в и ч В. Гуцульщина. Робота коло лену і конопель // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1901. — Т. 4. — С. 147—151.
130. Щ е р б і й Г. С. Характеристика деяких особливостей українського народного одягу / Г. С. Щербій // Народна творчість та етнографія. — 1979. — № 2. — С. 72—73.
131. Я в о р н и ц ь к и й Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький // Жовтень. — 1988. — № 5. — С. 85—105.
132. Я в о р н и ц ь к и й Д. Історія запорізьких козаків // Жовтень, 1988. — № 8. — С. 88—110.

133. Беларускае народнае адзенне / пад рэд. В. К. Бандарчыка. — Мінск : Навука і техника, 1975. — 96 с.
134. Т е л б и з о в а М. Народната носия на банатските българи / М. Телбизова, К. Телбизов. — София: Издание на Болгарската Академия на науките, 1958. — С. 168.

135. А б р а м о в И. Черниговские Малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда Черниговской губернии / И. Абрамов // Живая старина. Отделение этнографии императорского русского географического общества. — Спб.: Типография отделения этнографии императорского Русского географического общества. 1905. — Вып. 3—4. — С. 513—551.
136. А д л е р Б. Ф. От наготы до обильных одежд / Б. Ф. Адлер / Берлин; Москва: ГИЗ РСФСР. 1923. — 42 с.
137. А м б р о з А. К. Раннеземледельческий культовый символ („Ромб с крючками“) И. Амброз // Советская археология. — Москва : Наука, 1965. — № 3. — С. 15—27.
138. А р ц и х о в с к и й А. В. Одежда : А. В. Арциховский // История культуры Древней Руси. Домонгольский период. — Москва : Ленинград, 1948. — Т. 1. Материальная культура. — С. 234—261.
139. А ф а н а с ь е в А. Поэтические воззрения славян на природу: в 3 т. / А. Афанасьев. — М., 1865. — Т. 1. — 800 с.

140. Б е л ь с к и й С. Деревня Ковали Житомирского уезда в мае 1909 г. // Труды общества исследователей Волыни. — Житомир, 1910. — Т. 3. — С. 4—6.
141. Б о г у с л а в с к а я И. Я. Русская народная вышивка / Богуславская И. Я. — М.: Искусство, 1972. — 150 с.
142. Б о р о в с к и й Я. Е. Мифологический мир древних киевлян / Я. Е. Боровский. — К.: Наук. думка, 1982. — 104 с.
143. Брак у народов Центральной и Юго-Восточной Европы / [ред.: Ю. В. Иванова, М. С. Кошуба, Н. А. Красновская]. — М.: Наука, 1988. — 235 с.
144. Б р а т ч и к о в А. Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственных и других отношениях / Братчиков А. — Житомир, 1863. — 129 с.
145. Б р а у н М. А. Узорное ткачество коми-пермяков / М. А. Браун // Сообщения государственного Русского музея. — М.: Изобразительное искусство, 1976. — Вып. 11. — С. 144—147.
146. В а с и л е н к о В. М. Русское прикладное искусство. Истоки и становление (I в. до н. э. — XIII в. н. э.) / В. М. Василенко. — М.: Искусство, 1977. — 463 с.
147. В л а д и м и р с к а я Н. Г. Материалы к описанию полесских народных представлений, связанных с ткачеством. Снование / Н. Г. Владимирская // Полесский этнолингвистический сборник. — М.: Наука, 1983. — С. 225—235.
148. В о л к о в Ф. К. Отличительные черты южнорусской народной орнаментики / Ф. К. Волков // Труды третьего Археологического съезда России, бывшего в Киеве в августе 1874 г. — К., 1878. — Т. 2. — С. 317—326.
149. Г а г е н - Т о р н Н. Женская одежда народов Поволжья (Материалы к этногенезу) / Н. Гаген-Торн. — Чебоксары: Чувашгосиздат, 1960. — 226 с.
150. Г а г е н - Т о р н Н. Магическое значение волос и головных уборов в свадебных обрядах Восточной Европы / Н. Гаген-Торн // Советская этнография. — 1933. — № 5—6. — С. 76—88.
151. Г а р к а в и А. Я. Сказания мусульманских писателей о славянских и русских (с половины VI века до конца IX века) / А. Я. Гаркави. — Спб., 1870. — 349 с.
152. Г о р б а ч е в с к и й Н. Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского / Н. Горбачевский. — Вильна, 1874. — 397 с.
153. Д е м к и н а О. В. Белорусский орнамент как отражение поверий / О. В. Демкина // Вопросы культуры и искусства Белоруссии. — Мн.: Вышэйшая школа, 1984. — Вып. 3. — С. 121—124.
154. Д е м к и н а О. В. От музыкально-танцевальной ритмики к семантике белорусского орнамента / О. В. Демкина // Вопросы культуры и искусства Белоруссии. — Мн.: Вышэйшая школа, 1985. — С. 80—86.
155. Д и а к о н Л. История / Лев Диакон; отв. ред. Г. Г. Литаврин. — М.: Наука, 1988. — 239 с.
156. Д и н ц е с Л. А. Историческая общность русского и украинского народного искусства / Л. А. Динцес // Советская этнография: сборник статей. — М.: Л., 1941. — Вып. 5. — С. 21—58.
157. Д м и т р и е в а С. И. Фольклор и народное искусство русских Европейского Севера / С. И. Дмитриева. — М.: Наука, 1988. — 239 с.
158. Е г о р ь е в н а Е. Костюм — тема декоративного искусства / Елена Егорьевна // Декоративное искусство СССР. — 1979. — № 9. — С. 19—17.
159. Ж и р н о в а Г. В. О современном городском свадебном обряде: по материалам экспедиции в малые и средние города центральной полосы РСФСР / Г. В. Жирнова // Советская этнография. — 1969. — № 3. — С. 68—78.
160. Ж у р а в л ь е в А. Ф. Охранительные обряды, связанные с падежом скота, и их географическое распространение / А. Ф. Журавльев // Славянский и Балканский фольклор (генезис, архаика, традиции). — М.: Наука, 1978. — С. 86—89.
161. З е л е н и н Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. — М.: Наука, 1991. — 502 с.
162. З е л е н и н Д. К. Магическая функция примитивных орудий / Д. К. Зеленин // Известия Академии наук СССР. Отделение общественных наук. — Л.: Изд-во Академии наук СССР. 1931. — № 6. — С. 713—753.
163. З е л е н и н Д. К. Обрядовое празднество совершеннолетия девицы у русских / Д. К. Зеленин // Живая старина. — Спб., 1911. — Вып. 2. — С. 234—246.
164. И в а н и ц а А. Домашний быт Малоросса // Этнографический сборник, издаваемый императорским Русским географическим обществом. — Спб., 1853. — Вып. 1. — С. 337—371.
165. Изборник Великого князя Святослава Ярославича 1073 года. — Спб., 1880. — 251 с.
166. К а л а ш н и к о в а Н. М. Одежда украинцев в XV—XVIII вв. / Н. М. Калашникова // Древняя одежда народов Восточной Европы. — М.: Наука, 1986. — С. 112—133 с.
167. К р а в ч е н к о В. Г. Этнографические материалы, собранные в Волынской и соседних с ней губерниях / В. Г. Кравченко; Общество исследователей Волыни. — Житомир, 1914. — Т. 2. — 160 с.
168. К р а в ч е н к о В. Г. Этнографические материалы, собранные в Волынской и соседних с ней губерниях / В. Г. Кравченко; Общество исследователей Волыни. — Житомир, 1911. — Т. 5. — 80 с.
169. К р ю ч к о в а В. Карнавал мод / В. Крючкова // Декоративное искусство СССР. — 1968. — № 2. — С. 49.

170. Курилович А. Н. Белорусское народное ткачество / А. Н. Курилович. — Мн.: Наука и техника, 1981. — 120 с.
171. Лебедева А. А. Значение пояса и полотенца в русских семейно-бытовых обычаях и обрядах XIX—XX вв. А. А. Лебедева. Русские: семейный и общественный быт. — М.: Наука, 1989. — С. 229—245 с.
172. Лебедева Н. И. Прядение и ткачество восточных славян в XIX — начале XX вв. / Н. И. Лебедева. Восточнославянский этнографический сборник. — М.: Изд-во АН СССР, 1956. — С. 459—540 с.
173. Лысенко О. В. Ткань. Ритуал. Человек. Традиции ткачества славян Восточной Европы / О. В. Лысенко, С. В. Комарова. — Спб., 1992. — 46 с.
174. Маланчук В. А. Некоторые особенности крестьянской одежды, вышивки и художественного ткачества Сокальщины: VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук (Москва, август 1964 г.) В. А. Маланчук. — М.: Наука, 1964. — С. 5.
175. Малинка А. Н. Сборник материалов по малорусскому фольклору (Черниговская, Волынская, Полтавская и некоторые другие губернии) / А. Н. Малинка. — Чернигов, 1902. — 388 с.
176. Мариманов В. Б. Малая история искусств: первобытное и традиционное искусство В. Б. Мариманов. — М., 1973. — 317 с.
177. Маслова Г. С. Ареально-типологические особенности орнамента населения северо-запада РСФСР Г. С. Маслова // Проблемы типологии в этнографии. — М.: Наука, 1979. — С. 244—251.
178. Маслова Г. С. Историко-культурные связи русских и украинцев по данным народной одежды Г. С. Маслова // Советская этнография. — 1954. — № 2. — С. 42—59.
179. Маслова Г. С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах конца XIX — начало XX века / Г. С. Маслова. — Москва: Наука, 1984. — 215 с.
180. Маслова Г. С. Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX вв. Восточнославянский этнографический сборник. — М., 1956. — С. 543—757.
181. Маслова Г. С. Одежда / Г. С. Маслова // Этнография восточных славян. — М.: Наука, 1987. — С. 259—293.
182. Маслова Г. С. Орнамент русской народной вышивки как историко-этнографический источник Г. С. Маслова // Советская этнография. — 1975. — № 3. — С. 34—44.
183. Милорадович В. Малорусские народные поверья и рассказы о пятнице / В. Милорадович Киевская старина. — 1902. — Т. LXXVII. — С. 269—281.
184. Могачевич И. Село Кобылья Волынской губернии Новоградволинского уезда / И. Могачевич. — Спб., 1853. — Вып. 1. — 571 с.
185. Молчанова Л. А. Материальная культура белорусов / Л. А. Молчанова. — Мн.: Наука и техника, 1968. — 230 с.
186. Мошков В. Труба в народных верованиях / В. Мошков // Живая старина. — 1900. — Вып. 4. — С. 451—511.
187. Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине / В. И. Наулко. — К.: Наукова думка, 1975. — 274 с.
188. Нестер А. Т. Народное ткачество украинского Полесья (конца XIX — начала XX вв.): автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.07 / А. Т. Нестер. — Минск, 1984. — 19 с.
189. Нестер А. Т. Полесский лен и славянские традиции / А. Т. Нестер // Этнографическое обозрение. — 1992. — № 2. — С. 89—101.
190. Нестер А. Т. Ткачество и ковроделие А. Т. Нестер, Е. М. Сахута // Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. — Мн.: Наука и техника, 1987. — 376 с.
191. Никифоровский Н. Я. Очерки простонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии и описание предметов обихода Н. Я. Никифоровский. — Витебск, 1895. — 552 с.
192. Орлов Р. С. Деревообрабатывающее, косторезное и другие ремесла / Р. С. Орлов Археология Украинской ССР. — К.: Наукова думка, 1986. — Т. 3. — С. 438—443.
193. Памятная книжка Волынской губернии на 1898 год / под ред. В. Н. Козубского. — Житомир, 1898. — 472 с.
194. Пармон Ф. М. Народная одежда из овчины у славян и их соседей и возможности использования некоторых ее элементов в современной одежде / Ф. М. Пармон // Советская этнография. — 1971. — № 2. — С. 99—113.
195. Перлштейн Я. Народный быт Волынского Полесья / А. Перлштейн // Волынские Губернские ведомости. — 1855. — № 13. — 264 с.
196. Познанский Б. Одежда малороссов / Б. Познанский // Труды двенадцатого археологического съезда в Харькове. — М., 1905. — Т. 3. — С. 178—210.
197. Полесье. Материальная культура [ред. кол.: В. К. Бондарчик, Ю. Г. Гошко, Р. Ф. Кырчин, В. С. Титов, Р. В. Захарчук-Чугай]. — К.: Наукова думка, 1988. — 445 с.

198. Померанцева Л. А. Узорное поясное ткачество народов Восточной Европы / ред. Ю. К. Чистов // VI конгресс этнографов и антропологов России, 28 июня — 2 июля 2005 г.: тезисы докладов. — Спб.: Изд-во МАЭ РАН, 2005. — С. 160.
199. Потеня А. А. Слово и миф / А. А. Потеня. — М.: Правда, 1989. — 622 с.
200. Пять месяцев на Волине. Острожская летопись 1867. — Спб., 1868. — 41 с.
201. Рабинович М. Г. Бытовой аспект семейной драмы Грозного / М. Г. Рабинович // Советская этнография. — 1981. — № 6. — С. 137—140.
202. Рабинович М. Г. Древнерусская одежда IX—XIII вв. / М. Г. Рабинович // Древняя одежда народов Восточной Европы. — М.: Наука, 1986. — С. 40—59.
203. Романова Г. Я. Наименование мер длины в русском языке / Романова Г. Я. — М.: Наука, 1975. — 173 с.
204. Рунич А. П. О почти исчезнувшем бытовом предмете // Советская археология. — 1965. — № 3. — 220—222 с.
205. Рыбаков Б. А. Искусство древних славян / Б. А. Рыбаков // История русского искусства. — М., 1953. — Т. 1. — С. 39—91.
206. Савченко И. Старое и новое в народном убранстве и одежде / И. Савченко // Живая старина. — 1890. — Вып. 1. — С. 103—114.
207. Сахута Е. М. Декор народной одежды / Е. М. Сахута, Г. Г. Стельмашук // Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. — Мн.: Наука и техника, 1987. — С. 320—338.
208. Седов В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв. / В. В. Седов; отв. ред. Б. А. Рыбаков. — М.: Наука, 1982. — 324 с. (Серия „Археология СССР“).
209. Седов В. В. Одежда Восточных славян VI—IX вв. н. э. / В. В. Седов // Древняя одежда народов Восточной Европы. — М.: Наука, 1986. — С. 30—39.
210. Семенов С. А. Технология древнейших производств / С. А. Семенов, Г. Ф. Коробкова. — Л.: Наука, 1983. — 252 с.
211. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. — М., 1955. — Т. 1: А—Г. — 488 с.
212. Соколовская А. С. Полесские названия одежды и обуви / А. С. Соколовская // Лексика Полесья. — М.: Наука, 1968. — С. 281—319.
213. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. — М.: Политехническая литература, 1989. — 572 с.
214. Токарев С. А. Религия в истории народов мира / С. А. Токарев. — 4-е изд., исп. и доп. — М.: Политиздат, 1986. — 576 с.
215. Токарев С. А. Этнография народов СССР / С. А. Токарев. — М.: 1958. — 615 с.
216. Украинский народ в его прошлом и настоящем: в 2 т. / под ред. Ф. К. Волкова и др. — Петроград: тип. т-ва „Общественная польза“, 1916. — Т. 2: Одежда. — С. 543—594.
217. Успенский Б. А. Филологические разыскания в области славянских древностей / Б. А. Успенский. — М.: Изд-во Московского ун-та, 1982. — 244 с.
218. Формозов А. А. Памятники первобытного искусства на территории СССР / А. А. Формозов. — Изд. 2-е, доп. и пер. — М.: Наука, 1980. — 136 с.
219. Фрейд З. Я и оно / Зигмунд Фрейд. — М.: МЭТТЭ, 1990. — 56 с.
220. Чистов К. В. Семейные обряды и обрядовый фольклор / К. В. Чистов // Этнография восточных славян. — М.: Наука, 1987. — С. 396—417.
221. Чубинский П. П. Малоруссы Юго-Западного края / П. П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные действительным членом П. П. Чубинским. — Спб., 1877. — Т. 7. — С. 340—593.
222. Чубинский П. П. Человек // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные действительным членом П. П. Чубинским. — Спб., 1872. — Т. 1. — С. 86—141.
223. Чубинский П. П. Свадьба // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные действительным членом П. П. Чубинским. — Спб., 1877. — Т. 4. — С. 52—697.
224. Чубинский П. П. Труды этнографического общества... — Спб., 1872. — Т. 8. — 608 с.
225. Шангина И. И. Геометрический орнамент вышивки на полотенцах XIX века русского крестьянского населения Тверской губернии / И. И. Шангина // Сообщения государственного русского музея. — М.: Изобразительное искусство, 1976. — Вып. 11. — С. 160—162.
226. Этнография восточных славян: очерки традиционной культуры / [ред. Ю. В. Бромлей]. — М.: Наука, 1987. — 556 с.
227. Юнг К.-Г. Человек и его символы / Карл-Густав Юнг. — М., 1998. — 368 с.

228. F r y s - P i e t r a s z k o w a E., K u n c z y ń s k a - I r a c k a A., P o k r o p e k M. Sztuka ludowa w Polsce. — Warszawa : Arkady, 1988. — 340 s.
229. G i ń c z y c k i. Wspomnienia wołyniaka. — Lwów : nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1897. — 339 s.
230. G u z o w s k a A. Stroje ludowe w powiecie zdołbunowskim na Wołyniu / Angelina Guzowska // Rocznik Wołyński. — Równe, 1934. — T. 3. — 678 s.
231. K a r w i c k a T. Ubiory ludowe w Polsce / Teresa Karwicka. — Wrocław, 1995. — 155 s.
232. K o l b e r g O. Dzieła wszystkie. T. 36 : Wołyń / Oskar Kolberg. — Wrocław : Poznań, 1972. — 450 s.
233. K r a s z e w s k i J. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy / J. Kraszewski. — Wilno, 1840. — T. 1. — 232 s.
234. M o r e l o w s k i M. Hafty ludowe Wołynia / M. Morelowski. — Równe, 1938. — 60 c.
235. M o s z y ń s k i K. Kultura ludowa Słowian : kultura materialna / K. Moszynski. — Kraków, 1929. — Cz. 1. — 710 s.
236. R o m a n o w s k i T. Kowel i powiat kowelski : krótki zarys historyczno-geograficzny / Tadeusz Romanowski. — Kowel, 1936. — 113 s.
237. S o k a l s k i B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, historycznym i ekonomicznym B. Sokalski. — Lwów. 1899. — 491 s.
238. S t e c k i T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / Tadeusza Jerzego Steckiego. — Lwów, 1864. — T. 1. — 385 s.
239. T u r n a u I. European occupational dress from the fourteenth to the eighteenth century / Irena Turnau: transl. by Izabela Szymańska. — Warsaw, 1994. — 202 s.
240. T u r n a u I. Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI—XVIII w. / Irena Turnau. — Wrocław: Warszawa: Kraków : Gdańsk, 1975. — 198 s.
241. Zarys historii włókiennictwa na ziemiach Polskich do końca XVIII wieku / [pod. red. J. Kamińskiej, Turnau]. — Wrocław: Warszawa; Kraków. 1966. — 687 s.
242. K o l b e r g O. Białoruś — Polesie / O. Kolberg. — Wrocław : Poznań, 1968. — 571 s.

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

- Рис. 1. Глиняні статуетки із ранньотрипільського поселення 13
 Рис. 2. Скіфська ваза 13
 Рис. 3. Збруцький ідол 14
 Рис. 4. Бляшки Мартинівського скарбу 14
 Рис. 5. Срібна антропоморфна фібула. Київ 14
 Рис. 6. Бронзова фібула. VII ст. 14
 Рис. 7. Срібні браслети XII ст. Київ 14
 Рис. 8. Малюнок Святославового Ізборника (1073 р.) 17
 Рис. 9. Зображення селян XII–XIV ст. 17
 Рис. 10. Мініатюра Кенігсбергського літопису 17
 Рис. 11. Сорочка чоловіча: с. Легень, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МАП АП 5685 20
 Рис. 12. Сорочка чоловіча: с. Хворостів, Любомильський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст. МАП АНУ НД 11436 20
 Рис. 13. Сорочка чоловіча: с. Тростянець, Ківерцівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ–Р2 328 20
 Рис. 14. Сорочка чоловіча: Новоград-Волинський, Житомирська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; РЕМ 2110-75 20
 Рис. 15. Сорочка чоловіча: Горохівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 438 21
 Рис. 16. Сорочка чоловіча: с. Крилів, Корецький р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; РКМ Т 3791 21
 Рис. 17. Сорочка чоловіча: Брідщина; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП 19661 21
 Рис. 18. Сорочка чоловіча: Броди, Львівська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП 19662 21
 Рис. 19. Сорочка чоловіча: с. Ковбань, Горохівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Д-1713 22
 Рис. 20. Сорочка чоловіча: с. Комарів, Турійський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Д-1272 22
 Рис. 21. Сорочка чоловіча: с. Свибари, Турійський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Д-1673 22
 Рис. 22. Сорочка чоловіча (фрагмент): с. Жолобня, Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МАП АНУ О-6627 22
 Рис. 23. Сорочка жіноча: с. Штунь, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ Е-27 24
 Рис. 24. Сорочка жіноча: Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ О-5532 24
 Рис. 25. Сорочка жіноча: Ковельський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 2294 24
 Рис. 26. Сорочка жіноча: с. Юзів, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 327 25
 Рис. 27. Сорочка жіноча: м. Рожище, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 135 25
 Рис. 28. Сорочка жіноча: Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Фонди ЛНМ ім. А. Шептицького 36687 НМТ-1214 26
 Рис. 29. Сорочка жіноча: м. Жовтневе, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ О-4885 26
 Рис. 30. Сорочка жіноча: с. Козлов, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 78219 26
 Рис. 31. Сорочка жіноча: с. Тростянець, Ківерцівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 154 26
 Рис. 32. Сорочка жіноча: Томашівщина; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Приватна збірка Л. Левицької 27
 Рис. 33. Сорочка жіноча: с. Хворостів, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ НД 11441 27
 Рис. 34. Сорочка жіноча: с. Суємці, Баранівський р-н., Житомирська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ О-3717 27
 Рис. 35. Сорочка жіноча: с. Суємці, Баранівський р-н.. Житомирська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ НД 5044 27
 Рис. 36. Сорочка жіноча: с. Доротище, Ковельський р-н.. Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 20433 28
 Рис. 37. Сорочка жіноча: с. Воля, Ковельський р-н.. Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Фонди НМ у Львові ім. А. Шептицького 41055 НМТ 1599 28
 Рис. 38. Сорочка жіноча: Томашівщина; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Приватна збірка Л. Левицької 28
 Рис. 39. Сорочка жіноча: Рожищенський р-н.. Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 326 29
 Рис. 40. Сорочка жіноча: Любомльський р-н.. Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ О 5532 29
 Рис. 41. Сорочка жіноча: с. Федорівка, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70379 29
 Рис. 41. Сорочка жіноча: с. Федорівка, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70379 29

- Рис. 42. Сорочка жіноча: с. Воля, Ковельський р-н., Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: Фонди ЛНМ ім. А. Шептицького 41061 НМТ 160 29
- Рис. 43. Сорочка жіноча: с. Ковбань, Горохівський р-н., Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: ВКМ Д 1716 KB 82655 29
- Рис. 44. Сорочка жіноча: с. Рожнице, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 72996 29
- Рис. 45. Сорочка жіноча: с. Терники, Томашівський р-н (тепер Польща); друга пол. XIX – поч. XX ст.: Приватна власниця Чура Ганна 31
- Рис. 46. Сорочка жіноча: с. Дуліби, Гошанський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 70131 31
- Рис. 47. Сорочка жіноча: с. Жалобне, Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МНАП АНУ О 6626 31
- Рис. 48. Сорочка жіноча (ластовиця): с. Козлів, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 78220 31
- Рис. 49. Сорочка жіноча (рукав): Сокальський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 68122 31
- Рис. 50. Сорочка жіноча: Волинь; 30-ті рр. XX ст.; ВКМ Д-1530 KB 73230 31
- Рис. 51. Сорочка жіноча: с. Ботин, Луцький р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.: ВКМ Р-292 KB 8408 31
- Рис. 52. Сорочка жіноча: с. Жуличі, Томашівський р-н (тепер Польща); друга пол. XIX – поч. XX ст.: Приватна власниця Яцушек Ксенія 32
- Рис. 53. Сорочка жіноча: с. Пісочне, Ковельський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 20443 32
- Рис. 54. Сорочка жіноча: с. Звірів, Ківерцівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ 32 228 32
- Рис. 55. Сорочка жіноча: с. Ямполь, Костопільський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 72100 32
- Рис. 56. Сорочка жіноча: с. Хворостків, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МНАП АНУ НД 11445 32
- Рис. 57. Сорочка жіноча: с. старий Загарів, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: ВКМ Р2 306 33
- Рис. 58. Сорочка жіноча: с. Хворостків, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МНАП АНУ НД 11439 35
- Рис. 59. Сорочка жіноча: с. Мізоч, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП УНАНУ ЕП 20506 35
- Рис. 60. Сорочка жіноча: с. Городище, Ківерцівський р-н., Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: Фонди ЛНМ ім.А.Шептицького 2724, 52430 35
- Рис. 61. Сорочка жіноча: с. Дуліби, Гошанський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 70131 36
- Рис. 62. Сорочка жіноча: с. Грибовище, Іваничівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: ВКМ Р2 299 36
- Рис. 63. Сорочка жіноча: друга пол. XIX – поч. XX ст.: Рівненський краєзнавчий музей, IVТ-3790 36
- Рис. 64. Сорочка жіноча: Ківерцівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: ВКМ Р2 462 36
- Рис. 65. Сорочка жіноча: с. Лучиці, Сокальський р-н, Львівська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП УНАНУ ЕП 80158 37
- Рис. 66. Сорочка жіноча: с. Лучиці, Сокальський р-н, Львівська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 68122 37
- Рис. 67. Сорочка жіноча: с. Біллічі, Іваничівський р-н, Львівська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 304 37
- Рис. 68. Сорочка жіноча: Сокальський р-н, Львівська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 20499 37
- Рис. 69. Сорочка жіноча: с. Видині, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МНАП АНУ НД 7371 38
- Рис. 70. Сорочка жіноча: с. Дорогобуж, Гошанський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: РКМ Т3560 38
- Рис. 71. Штани чоловічі: с. Головно, Любомльський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.: ВКМ Р2 2473 39
- Рис. 72. Штани чоловічі: Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: АП 5613 41
- Рис. 73. Штани чоловічі: Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: АП 5614 41
- Рис. 74. Штани чоловічі: Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: РЕМ 2110-328 42
- Рис. 75. Спідниця жіноча: Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ О- 3711 43
- Рис. 76. Спідниця жіноча: м. Луцьк, Волинська обл.; поч. XX ст.: ВКМ Р2 2119 44
- Рис. 77. Спідниця жіноча-галька: с. Жуличі, Томашівський р-н (тепер Польща); 30-ті рр. XX ст.: від Яцушек Ксенії (вл. Левницька Лідія) 45
- Рис. 78. Спідниця жіноча: с. Хворостів, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МНАП АНУ НД 11444 45
- Рис. 79. Спідниця жіноча: Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ О-5531 46
- Рис. 80. Спідниця жіноча: с. Гишла, Ковельський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: НМТ 1612 41069 46
- Рис. 81. Спідниця жіноча: с. Пляшева, Млинівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: РКМ 2132 46
- Рис. 82. Спідниця жіноча: с. Доротище, Ковельський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 72840 46
- Рис. 83. Спідниця жіноча: с. Комарів, Турійський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д-1268 47
- Рис. 84. Спідниця жіноча: Волинь; поч. XX ст.: ВКМ Д 1142 47
- Рис. 85. Спідниця жіноча: с. Купичів, Турійський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.: ВКМ Д-299 47
- Рис. 86. Спідниця жіноча: с. Суємці, Баранівський р-н, Житомирська обл.; поч. XX ст.: МНАП НАНУ О-3710 48
- Рис. 87. Спідниця жіноча: с. Суємці, Баранівський р-н, Житомирська обл.; поч. XX ст.; МНАП НАНУ О-3715 48
- Рис. 88. Спідниця жіноча: м. Кремсенець, Тернопільська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; РЕМ 2110-332 49
- Рис. 89. Спідниця жіноча: Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.: МЕХП ІН НАНУ ЕП 21108 49
- Рис. 90. Спідниця жіноча: Волинь; поч. XX ст.: ВКМ Р2 376 51

- Рис. 91. Спідниця жіноча: с. Коцубяки, Сокальський р-н, Львівська обл.; поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 81260 51
- Рис. 92. Спідниця жіноча: Сокальський р-н, Львівська обл.; поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 69500 51
- Рис. 93. Спідниця жіноча: с. Яполоть, Костопільський р-н, Рівненська обл.; поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 72092 52
- Рис. 94. Спідниця жіноча: с. Угнів, Сокальський р-н, Львівська обл.; поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 21097 52
- Рис. 95. Спідниця жіноча: с. Пляшева, Млинівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Приватна збірка В. Лотоцької 52
- Рис. 96. Запаска жіноча: Волинь; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Д-1225 КВ 63562 53
- Рис. 97. Запаска жіноча: с. Тучин, Гошанський р-н, Рівненська обл.; поч. XX ст.; АП 3466 54
- Рис. 98. Запаска жіноча: с. Голядин, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 407 54
- Рис. 99. Запаска жіноча: с. Головин, Костопільський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Музей декоративного і прикладного мистецтва, Київ; КГ-1980 54
- Рис. 100. Запаска жіноча: с. Дідковичі, Коростенський р-н, Житомирська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Музей декоративного і прикладного мистецтва, Київ; КВ 1502, КГ-1543 54
- Рис. 101. Запаска жіноча: с. Мелани, Житомирська обл.; перша пол. XIX – поч. XX ст.; Музей декоративного і прикладного мистецтва, Київ; КМ-956 55
- Рис. 102. Запаска жіноча с. Окорськ, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 350 55
- Рис. 103. Запаска жіноча: Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Р2 354 56
- Рис. 104. Запаска жіноча: с. Підгайці, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д 1684 56
- Рис. 105. Запаска жіноча: с. Божин, Луцький р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Р2 356 КВ 8409 56
- Рис. 106. Запаска жіноча: с. Жуличі, Томашівський р-н (тепер Польща); 30-ті рр. XX ст.; Від Яцушек Марії (вл. Климчук Євгенія) 56
- Рис. 107. Запаска жіноча: с. Хворостів, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 2174 57
- Рис. 108. Запаска жіноча: с. Твердині, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Д-1268 57
- Рис. 109. Запаска жіноча: с. Копильно, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП НАНУ О-4886 57
- Рис. 110. Запаска жіноча: с. Поничів, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Музей декоративного і прикладного мистецтва, Київ 57
- Рис. 111. Запаска жіноча: с. Пильно, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ЕП 76262 58
- Рис. 112. Запаска жіноча: с. Волиця, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП О-6821 58
- Рис. 113. Спідниця жіноча: с. Пляшева, Млинівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Приватна збірка В. Лотоцької 58
- Рис. 114. Спідниця жіноча: с. Пляшева, Млинівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Приватна збірка В. Лотоцької 58
- Рис. 115. Селянин з Волині: друга пол. XIX – поч. XX ст.; 3 ілюстративного фонду бібліотеки МЕХП ІН НАНУ 11856 60
- Рис. 116. Селянин з с. Бортнева: Волинь; друга пол. XIX – поч. XX ст.; 3 ілюстративного фонду бібліотеки МЕХП ІН НАНУ 11629 60
- Рис. 117. Кожух: м. Берестечко, Горохівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; Приватна збірка В. Лотоцької 61
- Рис. 118. Свита жіноча: с. Хворостів, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ НД 11432 64
- Рис. 119. Свита: с. Доротише, Ковельський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 72839 64
- Рис. 120. Свита жіноча (сермяга): с. Купичів, Турійський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Д 303 65
- Рис. 121. Свита: Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ КВ 546 2739 66
- Рис. 122. Свита чоловіча (сермяга): с. Доросини, Рожищенський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Р2 2245 66
- Рис. 123. Свита жіноча (сермяга): м. Володимир-Волинськ, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 2467 67
- Рис. 124. Свита: с. Плоске, Дубнівський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МНАП АНУ НД 15344 67
- Рис. 125. Свита (вид ззаду): с. Ставок, Костопільський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; РКМ ІV ЗМ 2452 68
- Рис. 126. Свита жіноча: м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 2045 68
- Рис. 127. Свита (бекеша) (вид ззаду): с. Сапанів, Кременецький р-н, Тернопільська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ТКМ Г 2319 69
- Рис. 128. Свита: Бродовський р-н, Львівська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 74521 70
- Рис. 129. Пальто жіноче: м. Любомль, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д 1599 КВ 77160 70
- Рис. 130. Свита жіноча: с. Тучин, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; РКМ ІV Г-2970 71
- Рис. 131. Свита (кусан) (вид ззаду): с. Ставки, Костопільський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; РКМ ІV Г-2445 71
- Рис. 132. Свитка: с. Лучиці, Сокальський р-н, Львівська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП УНАНУ ЕП 20117 72
- Рис. 133. Свита: м. Кременець, Тернопільська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 20179 73
- Рис. 134. Безрукавка: Сокальський р-н, Львівська обл.; поч. XX ст.; МНАП АП 16181 О-6323 74
- Рис. 135. Безрукавка: Холмщина; поч. XX ст.; Музей Грушевського 75
- Рис. 136. Безрукавка: м. Берестечко, Горохівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; Приватна збірка В. Лотоцької 75
- Рис. 137. Безрукавка: Волинь; 30-ті рр. XX ст. ВКМ Д 1528 КВ 73228 76
- Рис. 138. Волинянин у головному уборі: Волинь; друга пол. XIX – поч. XX ст.; 3 ілюстративного фонду бібліотеки МЕХП ІН НАНУ 11798 77
- Рис. 139. Головні убори волинянок: друга пол. XIX – поч. XX ст.; Мал. О. Кульчицької 80
- Рис. 140. Хустка: с. Дідовичі, Новоград-Волинський, Житомирська обл.; 30-ті рр. XX ст.; МНАП АН НД 5036 80

- Рис. 141. Хустка: с. Підгорне, Гошанський р-н, Рівненська обл.: 30-ті рр. XX ст.; МНАП АН О-3433 80
- Рис. 142. Хустка: с. Одоради, Луцький р-н, Волинська обл.: 30-ті рр. XX ст.: ВКМ Д 941 81
- Рис. 143. Хустка: Волинь; 20-ті рр. XX ст.: ВКМ Д 1169 КВ 62046 81
- Рис. 144. Хустка: с. Скулин, Ковельський р-н, Волинська обл.: 30-ті рр. XX ст. ВКМ Д-63570 81
- Рис. 145. Хустка: с. Чижки, Львівської обл.: 30-ті рр.: Приватна збірка Л. Левицької 82
- Рис. 146. Хустка: с. Кривчин та с. Чижки Львівської обл.: 30-ті р. XX ст.; Приватна збірка Л. Левицької 82
- Рис. 147. Намітка (плат): с. Крипне, Старовижівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.: ВКМ Д 1073 КВ 55741 82
- Рис. 148. Намітка: Ківерцівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д 289 82
- Рис. 149. Намітка: м. Цумань, Волинська обл.: поч. XX ст.: ВКМ Д 1015 82
- Рис. 150. Намітка: Ківерцівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.: ВКМ Д 296 82
- Рис. 151. Намітка: Корецький р-н, Рівненська обл.; 30-ті рр. XX ст.; МНАП АН О 2376 83
- Рис. 152. Намітка: Гошанський р-н, Рівненська обл.; поч. XX ст.; МНАП АН НД 5190 84
- Рис. 153. Чоботи: с. Старе Село, Волинська обл.: друга пол. XIX — поч. XX ст. науково-допоміжний фонд ВКМ 86
- Рис. 154. Чоботи: м. Луцьк, Волинська обл.: 30-ті рр.: ВКМ (експозиція „Старе місто“) 86
- Рис. 155. Чоботи: м. Луцьк, Волинська обл.: 30-ті рр.: ВКМ (експозиція „Старе місто“) 86
- Рис. 156. Чоботи: м. Луцьк, Волинська обл.: 30-ті рр.: ВКМ (експозиція „Старе місто“) 86
- Рис. 157. Взуття (трапі): Корецький р-н, Рівненська обл.: 30-ті рр. МНАП АН НД-11380 86
- Рис. 158. Пояс: м. Корець, Рівненська обл.: друга пол. XIX — поч. XX ст.: РЕМ 2110-86 87
- Рис. 159. Пояс: с. Хворостків, Любомльський р-н, Волинська обл.: друга пол. XIX — поч. XX ст.: МНАП АНУ НД 11438 88
- Рис. 160. Пояс: с. Головно, Любомльський р-н, Волинська обл.: поч. XX ст.; ВКМ Д 1386 КВ 69357 88
- Рис. 161. Пояс: с. Суємі, Барановський р-н, Житомирська обл.: друга пол. XIX — поч. XX ст.: МНАП АНУ О-3712 88
- Рис. 162. Пояс: Волинь; поч. XX ст.: ВКМ Д 852 КВ 25658 89
- Рис. 163. Пояс: м. Любомль, Волинська обл.: поч. XX ст.: ВКМ Д 236 КВ 24899 89
- Рис. 164. Пояс: с. Нудиче, Любомльський р-н, Волинська обл.: поч. XX ст.: ВКМ 32 2469 КВ 69267 89
- Рис. 165. Пояс: с. Головно, Любомльський р-н, Волинська обл.: поч. XX ст.; ВКМ Д 1386 КВ 69357 90
- Рис. 166. Пояс: с. Грушів, Іванічівський р-н, Волинська обл.: друга пол. XIX — поч. XX ст.: ВКМ Д 1541 КВ 73324 90
- Рис. 167. Пояс: с. Мар'янівка, Горохівський р-н, Волинська обл.: друга пол. XIX — поч. XX ст.: ВКМ Р2 1535 КВ 35028 90
- Рис. 168. Пояс: с. Суємі, Барановський р-н, Житомирська обл.: друга пол. XIX-поч. XX ст.; МНАП АНУ О-3712 90
- Рис. 169. Пояс: друга пол. XIX- поч. XX ст.; с. Грушів, Іванічівський р-н, Волинська обл.: ВКМ Д 1541 і ВКМ Д 236; м. Луцьк, Волинська обл.: ВКМ Р2 1760 і ВКМ Р2 1128 90
- Рис. 170. Пояс чоловічий: с. Волютин, Луцький р-н, Волинська обл.: 40-ві рр. XX ст.; ВКМ Д 1182 КВ 62268 91
- Рис. 171. Прикраса (шпонка): Кременецький р-н, Тернопільська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст. РЕМ 2110-329 91
- Рис. 172. Прикраса (шпонка): Кременецький р-н, Тернопільська обл.: друга пол. XIX — поч. XX ст.; РЕМ 2110-348 93
- Рис. 173. Весільне вбрання: Володимир-Волинський, Волинська обл.: поч. XX ст.: Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків 95
- Рис. 174. Святкове вбрання волинян: Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.: перша пол. XX ст.: Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків 95
- Рис. 175. Міщанське вбрання: м. Берестечко, Горохівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.: Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків 96
- Рис. 176. Жіноче святкове вбрання: Іванічівський р-н, Волинська обл.: кін. XIX — поч. XX ст.: Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків 96
- Рис. 177. Жіноче й дитяче святкове вбрання Ківерцівський і Рожищенський р-н, Волинська обл.: сер. XX ст.: Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків 97
- Рис. 178. Жіноче святкове вбрання: с. Старий Загорів, Локачинський р-н, Волинська обл.: 30-ті рр. XX ст.: Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків 98
- Рис. 179. Жіноче святкове вбрання: Західна Волинь; кін. XIX — поч. XX ст. 98
- Рис. 180. Жіноче демісезонне вбрання: Горохівський і Локачинський р-ни, Волинська обл.: кін. XIX — перша пол. XX ст.: Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків 99
- Рис. 181. Дівоче святкове вбрання: с. Ботин, Луцький р-н, Волинської обл.: поч. XX ст.: Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків 100
- Рис. 182. Дівоче святково-обрядове вбрання: с. Свійчів, Володимир-Волинський р-н, Волинської обл.: 30-ті рр. XX ст.: Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків 100
- Рис. 183. Чоловіче та жіноче весільне вбрання: Центральна Волинь; поч. XX ст. 101
- Рис. 184. Чоловіче та жіноче весільне вбрання: Центральна Волинь; поч. XX ст. 102
- Рис. 185. Чоловіче та жіноче весільне вбрання: Центральна Волинь; поч. XX ст. 102
- Рис. 186. Святкове вбрання волинянок: с. Островець, Млинівський р-н, Рівненська обл.: сер. XX ст.: Реконструкція Н. Гатальської, мал. Г. Івашків 103
- Рис. 187. Жіноче святкове вбрання: Центральна Волинь; поч. XX ст. 103
- Рис. 188. Жіноче святкове вбрання: Центральна Волинь; поч. XX ст.: Мал. О. Кульчицької 104

ДОДАТОК

- Рис. Д. 1. Сорочка чоловіча: с. Ковбань, Горохівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Д-1712
- Рис. Д. 2. Сорочка чоловіча: с. Секунь, Старовижицький р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Р2 307
- Рис. Д. 3. Сорочка жіноча: с. Мельники, Любомльський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Д-231 КВ 24894
- Рис. Д. 4. Сорочка жіноча: м. Рожище, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 72995
- Рис. Д. 5. Сорочка жіноча: с. Федорівка, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70379
- Рис. Д. 6. Сорочка жіноча: с. Дуліби, Гошанський р-н. Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70134
- Рис. Д. 7. Сорочка жіноча: с. Довгоноси, Ковельський р-н., Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 20435
- Рис. Д. 8. Сорочка жіноча: Сокальський р-н., Львівська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 68122
- Рис. Д. 9. Сорочка жіноча: с. Городище, Ківерцівський р-н. Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; Фонди ЛНМ ім. А. Шептицького 52429 ЛМТ 2723
- Рис. Д. 10. Сорочка жіноча: с. Бобичі, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 72832
- Рис. Д. 11. Сорочка жіноча: с. Федорівка, Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70380
- Рис. Д. 12. Сорочка жіноча: с. Скірче, Горохівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Р2 329 КВ 6817
- Рис. Д. 13. Сорочка жіноча: с. Бистричі, Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70378
- Рис. Д. 14. Сорочка жіноча: с. Хмелів, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; 30-ті рр. XX ст.; ВКМ Д-1697 КВ 81866
- Рис. Д. 15. Сорочка жіноча: с. Яполоть, Костопільський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 72099
- Рис. Д. 16. Сорочка жіноча: с. Жерники, Томашівський р-н.(тепер Польща); друга пол. XIX — поч. XX ст.; Приватна власниця Жук Ніна
- Рис. Д. 17. Сорочка жіноча: с. Мізоч, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП УНАНУ ЕП 20506
- Рис. Д. 18. Спідниця жіноча: Західна Волинь; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 24107
- Рис. Д. 19. Спідниця жіноча: м. Кременець, Тернопільська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 21141
- Рис. Д. 20. Спідниця жіноча: с.Старий Загорів, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Р2 372
- Рис. Д. 21. Спідниця жіноча: м. Луцьк, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Р2 377
- Рис. Д. 22. Спідниця жіноча: с. Свійчів, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д 1681
- Рис. Д. 23. Спідниця жіноча: с.Бистричі, Рівненська обл.; поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70386
- Рис. Д. 24. Запаска жіноча: с. Мельнички, Любомльський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ АП 16628
- Рис. Д. 25. Запаска жіноча: м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. XX ст.; ВКМ Д-1585 КВ 25504
- Рис. Д. 26. Запаска жіноча: с. Свійчів, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д-1692 КВ 80483
- Рис. Д. 27. Запаска жіноча: Іваничівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д-797
- Рис. Д. 28. Запаска жіноча: Волинь; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Д 1359 КВ 69154
- Рис. Д. 29. Запаска жіноча: м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Р2 170
- Рис. Д. 30. Запаска жіноча: Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Р2 350
- Рис. Д. 31. Запаска жіноча: с.Твердині, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МНАП НАНУ О-4350
- Рис. Д. 32. Запаска жіноча: с. Волиця, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МНАП О-6822
- Рис. Д. 33. Запаска жіноча: с. Сатурці, Локачинський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ЕП 78635
- Рис. Д. 34. Запаска жіноча: с. Гірка Полонка, Луцький р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Р2 2174
- Рис. Д. 35. Запаска жіноча: с.Волиця, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МНАП О-6823
- Рис. Д. 36. Кожух чоловічий: м. Берестечко, Горохівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; Приватна збірка В. Лотоцької
- Рис. Д. 37. Кожух жіночий: м. Берестечко, Горохівський р-н, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; Приватна збірка В. Лотоцької
- Рис. Д. 38. Кожух жіночий: Холмщина; друга пол. XIX — поч. XX ст.; Приватна збірка Л. Левицької
- Рис. Д. 39. Кожух жіночий: Холмщина; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ
- Рис. Д. 40. Свита: с. Тростянець, Дубнівський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 82976
- Рис. Д. 41. Свита жіноча: м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Р2 1776
- Рис. Д. 42. Свита (куцина): м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Д 1236
- Рис. Д. 43. Свита: с. Бистричі, Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70388

- Рис. Д. 44. Свита жіноча (сермяга): с. Тростянець, Ківецьківський р-н, Волинська обл.; друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.: ВКМ Р2 466
- Рис. Д. 45. Свита жіноча: м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.: ВКМ Р2 1777
- Рис. Д. 46. Свита жіноча. м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.; ВКМ Р2 465
- Рис. Д. 47. Корсетка: с. Павлівка, Іваничівський р-н. Волинська обл.; поч. ХХ ст.; ВКМ Д 795 КВ 40307
- Рис. Д. 48. Безрукавка: с. Свійчів, Володимир-Волинський р-н, Волинська обл.; 30-ті рр. ХХ ст.: ВКМ Д 1680 КВ 80481
- Рис. Д. 49. Капелюх чоловічий: Волинь; друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.;
РЕМ 2110-331
- Рис. Д. 50. Вінок (реконструкція 1979 р.), стрічка: м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.:
ВКМ ДМ 13 ДМ 15
- Рис. Д. 51. Вінок зі стрічками: Волинь; кін. ХХ ст.; ВКМ ДМ 14/2
- Рис. Д. 52. Хустка: Гощанський р-н, Рівненська обл.; 30-ті рр. ХХ ст.; МНАП АН О-5189
- Рис. Д. 53. Хустка: с. Макаревичі, Ківерцівський р-н, Волинська обл.; 1910 р.; ВКМ Д 298 КВ 27272
- Рис. Д. 54. Намітка: Гощанський р-н, Рівненська обл.; поч. ХХ ст.: МНАП АН НД 5190
- Рис. Д. 55. Пояс: м. Корець, Рівненська обл.; друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.; РЕМ 2110-86
- Рис. Д. 56. Пояс: с. Суємці, Барановський р-н, Житомирська обл.; друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.: МНАП НАНУ О-5244

ДОДАТОК

Рис. Д. 1. Сорочка чоловіча
с. Ковбань, Горохівський р-н, Волинська обл.; друга
пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Д-1712

Рис. Д. 2. Сорочка чоловіча
с. Секунь, Старовижицький р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Р2 307

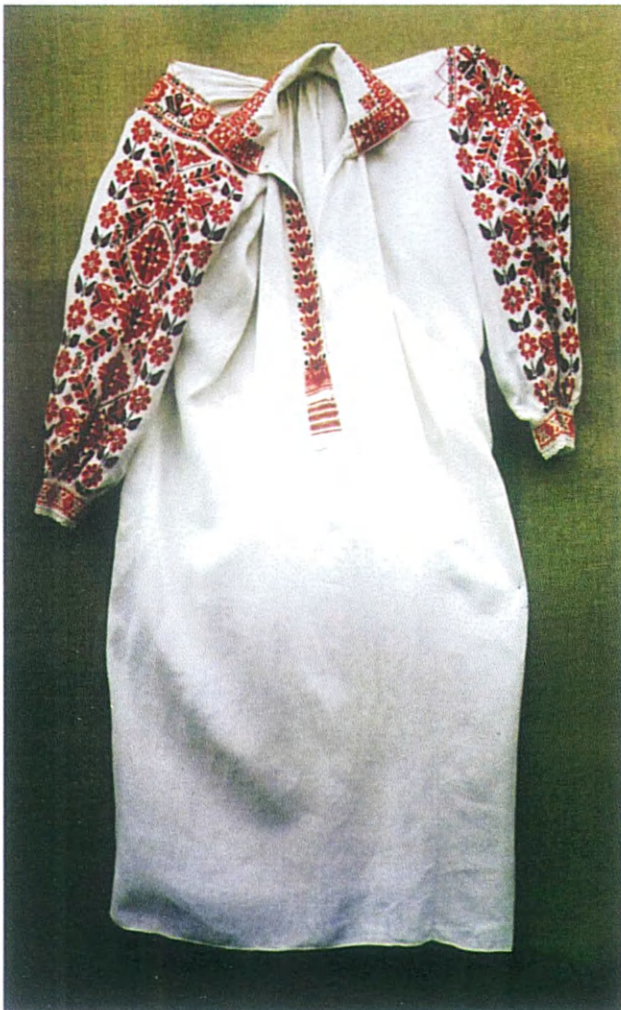

Рис. Д. 3. Сорочка жіноча
с. Мельники, Любомльський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Д-231 КВ 24894

Рис. Д. 4. Сорочка жіноча
м. Рожище, Волинська обл.; друга пол. XIX —
поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 72995

Рис. Д. 5. Сорочка жіноча
с. Федорівка, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч.
XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70379

Рис. Д. 6. Сорочка жіноча
с. Дуліби, Гощанський р-н., Рівненська обл.; друга
пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70134

Рис. Д. 7. Сорочка жіноча
с. Довгоноси, Ковельський р-н., Волинська обл.; дру-
га пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 20435

Рис. Д. 8. Сорочка жіноча
Сокальський р-н., Львівська обл.; друга пол. XIX –
поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 68122

Рис. Д. 9. Сорочка жіноча.
с. Городище, Ківерцівський р-н., Волинська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.; Фонди ЛНМ
ім. А. Шептицького 52429 ЛМТ 2723

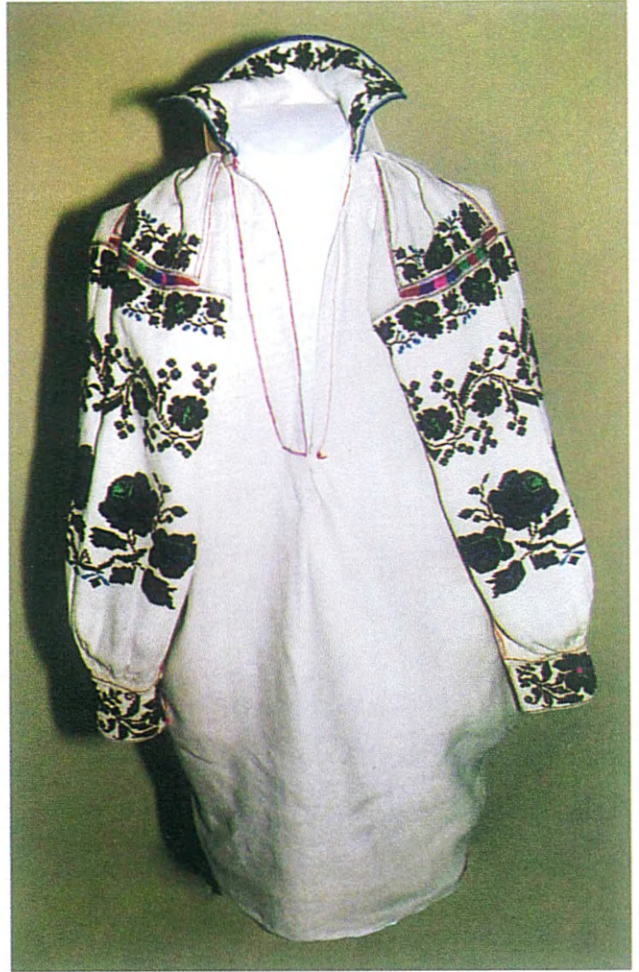

Рис. Д. 10. Сорочка жіноча
с. Бобичі, Володимир-Волинський р-н, Волинська
обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 72832

Рис. Д. 11. Сорочка жіноча
с. Федорівка, Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч.
XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70380

Рис. Д. 12. Сорочка жіноча
с. Скірче, Горохівський р-н, Волинська обл.; поч. XX
ст.; ВКМ Р2 329 КВ 6817

Рис. Д. 13. Сорочка жіноча
с. Бистричі, Рівненська обл.; друга пол. XIX — поч.
XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70378

Рис. Д. 14. Сорочка жіноча
с. Хмелів, Володимир-Волинський р-н, Волинська
обл.; 30-ті рр. XX ст.; ВКМ Д-1697 КВ 81866

Рис. Д. 15. Сорочка жіноча
с. Яполоті, Костопільський р-н, Рівненська обл.; дру-
га пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 72099

Рис. Д. 16. Сорочка жіноча
с. Жерники, Томашівський р-н.(тепер Польща); друга
пол. XIX — поч. XX ст.; Приватна власниця Жук Ніна

Рис. Д. 17. Сорочка жіноча
с. Мізоч, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.; друга
пол. XIX — поч. XX ст.; МЕХП УНАНУ ЕП 20506

Рис. Д. 18. Спідниця жіноча
Західна Волинь; друга пол. XIX — поч. XX ст.;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 24107

Рис. Д. 19. Спідниця жіноча
м. Кременець, Тернопільська обл.; друга пол. XIX —
поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 21141

Рис. Д. 20. Спідниця жіноча
с. Старий Загорів, Локачинський р-н, Волинська
обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Р2 372

Рис. Д. 21. Спідниця жіноча
м. Луцьк, Волинська обл.; поч. XX ст.; ВКМ Р2 377

Рис. Д. 22. Спідниця жіноча
с. Свійчів, Володимир-Волинський р-н, Волинська
обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д 1681

Рис. Д. 23. Спідниця жіноча
с. Бистричі, Рівненська обл.; поч. XX ст.;
МЕХП ІН НАНУ ЕП 70386

Рис. Д. 24. Запаска жіноча
с. Мельнички, Любомльський р-н, Волинська обл.;
поч. XX ст.; ВКМ АП 16628

Рис. Д. 25. Запаска жіноча
м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. XX ст.;
ВКМ Д-1585 КВ 25504

Рис. Д. 26. Запаска жіноча
с. Свійчів, Володимир-Волинський р-н, Волинська
обл.; поч. XX ст.; ВКМ Д-1692 КВ 80483

Рис. Д. 27. Запаска жіноча
Іваничівський р-н, Волинська обл.; поч. XX ст.;
ВКМ Д-797

Рис. Д. 28. Запаска жіноча
Волинь; друга пол. XIX — поч. XX ст.;
ВКМ Д 1359 КВ 69154

Рис. Д. 29. Запаска жіноча
м. Луцьк, Волинська обл.;
друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.; ВКМ Р2 170

Рис. Д. 30. Запаска жіноча
Волинська обл.; поч. ХХ ст.;
ВКМ Р2 350

Рис. Д. 31. Запаска жіноча
с. Твердині, Локачинський р-н, Волинська обл.;
друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.; МНАП ІААНУ О-4350

Рис. Д. 32. Запаска жіноча
с. Волиця, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.;
друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.; МНАП О-6822

Рис. Д. 33. Запаска жіноча
с. Затурці, Локачинський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.;
МЕХП ЕП 78635

Рис. Д. 34. Запаска жіноча
с. Гірка Полонка, Луцький р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.;
ВКМ Р2 2174

Рис. Д. 35. Запаска жіноча
с. Волиця, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.;
МНАП О-6823

Рис. Д. 36. Кожух чоловічий
м. Берестечко, Горохівський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.;
Приватна збірка В. Лотоцької

Рис. Д. 37. Кожух жіночий
м. Берестечко, Горохівський р-н, Волинська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.;
Приватна збірка В. Лотоцької

Рис. Д. 38. Кожух жіночий
Холмщина; друга пол. XIX — поч. XX ст.;
Приватна збірка Л. Левицької

Рис. Д. 39. Кожух жіночий
Холмщина; друга пол. XIX — поч. XX ст.;
ВКМ

Рис. Д. 40. Свита
с. Тростянець, Дубнівський р-н, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 82976

Рис. Д. 41. Свита жіноча
м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Р2 1776

Рис. Д. 42. Свита (куцина)
м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; ВКМ Д 1236

Рис. 43. Свита
с. Бісгричі, Рівненська обл.; друга пол. XIX – поч. XX ст.; МЕХП ІН НАНУ ЕП 70388

Рис. Д. 44. Свита жіноча (сермяга)
с. Тростянець, Ківецівський р-н, Волинська обл.; друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.; ВКМ Р2 466

Рис. Д. 45. Свита жіноча
м. Луцьк, Волинська обл.; друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.; ВКМ Р2 1777

Рис. Д. 46. Свита жіноча. м.Луцьк, Волинська обл.; друга пол. XIX — поч. XX ст.; ВКМ Р2 465

Рис. Д. 47. Корсетка
с. Павлівка, Іватичівський р-н. Волинська обл.; поч.
XX ст.; ВКМ Д 795 КВ 40307

Рис. Д. 48. Безрукавка
с. Свійчів, Володимир-Волинський р-н, Волинська
обл.; 30-ті рр. XX ст.; ВКМ Д 1680 КВ 80481

**Рис. Д. 49. Капелюх чоловічий
Волинь; друга пол. XIX — поч. XX ст.;
РЕМ 2110-331**

**Рис. Д. 50. Вінок (реконструкція 1979 р.), стрічка
м. Луцьк, Волинська обл.;
друга пол. XIX — поч. XX ст.;
ВКМ ДМ 13 ДМ 15**

**Рис. Д. 51. Вінок зі стрічками
Волинь; кін. XX ст.;
ВКМ ДМ 14/2**

**Рис. Д. 52. Хустка
Гошанський р-н, Рівненська обл.;
30-ті рр. XX ст.;
МНАП АН О-5189**

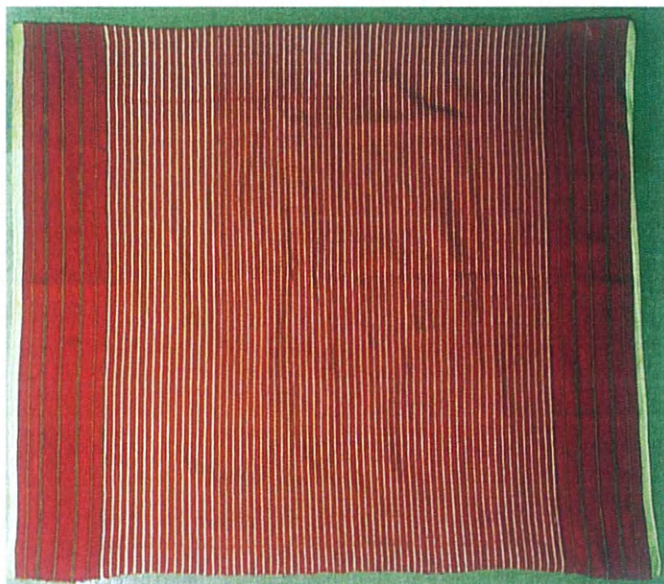

Рис. Д. 53. Хустка
с. Макаревичі, Ківерцівський р-н, Волинська обл.;
1910 р.; ВКМ Д 298 КВ 27272

Рис. Д. 54. Намітка
Гоцанський р-н, Рівненська обл.; поч. XX ст.;
МНАП АН НД 5190

Рис. Д. 55. Пояс
м. Корець, Рівненська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
РЕМ 2110-86

Рис. Д. 56. Пояс
с. Суємці, Барановський р-н, Житомирська обл.;
друга пол. XIX – поч. XX ст.;
МНАП НАНУ О-5244

